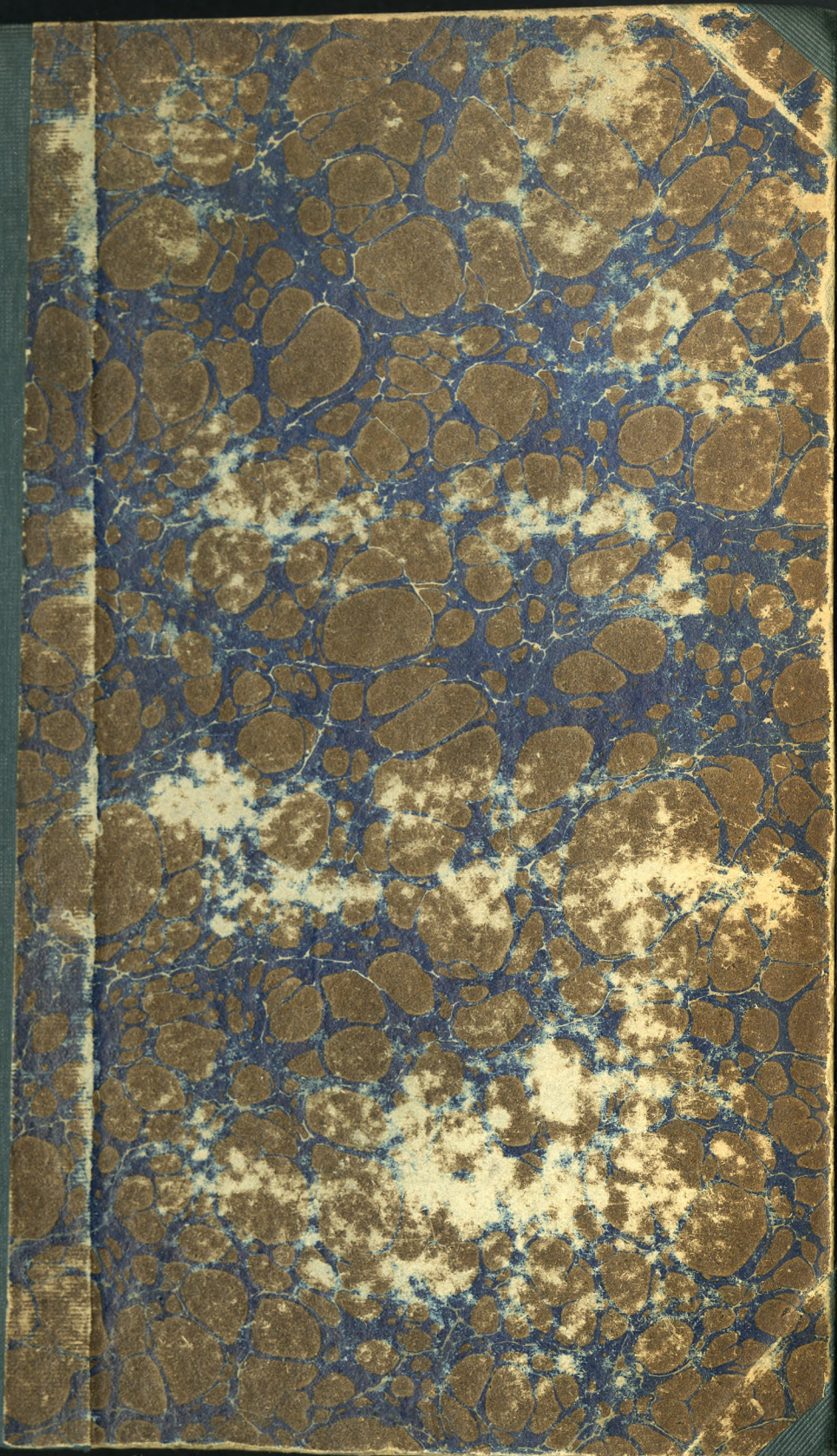

Politikai
röpiratok.

141.

174
1238

NEMZETI NEVELÉSÜNK
REFORMJA
A SZABADELVÜSÉG SZEMPONTJÁBÓL.

Függelékben: Az 1876. XXVIII. tv. cz. teljes szövege, az
u. ez évi V., VI. és XIV. tv. cz. idevágó pontjaival.

KOSZORÚZOTT PÁLYAMŰVE ALAPJÁN

1873.

RÓNAI FERENCZ.

6.

Budapest, 1873.

A „Néptanítók évkönyve“ kiadóhivatalában.

Budapest, II. kerület, halászárok 90. sz.

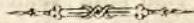
1871
 1872
 1873
 1874
 1875
 1876
 1877
 1878
 1879
 1880
 1881
 1882
 1883
 1884
 1885
 1886
 1887
 1888
 1889
 1890
 1891
 1892
 1893
 1894
 1895
 1896
 1897
 1898
 1899
 1900

1901
 1902
 1903
 1904
 1905
 1906
 1907
 1908
 1909
 1910
 1911
 1912
 1913
 1914
 1915
 1916
 1917
 1918
 1919
 1920
 1921
 1922
 1923
 1924
 1925
 1926
 1927
 1928
 1929
 1930

1931
 1932
 1933
 1934
 1935
 1936
 1937
 1938
 1939
 1940
 1941
 1942
 1943
 1944
 1945
 1946
 1947
 1948
 1949
 1950
 1951
 1952
 1953
 1954
 1955
 1956
 1957
 1958
 1959
 1960
 1961
 1962
 1963
 1964
 1965
 1966
 1967
 1968
 1969
 1970
 1971
 1972
 1973
 1974
 1975
 1976
 1977
 1978
 1979
 1980
 1981
 1982
 1983
 1984
 1985
 1986
 1987
 1988
 1989
 1990
 1991
 1992
 1993
 1994
 1995
 1996
 1997
 1998
 1999
 2000

NEMZETI NEVELÉSÜNK
REFORMJA
A SZABADELVÜSÉG SZEMPONTJÁBÓL.

„FIAT JUSTITIA.“

KOSZORÚZOTT PÁLYAMŰVE ALAPJÁN

IRTA

RÓNAI FERENCZ.

BUDAPEST,

NYOMATOTT MÜNSTER KÁROLYNÉ II. KER. FŐUTCA 142. SZ.

1878.

„Azon művek között, melyek tökéletesítése és szebbítésének az ember él, jelentősége
szerint legfontosabb bizennyal az ember maga.“

Mi többet és jobbat lehet egy társadalmi állapotról mondani, mint hogy az emberi
lényt tökéletesedésre viszi v. mi rosszabbat a jónak megakadályozásáról,
mint hogy ezen czélnak hátrányára van?⁶

„Hogy a természet azon czélra juthasson, melyet elérnie kell, arra feltétlenül megkívántató,
hogy különféle személyiségnek különféle életmód legyen megengedve. Teljesen azon mér-
tékben, melyben egy időszak arra szabad tért engedett, jutott dicsősége az utókorra. —

Mill J. St. A „szabadságról“, 3. fejt.

DE BALLAGI GÉZA.

NAGYSÁGOS ÉS MÉLTÓSÁGOS

ZICSI ZICHY ANTAL

Ú R N A K

három ülészen át, a m. országgyűlésnek s a tv.-alkotó bizottságnak volt tagja, a m. tud. akadémia, a Kisfaludy társaság, a főv. közokt. bizottság s több más tud. és irodalmi társulat rendes tagja, Budapest tankerület volt tanfelügyelője, a „Néptanítók segélyegyletének“ alapítója és protectora, az „Orsz. közokt. tanács“ létezett népn. szakosztályának Elnöke, stb. stb.

a tanügy és tanításnak fáradhatlan buzgalma barátjának mélyen érzett tisztelete és hálája szerény jeléül ajánlja

a szerző.

Mélyen tisztelt, kegyelmes Ur!

Nemesszívü ember- és iskola-barát!

Az embernek gyengéi közé tartozik, hogy legjellemzőbb és minden haladásnak alapfeltételét képező kutatási vágya ott sem állapodik meg, hol már eleve teljességgel megoldhatlan problémával szemben állónak tudja magát. Ezek közé bizonynyal első rendben azon titokszerű vonzalom tartozik, melylyel első pillantásra, sőt látatlanában is bizonyos személyiségek irányában viseltetünk. És ezen titokszerű, megmagyarázhatlan jelenséggel szemben, mely az egész világot, az élet úgy, mint az u. n. életnélkülit fen- és összetartja sem nyugszik meg az emberi szellem, hanem határtalan tudvágya és — hiúságában bizonyos connexust törekszik találni oly dolgok között, melyek összetartozása talán egészen más és általunk nem is sejtett criteriumon uyugszik.

Hasonló esetben vagyok én, ki csekély s semmiképpen tekintetbe nem jöhető érdemeim tudatában, hiában töröm eszemet azon, részemről még eddig — egy a közéletre nézve tekintetbe nem jöhető esetet kivéve — soha és senkinél nem tapasztalt példátlan kegy és bizalom megmagyarázásán, melyet Nsod az előtte jóformán még hír szerint is ismeretlen, vagy legfeljebb ama bizonyos, a „világot megvetők“-et leginkább sujtó „megszólás“ után ismeretes irányában, mindjárt a legelső alkalommal tanusítani kegyeskedett, melyben valahára nemes buzgalma működésének körvonala mögé vetődtem. Mísem természetesb mint hogy, ezen feltűnő jelenség nyitját a külső körülményekben nem találván, belső okokat kelle kutatnom annak és azon mély, áhitathoz hasonló tiszteletem és hálás rokonérzelmem megmagyarázására, melynek szerény jelét ezennel bemutatnati boldognak érzem magamat.

Es itt kettőt találtam, ami nekem fákljául szolgál arra nézve, hogy szellemi munkásságom s a közügy irányában való jóakaratu, de hálátlan igyekezetem ezen gyarló gyümölcsevel bizton járulhassak Nsod elé, minden aggodalomtól menten, hogy ezen bátorságomat zokon vehetné valahogy. Az első az, hogy gyermekkori emlékeim azon helyekhez fűződnek, hol Nsod a hazánk fölött elvonúlt vihar idejében mint remete „internált“ élte napjait. A szó-lósi fásor és erdő, a zalai liget, melyekben akkor, és sokkal később is az élet viszontagságai elől megvonúlva, legszebb óráimat töltém, midőn a szent magány üdítő befolyása alatt az ember lelke mint

szállongó pille az öt ezen göröngyhöz tapasztó tehertől felszabadulva szélteghosszában repes — mint ugyanannyi élő jelei egy tulajdonképpeni működési körétől elesett s legalább a természet szépítése, a kopár dülök termékenyítése, befásítása, tehát újra teremtésében kielégítést kereső szellem csendes és senki által nem látott működésének — ugyanannyiszor földézők bennem Nsod emléket. Ezen emlékek kísérének engem tövises és küzdelem-teljes pályámon azon időtől kezdve, midőn — magam is gyermek még — zich-i gyermektanító koromban, ezelőtt vagy 23 évvel a jó öreg Ziegler bácsi a — „chemia“ első elemeivel törekedett megismertetni, melylyel azonban legnagyobb sajnálatomra sem akkor, sem azóta valamennyire jó lábra jutnom nem sikerült — egész mai napig, hol a chemia, no meg a többi tudományokra, s koromat kivéve, a tanítóságra nézve is ugyanott vagyok, hol a jó őrnagy ur egész könyvtárának fenékgig föl kutatása és mohó vágygyal, Rottek történetétől kezdve egészen a „Humorist“ utolsó számaig végig olvasása után voltam. Tudomány és u. n., „életrevalóság“ mint jelen gyarló művem és sok évi terméketlen fáradozásomból is látni méltóztatik, — chemia maradt biz nekem mind e mai napig.

De ami nekem erőt és kitartást kölcsönöz ez úton tovább haladni, az azon második tény, melyet Nsod munkateljes élete szolgáltatott, midőn a politika küzdteréről a legszentebb közügy: a népnevelésnek kevesebb lárma, feltűnés és elismeréssel járó szolgálatába lépett.

Midőn én is, az élet viharai elől, más téren sokszerű és minduntalan változó küzdelmeim után visszavonulva, mintegy magam száműzvéen magamat, a néptanítóság csendes és nyugalmasnak vélt révpártjain is a politikai pártüzelem, a tüzet okádó kaján rágalom, a piszkos kezű kapzsizság s a minden szemérmert letett, nyílt vásárt üző corruptió undok habjait nyekdesni látom, Nsod feláldozó munkáságának láttán épülend föl a hálátlan és viszontagságteljes küzdelemben el-el erjedő tetterőm; és vigaszul szolgáland nekem azon tapasztalati tény, hogy a céljaival tisztában lévő és tisztán azoknak, minden melléktekintettől zavartalanul s az iskola négy falai közt, nem pedig az élet piaczának közepén folytatott csendes ténykedés, nem szorúl az ott lézengő — legyek elismerésére, hanem az érette küzdők még mindig egyedüli elégtételt maguk, s annak tudatában, kerestek és találtak, hogy az igaz ügy utoljára mégis diadalmaszkodik minden akadályon és az azt magáéának nem ismerő, az érte való becsületes fáradozást nem értő vagy érteni nem akaró jelen emberei és creaturái szégyenpírral állandnak majdn egy holdogabb jövendőben azou pellengér alatt, melyre ha rajtuk mulnék, minden a haladás és szabadság szolgálatában álló és önállóan gondolkozó, tudatosan cselekvő embert oly édes kedvesen állítanának. Mert a szabadság első szóvivőjének szavai szerint: „A személyiség sajátossága az egyedüli, amit a minden sajátosságot nélkülözö természetűiek meg nem foghatnak. — Ha elismertnék az, hogy

az egyediség legszabadabb fejlődése a közjólét alap feltételeinek egyikét képezi; hogy mindazon feltételekkel, melyeket pallérozás, oktatás, nevelés, művelődésnek nevezünk, nemcsak egyenrangu, hanem azoknak szükséges alkatrészét és nélkülözhetlen kellékét képezi — akkor a szabadság becsméréseinek veszélye nem forogna fön és a társadalmi korlátozás határainak megállapítása sem járna szerfölötti nehézségekkel. — De a baj ott rejlik éppen, hogy a jellem eredetisége közönségesen nem is tekintetik olyas valaminek, ami megbecsülésre méltó volna. A nagy tömeg az emberek magatartásával általában meg van elégedve — mert az ő műve az, hogy olyan és, hogy mért ne legyen mindenkire nézve elég jó így, azt felfogni nem képes.“ — Inuen van az, hogy az ált. közepszerúségen csak kissé túlemelkedni merészlő személyiség, azok nagy serege részéről folytonos recriminációknak van kitéve, kik csupa attól való félelmükben, hogy önállóan cselekedniök kellend s így valahogy letévedhetnének a nagy tömeg által taposott kenyelmes útról, inkább lemondanak minden önálló gondolkozás és ítéletről s azon, nálunk ugyancsak hamar meghonosúlt, bürokratikus irány szolgálatába szegődik inkább, mely minden személyiséget egy kaptafára verni, az egyediség minden sajátosságát egyformasággá szeretné torzítani. De hála a történelmet vezérlő szellemnek valahányszor az erős személyiségek s az általuk védettigazság erőszakosan elnyomattak, újabb erővel föléledt ez mindig és győzelemre jutott utójára is.

Ezen meggyőződés nyomta a tollat kezembe; mert erős hitem van az ugyancsak Mill által hirdetett igazság győzelmében, miszerint arra nézve, „hogy az emberiség tanítóí mindennel megbarátkozhassanak, amit tanítóknak tudni illik, megkivántató az, hogy szabadon lehessen mindent írni és közzé tenni.“ — Ha az, amit ezúttal közzé teszek első elemeit és kezdetleges alapvonalait képeznék csak annak, amit — „tudni illik“, akkor méltóztassék részint saját gyengeségemnek, részint azon körülménynek tulajdonítani, hogy éppen maga az ügy érdekében nem kivántató az eszméket illusztráló oly tények közzététele, melyeknél fogva az ezek írója által mindenkor a személyes tekintetek fölébe helyezett tiszta tárgyilagosságon csorba ejtethetnék. Ha legalább e tekintetben Nsod várakozásainak megfelelnie sikerülne e munkának, akkor bizton remélhető, hogy, mint eddig nagyon keveset járt úton haladásra való első gyenge kísérletet, elnézőleg fogadandja azt, és továbbra is atyai kegyében tartandja

a Nagyságod, kegyelmes ura irányában mély hódolattal
és fogyhatatlan ragaszkodással viseltető

szerzőt.

TARTALOM.

- I. A társadalmi nevelés célja és eszközei** 1—20. l.
Bevezetésül: Az ember, mint társad. lénynek rendeltetése 1—4. l. 1. A *szabadság* és ennek fogalma. (Szabadság—önkorlátozás. 4—8. l.) 2. Az *egyenlőség*, mint a társad. nevelés szabálya. (Az ön- és köztudat szerepe a szabadság és jog biztosítása körül. 9—13. l.) 3. Az *önállóság* és *felelősség* határai. (A korlátozás és kényszerítés hatásköre. 13—19. l.)
- II. A liberálismus mint a szabadság tanának gyak. alkalmazása** 20—42. l.
1. Tört. visszapillantás. (A liberálismus eredete 20—28. l.) 2. A liberálismus lényege, célja és *nevelési hivatása*. A liberálismus és radicalismus megkülönböztetése 28—33 l.) 3. A liberálismus *nev. eszközei és alapelvei*. (Az emberi és nemzeti egyediség érvényre juttatása. 32—42. l.)
- III. Az amerikaiak nemzeti nevelése** 42—56. l.
1. Előzmények. (Az é.-amerikai haladás alapokai. 42—47. l. 2. Az ált. elvek részletes kivétele. (St.-Louis város nev. ügyének ismertetése 47—52. l. 3. Eredmények. (Az amer. nev. és korm. politika hatása 52—56. l.)
- IV. Az állam, község és család szerepe a nevelés körül** 56—64. l.
1. A szabadság elmélete és gyakorlatából folyó ált. tanulságok. (Allami v. családi nevelés? 56—59. l.) 2. A kényszer gyak. kivétele. A *tanszabadság* és ellenőrzés határai és eszközei. Vizsgálat, *tandíj*, isk.-adó fiz. alól fölmentés s a szülők nev. joguktól megfosztásának módozatai. 59—64. l.)
- V. A közoktatásunk körül megesezt alku és következményei** 65—82. l.
1. A tv. alkotása körül. (Az 1868. XXXVIII. tvcz. Eötvös eredeti javaslatával részletes egybevetése 65—70. l.) 2. A tanszemélyzet körül. (Az anyagiak körüli fukarkodás követ-

kezményei; a fiz. és képességi minimum s a nőtanítók kérdése 70—79. l.) 3. Az oktatás eszközlése és intézése körül. (A tananyag s az osztályok túlszaporaságának következményei a nevelés praxisa és ellenőrzése körül 79—82. l.)

VI. Nemzeti nevelés a szabadelvűség szempontjából 82—100. l.

1. A valláselviség és a liber. világnézet. (A vallás nem lehet oktatás, hanem csak nevelés tárgya 82—87. l.) 2. *A nemzeti nevelés tényezői.* (Nem a szokás, szoktatás, példa és utánczás, sem a „tudományos“ szakmivelés, hanem csak gondolkodás és gyakorlás, természet- és nyelvismeret képezhetik az ált. és nemzeti nevelés tényezőit. — Közoktatásunk hiányos *szervezetének* következményei 87—100. l.)

VII. A törvény revisiója 100—117. l.

1. Az új tv. és *tanterv* genesise. (Ált. ismertetés és bírálat 100—105. l.) 2. *A szak- és helyi felügyelet.* (Praeventiv ügyelet v. szakvizsgálaton alapuló? — Az igazgató tanítók intézménye. A tv. és „Utasítás“ idevágó pontjainak ismertetése. 105—109. l.) 3. *A tanítók és tanulók fegyelmi ügyei.* (A testi fenyték, „durva bánásmód.“ *kizárás*, fenmarasztás kérdései. A tanítók „erk. viselete“ fölötti örködés s az ellenük való fegy. eljárás módozatai 109—117. l.)

**VIII. Reformjavaslatok. A III. (IV.) egyet. tan-
gyűlés figyelmébe ajánlva 118. l.**

Zárszó 123. l.

**Függelék. Az 1876. XXVIII. tvcz. szövege az u. ez
évi VI. és XIV. tv. idavágó pontjaival 126. l.**

Előszó. (Ajánlat st.) I—VIII. l.

I. A társadalmi nevelés czélja és eszközei.

„Minden embernek legmagasabb végső czélja erőinek egyedi sajátosság szerinti legteljesebb és összhangzatosabb kifejtése. E célnek szükséges feltételei: a cselekvés szabadsága a helyzetek sokfélesége.”

Humboldt Vilmos.

Az ember mint társadalmi lénynek rendeltetése. (Bevezetésül.)
Az emberi egyéniség fejlődése két ellentétes, természeti, mert természetében fekvő erő aramlata alatt áll, melyeknek kölcsönös kiegyeztetése, egyensúlyban maradásából eredhet csak lelkületének azon magában álló és önmagának megfelelő harmóniája, mely nélkül a társadalmi lény jellegére igényt nem tarthat.

Ezen két természeti erő, mely az emberben saját hozzájárulása s utángondolása nélkül fejlődik és saját tudata és elhatározásától függetlenül nyilvánul: 1. a szabadság vágya; 2. a társulási ösztön.

A szabadság az ember vágyának tárgyát épp oly szükségszerűleg képezi, mint a hogy a táplálék, ruházat és levegő, melyeket, mint életfentartásához megkívántató eszközöket, minden hatalmában álló módon megszerezni törekszik. Az ember természeti állapotában, midőn pusztán érzéki gerjedelmeinek hatása alatt áll, melyeknek korlátlanul enged és csupán a kellemes v. kellemetlen érzése képezi tetteinek indokát és egyedüli zsinormértékét, mint ellenállhatlan ösztön tör ki belőle. Ekkor sem a belső, sem pedig valamely külső erkölcsi hatalom által meg nem szorítva, tehát függetlenül az öntudat és valaki másnak akarata v. véleményétől egyaránt, mindent akarhat, ami neki tetszik, mindent hagyhat, ami nem tetszik. Tehát a bölcselők kedvencz kifejezése szerint, ekkor teljesen független, semmi által nem korlátolt „szabad akarata” szerint cselekednék az ember; az erkölcsi jó és rossz tudatával nem birva egészen természeti szükségeinek adhatná oda magát s így az állati létén túl nem emelkedhetnék. De ott van a természet által az

ember keblébe oltott nemes gerje: a társulási ösztön, mely épp oly ellenállhatlan erővel a magához hasonló egyediségekkel való társas életet szorítja. Csakis az ezekkel való egyesülés és együttlétben költetik föl a benne szunnyadozó isteni szikra, mely a nyelvben, a gondolatok közlésében nyilvánul és ebben találja egyszersmind élesztő, pallérozó fenkövét. Valamint a gyémánt ismét csak gyémánttal köszörülhető, úgy az értelem, az erkölcsi érzület csak a nyelv által való közösülés, a jó és helyes tettekre való képesség csak az életnyilvánulásaiban hasonlóival folytonos és sokszerű érintkezés útján ébredhet és fejlődhetik az emberben. Társas élet nélkül az állatóság fokán maradna, v. ha a társaságból száműzve egymagára hagyatnék, természetellenesen kellend fejlődnie rávalóságának, azaz visszaszülyednie a kezdetlegesség állapotába — amint egyes példák, melyekben az emberi társaságot hosszabb ideig nélkülözött egyének az ítélő, gondolkozó, sőt nyelvteljeséget teljesen és mindenkorra elvesztették, elég világosan bizonyítják. A társas életben jut az ember azon tudatra, hogy korlátlan szabadságából a többiek javára némi engedelményt kell tennie, hogy azok viszont egyéni érdekeinek elérése és megóvásában segítségére legyenek; az fejleszti benne azon *öntudatot*, mely az erk. jó és rossz felismerésére és előbbinek követése, utóbbinak kerülésére képessé teszi és ekkor válik csak azzá, mivé természeti hivatása szerint válnia kell: társadalmi lény nyé.

A biblia írója sem tünteti föl másként az ember fejlődését. Képletekben elmondja, hogy az erk. jó és rossz fogalmához csakis a társas életben szerzett értelmi fejlettség után jutott, sőt nem is beszélteti Ádámot emberi nyelven — mert kihez is beszélt volna — mindaddig, míg nem társával egyesülve az első családot megalapította és akkoris mint első szót az emberi méltóságot kitevő felelősségi érzet meglepő nyilvánítását ejteti ki, midőn a boszuló isten fenyegető hívására bátran felelteti vele: „Itt vagyok!”

A nélkül, hogy a theologusok csudálatos tévtanával, mely mindezt „eredeti bűn“-ként erőlködik feltüntetni, hogy így a szintén képlettes „megváltás“ lehetőségét bizonyithassák, e helyütt bővebben foglalkoznánk — már itt is egyszerűen rá kell mutatnunk, hogy itt nem annyira eredeti bűn, mint inkább eredeti jóról lehet szó, mely nélkül az ember, mint társadalmi lénynek természetes hivatása elérhető, egyáltalában társadalom bővebb értelemben megalapítható soha nem lett volna, ami pedig egy bölcs teremtő intentiója nem lehetett. *)

*) Hány évezred volt szükséges arra, míg az emberi lélek az erkölcsi jó és rossz felismerésére képesítő öntudat fokára fejlődött, ami ott képletesen egy aránylagosan rövid időre van összeszorítva, az épp oly kevésbé határozható meg, mint

A társadalom bibliája ezt sokkal világosabban fejt ki. „Az ember társaságban él, mert társas életre született.“ mond Laboulaye,**) — mert természete kívánja, hogy másokkal közösségben éljen; mert csak ebben találja természeti, erkölcsi és szellemi szükségleteinek kielégítését, tehetségei gondolatainak kifejtését; mert a társadalomban kötelességei vannak, melyek alól ki nem vonhatja magát és jogai, melyeket méltán megkövetelhet. A Rousseau által követelt „természeti állapot“ az embernek magára hagyása értelmében, épp oly kevésbé felel meg az emberi nevelés végcéljának — mert csak a társadalom nevelheti az embert társadalmi lénynyé, amint nem képzelhető az, hogy a természetesség képzelt állapotában lévő több egyén, kik addig egymástól teljesen függetlenek valának, egyszerre egymásnak jogai és kötelességeinek elismerése iránt megállapodásra juthassanak. Miután ezen föltett kezdetleges állapotukban a jog és jogtalanság fogalma nem létezhetik, nem is lehet szó arról, hogy a pusztá „egyezség“ útján megállapíthassák, hanem kell, hogy a társas élet ezen fogalmakat előbb megérlelje. De nincs is példa rá. „Soha és sehol nem létezett oly megállapodás, mely egyezség útján társadalmat létesít. Mert a társadalom az első családdal keletkezett: Épp oly term. és eredeti tény az, mint a nyelv, oly tény, melyet a tudomány kiindulási pontul fölvesz, de melyet meg nem magyaráz.“ (Ugyanott.)

A társas életnek feladata tehát, mint a mondottakból kitetszik az ember szorosb értelemben vett természeti szükségleteinek teljesb és kényelmesebb kielégítésével járó szabadsággal még nincs körülhatárolva — bármennyire szerepeltek is legyen azok az első emberi társaság létrejövételénél — hanem kell, hogy

ahogy a hat nap alatti teremtés minden bizonnyal ugyanannyi képzelhetlen hosszúságú korszakra mutat, ami emberi felfogás szerint a végtelenséggel azonos; úgy, hogy a teremtésnek olyszerű „kezdeté“-nek felvétele, mely szerint a teremtő egyszerre kilépve tétlenségéből hozzá fogott volna a munkához, az isteni tökéletesség fogalmával meg nem egyezvén, a teremtés kezdet- és végnélküliségével megbarátkozás képezi a bölcselkedés alapfeltételét, a haladás eszméjének vezérelvét. Mindkét irányban az ideálistmus lángeszű költője: Schiller, hasonló felfogásnak hódol. „Az isten parancsa elleni látszólagos engedetlenség“ szerinte nem egyéb, az embernek az ösztön járszalagától való elszakadásánál, melynek segítségével a gondviselés kénytelen volt az ész nélküli embert az életbe bevezetni — „öntevékenységeinek első nyilatkozata, eszének első merénylete, erkölcsi léteinek első kezdete.“ Az embernek, úgy mond, más volt rendeltetése, a benne rejlő erők egészen más boldogságra serkenték őt, mint az ösztön fokán maradvá, a természet gyámsága alatt a „legboldogabb állattá“ válni. Önmagának kelle saját boldogságának teremtőjévé válni; „a szolgaság, és tudatlanság paradicsomából, ha csak évezredek múlva is, be kellett iparkodnia az ismeret, a szabadság paradicsomába, hol a keblében rejlő erkölcsi törvényt épp oly tántoríthatlanul követheti majdan, mint azelőtt az ösztönt követte.“ („Az első emberi társaságról a műzesi okmány nyomán.“ A „teremtés“ jelzett fogalmára nézve l. „Phil. Briefe,“ bevezetését.)

***) Az Egyesült-Államok története. I. k. 130—40 l.

szellem-erkölcsi tehetségeinek teljes kifejtése, a mely épp oly természetes szükségét képezi az emberre nézve, mint az anyagiak kielégítése, abban befoglaltassék. Sőt az tekinthető a társas élet tulajdonképpeni főcéljának.

Mert, amennyiben az anyagi szükségletek könnyebb és teljesebb kielégítése csakis a másokkal való együttélésben érhető el, a társas élet maradandó és üdvös fenállása pedig csakis a szellemi tehetségek, az öntudat és az azzal járó erkölcsi érzület kifejtése mellett lehetséges — világos, hogy a társas élet végcélja csakis az lehet, melynek az anyagiak kielégítése és teljes élvezete alárendelvék, mert attól föltételezvék, s mely nélkül az ember tulajdonképpeni *rendeltetését* el nem érheti. Az embernek rendeltetése pedig nem lehet más, mint szellemi képességeinek a társadalomban tökéletes kifejtése által a legteljesebb erkölcsi és anyagi jólétet elérni és élvezni a társadalomban és azzal.

Ezen célznak elérése, az egyén önzésének, önérdekeinek, a társadalom jóléte, a közérdekkel való kiegyeztetésére, az egyén korlátlan szabadság utáni vágyának az erkölcsi és társadalmi szabadság korlátoltságával kibékítésén — egy szóval azon kérdés sikeres megoldásán fordul meg, hogy: az egyén szabadságának, a társadalom korlátozó hatalmának mely határokig szabad terjednie, anélkül, hogy mindkettőnek üdvös fejlődése és jóléte veszélyeztessék. Ezen problema sikeres megoldásától, mely évszázadok óta képezi a vallás és tudomány, a bölcsészet és törvényhozás, az erkölcs- és neveléstan legfontosabb és figyelemre legméltóbb tárgyát, függ egyedül azon végzetes küzdelmek megszüntetése, melyek közt az emberiség az őskortól kezdve vergődött, valamint az emberiség javának vére és verejtéke azon örök eszmékért folyt, melyeknek győzelme vagy vereségén fordult meg mindig a nemzetek fenállása vagy bukása, az emberiség fejlődése és haladása a történelem évezredei óta.

Ez foglalkoztatta mindenha az emberiség és nemzetek legjobb és legnemesebb barátjait és ez képezte gondolkozásuk és ténykedésük méltó tárgyát az új kor felvirradása óta. De a legujabb, a jelen kornak jutott csak azon dicső feladat a társadalom, az emberiség ezen életkérdését a társadalmi tudomány elveinek bővebb kifejtése és alkalmazása által, nemcsak elméletileg, de, a világ egy részében legalább, gyakorlati téren is sikeresen megoldani. A megváltó eszmék ezen döntő győzelme után, nem lehet már messze azon kor, midőn a föld összes népei azokat elfogadni és békés fenállásuk, biztos fejlődésük alapjává tenni fogják és így kétszeres fontossággal bírhat azoknak fejtegetése ami nemzetünkre nézve, mely éppen újabb időben oly vészes politikai és anyagi válságoknak tanuja és tárgya volt.

1. *A szabadság és ennek fogalma.* Az ember összes, anyagi úgy, mint szellemi szükségleteinek kielégítését csakis a társas életben találván, de összes tehetségeinek teljes kifejtését is csak az emberi művelődés azon folytonosságánál fogva érhetvén el, melynél fogva a fiu az apának, az utódok az ősöknek, a népek más, letűnt nemzetek tapasztalatait és eszméit a maguk javára fordíthatják — ebből a társadalom nevelési hivatása, de egyszersmind a nevelésre való kétszeres joga és kötelessége is kiviláglik. A társadalmi nevelés célja nem lehet más, mint az ember, jelzettük hivatásához képest, lehetőleg teljes szabadságra való képesítése által a társadalom szabadságának alapját megvetni, az egyén összes képességeinek kifejtése által a társadalom jólétét és haladását biztosítani. Misem természeteseb tehát, mint hogy eleve ezen szabadság fogalmának kelle megállapíttatnia s egyszersmind azon módok és határoknak, melyeken belül a mások tapasztalata, véleménye, kényszerítő hatalma ezen végső cél elérésére vezető eszközökül veszély nélkül felhasználhatók.

Azon szabadságon kívül, mely teljesen a belső gerjeből eredő, senki és semmi által nem gátolt, egyedül az egyén tetszése és természetes hajlaimainak megfelelő tettekben nyilvánul és csakis az ember természetes állapotában lehetséges, megkülönböztetett még a bölcsészek által az akarat szabadsága, mely alatt némelyek a jó v. rosztal egyaránt szabad eltökélést, mások ismét csakis a rosztal föltétlen elvetése és kizárólag a jóra való elhatározás képességét akarták értetni. Utóbbiak szerint erkölcsileg szabad csak az volna, aki a jót elkövetni, jól cselekedni képes. Mindakét nézet azonban egyaránt ellenmondást foglal magában, amennyiben egyrészt az embernek egy konkrét esetben így v. úgy szükségképpen cselekednie kell, bizonyos belső okok, hajlamok, rávalóságoknál fogva, tehát az elhatározás szabad nem lehetett; másrészt csakis a jót, a rosztal pedig nem választható akarat szintén nem mondható absolute szabadnak, mert így a jónak korlátai közt szintén szükségképp kellvén mozognia, jó tette épp oly kevésbé volna beszámítható mint az előbbi rosztal tette miatt felelősségre vonható.

A föltétlen akarati szabadság kérdését tehát elejteni kénytelenítettvén, mint különben is a társadalom fejlődése és fenállására nézve teljesen mellőzhető — a társadalmi tudomány éles határt szab, a jó v. rosztal akarása és ezen akarásnak tettekben consumtiója közt és a szabadság alatt csakis az akaratnak tényleges kivitelére való képességet érti m. p. bizonyos korlátokon belül. A szabadság nem egyéb korlátoltságnál, az akaratnak bizonyos szabály alá vetésénél, amint ezt a magyar kifejezés etymológiája oly szépen jelöli: sza-

bad, s z a b á l y . A z s z a b a d , a m i s z a b á l y o z v a v a n é s c s a k i s e z e n s z a b á l y h a t á r a i n b e l ü l . J o g a z , a m i j ó .

Valamint általában az erkölcsi szabadság önkorlátozás on, ugy a társad. szabadság az egyedek és összeségük akaratának önkorlátozásában támogatásán, bizonyos külső korlátok közé szorításán nyugszik.

Az ember mint feltétlen önkorlátozásra nem képes lény, ebben, önmagára ugy, mint a társadalomra nézve bizonyos támaszokra szorul ugyanis, melyek azt, vágyai és érzelteit ellenkező áramlatában elősegítsék és az összességre nézve biztosítsák, szóval az erkölcsi jóra való elhatározási képességet támogassák, fenntartsák és fejlesszék benne.

Ezen támaszt az embernek gyermekkorában midőn teljesen az ösztön hatalmában áll még, másoknak akarata, kényszerítő hatalma adja meg. Ekkor a saját gyengeség érzetéből folyó félelem, a másoknak akarata alá feltétlen alávetés képezi a cselekvés korlátát. Hasonlóképp a társadalom kezdetleges állapotában a patriarchalis v. despoticus kormány alatt, a főnök ereje, tekintélye, parancsa adja meg a társaságnak az ösztön fokán túl nem emelkedő cselekvésének szabályát. Itt utánzás, ingatagság, függőség, kiskoruság az ált. jelleg. Később midőn az egyén érzelte a megszokás útján kellőképp megerősödtek és fejlődtek, többé nem másoknak erőhatalomban nyilvánuló akarata az, mely az egyed akaratnyilvánulásainak határt szab. A fejlődés ezen, ha ugy nevezhetjük, a megszokás fokán, az egyenes függés helyébe, valamely a képzeletben élő hatalomtól való rettegetés lép és ennek mások által vallt, követett v. elismert szabályai képezik a cselekvés korlátait: a többség v. egy tekintélyes kisebbség által hirdetett erk. szabály, mely szoktatás által erkölcsi érzület v. vallási lelkiismeretté válik, szóval mások véleményének többé kevésbé vak v. vonatott követése. Itt gyakran az akaratnak mások akaratához való alkalmazása csak látszólagos és leginkább az üres szóbeszéd, phrasis, a tettetés lép a tettek helyébe. Kiki nem ugy cselekszik mert s amint jó és helyesnek gondolja — mert saját ítéletében nem bíz, de nincs is önálló ítélete — hanem azt és ugy, amit megszokott, amint a reácrószakolt elvekkel valamiképp össze egyeztethető, ami mások, különösen irányadóinak helyeslésével találkozik. Ezen fejlődési fokon túl az emberiség, a népek legnagyobb része még most sem emelkedett és a nevelésüket intéző tényezők gazdagon jutalmazva tartják fíradozásaikat, midőn az emberiség legnagyobb része által a közészerőség ezen túrhető fokát elértnek látják.

Pedig ez a kiskoruság fokától nem sokat különbözik, legfeljebb annyiban, hogy szerep szere történt, amennyiben az egyesnek változó akarata és hatalmi szava helyébe, az épp oly

változó és ingatag valami: a lelki kényszer, a közérzület- v. véleményben e vagy ama korban szentségül elfogadott s benne egyideig megrögzött vallás-erkölcsi szabály lépett, mely a megparancsolton kívül más véleményt meg nem tűr.

Mindkettőben: ott úgy, ahol a nyers hatalom, mint ott, ahol a lelkiismeret v. akár az erkölcsi érzület tétetett a társadalom korlátozó szabályává, az erő ellenállhatlanságra, a vélemény csatlakozhatlanságra való törekvése örök küzdelmet, lenyügzést igaztalanságot, és végre a társadalmi kötelék teljes felbontását eredményezte. És miért? — Mert a szabadságnak, akár a nyers hatalom, akár a vallási vagy erkölcsi érzület által való korlátozása egyformán lehetetlen és nem is képzelhető a kényszer kizárása mellett, sőt ez nélkülözhetlen föltételét képezi az ilyszerü korlátozásnak. Az ily kényszerítésre való hatalom pedig mindig azzal visszaélésre készítette a vele bírókat és vesztére volt a népeknek mindig, valahányszor újabb korban is a katonai vagy vallási despotismus útján olyannak eszköze vagy tárgyává váltak.

Az egyesnek kényuralma az emberiség őskorában, midőn a személyiség még egészen természeti erélyének hatalma alatt és annak teljes birtokában, túlsulyra és határtalan érvényre jutni törekedett, a fejlődési fokának legjobban megfelelő társadalmi rend volt; mert az volt egyedül alkalmas arra, hogy a társad. szabadságra egyformán képtelenek közt a békés együttélést eszközölje. „Ekkor a kényur, vezér, császár v. pápa, hogy a jellemet fékezhesse, az egész életet volt kénytelen fék alá vetni,“ mond Mill St. J. a szabadság e lángelméjü bajnoka.*) Akkor a társadalomnak nem állt más eszköz rendelkezésére a kitörő természeti erély fékezésére. Nem úgy ma, midőn teljesen megfordultak a viszonyok, midőn nem a személyes ingerek és hajlamok túlerőssége, hanem inkább azoknak teljes hiányában rejlik a társadalmat fenyegető veszély, midőn a legkülönbélebb viszonyok oda hatottak már, hogy a jellem szabad fejlődése teljesen megakadályoztassék és lehetlenné váljék.

És más helyütt: (Bevezetés.) „A szabadság mint elv nem alkalmazható a dolgok azon idő előtti állására, midőn az emberek a szabad és békés meggyőződés hatalma által tökéletesedésre alkalmassá válnak. — Addig nem marad egyéb hátra mint feltétlen alávetés egy Akbár v. N. Károly alá, ha elég szerencsések a népek ilyent találni. . . Egy nyers ősnépre nézve a kényuralom a leg-helyesebb kormányforma, amennyiben tökéletesítését tűzi céljául és ezen célhoz vezető eszközök, annak elérése által tényleg igazoltatnak.“

A jelen korban midőn szerinte a legtöbb nemzet ama fejlődési fokon túl van, nincs mit tartaniok az egyes kényuralmának

*) A szabadságról cz. művében II. fejezet.

szükségszerü visszataságitól, hanem inkább a társadalom kényu r a l m a, az alkotta közvélemény és ennek kifejezése: a törvény tévedései és visszaélései azok, mik a népek haladását, üdvös fejlődését leginkább veszélyeztetik. „Az ember viszketege, saját véleményét, hajlamait, akár mint uralkodó, akár mint polgártárs, másokra életszabályul ráerőszakolni, az ember természetében fekvő legjobb és legrosszabb érzelmek némelyike által oly erősen istápoltatik, hogy azt alig bírja már másvalami fékezni mint a hatalom hiánya; és miután ezen hatalom nem csökkenésben, hanem növekvésben van, a jelen életviszonyok közt, ha az erkölcsi meggyőződés erős korláta fel nem állitható irányában, annak mindinkább elharapódzásától kell tartanunk.“ — „A társadalom zsaroknoksága, ha az akarata és véleményének önkényü kivitelére való hatalmát“ — mint könnyen megtörténhetik — visszás parancsok kiadására használja, oly ügyekben, melyekkel foglalkoznia nem is kellene — annyiban sokkal veszélyesebb a polgári lenyügzés egyéb nemcinél, amennyiben ugyan nem alkalmaz oly erőszakos kényszerítő és büntető eszközöket, de aránylag kevesebb szabadulást enged azoknál, mélyebben behat az élet minden viszonyaiba és még a lelkét is békóba veri.“ És más helyütt: „A társadalom türelmetlensége nem öl senkit, nem irt ki valamely véleményt, de az embereket oda viszi csak, hogy a z t e l p a l á s t o l j á k, e l t i t k o l j á k és minden érvényesítésére szolgáló cselekvőség és erélyességéről lemondjanak. — A láng nem tör már ki a szabad levegőre, hanem tovább zsarától eredete helyén — de ezen látszólagos nyugalom ára drágán fizettetetik meg — a lelkület bátorság feláldozásával!“ (L. i. h. Bev. 19. és 45. l.)

Az egyes és az összesség hatalmaskodási vágyának kölcsönösen korlátozására tehát az egyesek érzületein nyugvó véleményei és ezek összege: az u. n. közérzület v. közvélemény sem szolgálhat megbízható szabályozójául, nem szabhatja azon határokat, melyeken túl az összesség beavatkozásának az egyén szabadsági körébe és ennek mások irányában érvényesítésének mennie nem lehet a közjólét veszélyeztetése nélkül. Mert ez is oly változó és ingatag valami, hogy alig van két ország és két kor, melyekben egymáshoz hasonlítottak volna. Vagy megszokásból olyan amilyen és ekkor több másoknak v. egy kiváló osztály tetszése szolgál vezérelvül, vagy pedig önzésből ered, mely személyes hajlamok, előszeretet és előítéletek után indul, miknek a különféle korok és osztályok erkölcs tanában is szükségképp kifejezést kell találniok.*)

*) Az u. n. erk. érzület megbízhatlanságának legdönthetlenebb bizonyítékát Mill a hitvallások küzdelmeiben, hatásának legtanulságosabb példáját az őszinte hitörjögök odium theologicumában találja. Ezek véleményének megállapítására is csak a véletlen volt befolyással, és ugyanazon okok, melyek miatt va-

A közérzület v. vélemény tehát, nem hogy szabályul szolgálhatna a kormány hatalmaskodásának korlátozására, maga is védő korlátokra szorul, nehogy a társaság túlnyomó nézetét, véleményét vagy hajlamait ált. életszabályul mindenkire reá-kényszerítve, minden azokkal meg nem egyező egyediséget fejlődésében elnyomni, minden jellemet, egy bizonyos, mintául fellálítottnak vonaljai közé szorítani bírhatta, ami a szabadságra való nevelés céljával egyenesen ellenkező eredményt szül. „Az emberfaj, melyet ebből várhatunk vagy csak a hagyományos mindennapiság rabja, vagy az igazság tetteiből áll, kiknek szavai a hallgatókra számítvák és nem a saját meggyőződésből erednek.“ (L. i. h.)

2. Az *egyenlőség mint a társadalmi nevelés szabálya*. A társadalom célja a szabadság lehetőleg teljes élvezete és biztosítása, a társadalmi nevelés pedig az erre való képesítés levén, ezen képességre meg az ember ismét csak tehetségeinek szabad fejlődése, gondolkozó képességének lehetőleg másoktól független, sokoldalú gyakorlása által juthatván — mert szabadságra csak is szabadság által lehet nevelni, önálló ítéletre csak önálló gondolkodás, önálló tevékenységre csak a tapasztalok egész sorából merített, okokkal támogatott meggyőződésből juthatni — legnagyobb érdekekkel és horderővel bír azon kérdés eldöntése: a társadalom gyámkodásának az egyén irányában, az egyéniség érvényesítésének a társaságban mely határokig szabad mennie, anélkül, hogy ama a lelket megölő formális muszá vagy azt tévutakra vezető szabadságá váljék, melyek a nemzeteket kövé meresztő örök stabilismus v. vég nélküli küzködések áldozatává teszik.

Az előbbiekben már kifejtettük, hogy sem a nyers erő, sem az erkölcsi közérzület ezen határok megtartása iránt biztosítékot nem nyújtanak; mert ezek kényszer nélkül nem érvényesíthetők, ez pedig visszaélésekre, az egyéniség teljes elnyomása, a jellem ferde

laki Londonban egyházelvivé lett, Pekingben Buddha v. Confucius hívévé tették volna. „Azok (akik Sokratest, Jézust a gonosztevők halálára ítélték) ugylátszik, nem voltak rossz emberek, nem rosszabbak, mint az emberek rendszerint lenni szoktak, inkább ellenkezőleg: oly emberek, kik teljes v. tán valamivel nagyobb mértékben is koruk és népük vallási, erkölcsi és hazafiúi érzeteivel bírtak. Egészen az emberek azon faja, mely minden időkben, a miénket ideértve, minden valószínűség szerint büntetlenül és becsületben éli napjait.“ — „Az emberben oly mélyen megrögzött a türemetlenség mindenben, amit valóban szíven hord, hogy mai napig is alig van a teljes vallásszabadság valahol tényleg megvalósítva, kivéve, ahol a vall. közöm bőség, mely teológiai perpatvar által békéjét nem akarja megzavartatni vetette a mérlegbe súlyát“ . . . Bárhol találhatik az emberiségben az őszinte vall. érzület ébersége — ott az igazhitűség, a csalhatatlanság azon igénye is találhatik, mely a saját véleményben való rendíthetetlen bizalomban meg nem nyugszik, hanem a kérdésnek mások részére való eldöntésének merényletére is készlet. —

irányban fejlődése vagy teljes eltörpülésére visz s így a társas élet célja: a szabadság józan élvezete föltételének egyenes ellenkezőjére, épp úgy mint ha egészen természeti ösztönei irányában féktelen fejlődésnek engednék át az embert.

A gondolkozó megdöbbenve áll meg azon lestuító tény előtt, hogy az emberiség mily véstes küzdelmek, mily véres áldozatok útján jutott el azon tanulság elismerésére, hogy az eddigi utton haladva — semmire sem juthat, sem milyen jelentékeny haladást nem tett erkölcsi irányban.

De hát kétségsbe kell esnünk a fölött, hogy az emberiség valahára, békés fejlődésének helyes útjára juthasson? — Nincs egy módja sem annak, hogy az egyén másoknak, az emberiség az évezredek tapasztalait biztos sikerrel felhasználhassa? A szellemi és anyagi tusakodásból, melyet egy század a másik, egy nép a másik véleményének kiirtására folytatott, egy megállapított, kétségbe vonhatlan, okokkal nyomatékozható *igazság* sem alakulhatott volna ki? — De igen! Az újabb kor egyes rohamainak szabad perczeneiteiben, midőn a vélemény és tetterő nyilvánításának szabadsága egy-egy időszakra biztosítva volt, éppen az eltérő vélemények hatalmas összeütköződése, a polgári ténykedés zabolátlan vergődéseiből és azok következtében több ily, emberi belátás szerint, feltétlen, mert ellenokok és tények által meg nem czáfolható igazság derült ki. — Kell ezek közt egy oly megingathatlan, az emberi érzelmek és hajlamok fölött álló, a korlátózs határait rendíthetetlenül kitűző szabálynak is találatnia, mely az egyén és az összesség hatalmaskodási vágyának elejét vegye és annak emberre méltó czélt tüzzön.

Ezen szabályt, mely ha egyszer általánosán elfogadtatott, rendíthetetlenül fennáll és maga magát szabályozza: az *egyenlőség* elve adja meg. Ezen szabály az egyesre nézve az öntudatban nyilvánul. Az öntudat, valamint az egyénnek saját magára vonatkozó ténykedésben a cselekvés szabályát és irányát adja meg és ennél fogva szeríthatja az önkényt gondolkozási és cselekvési képességét az ész- és észszerűség korlátai közé — ugy szabályozója egy szersmind a társadalmi többi tagjai irányában való viszonyának is, amennyiben azon magasb, ha ugy nevezhetjük, „tudatos önzés“ irányadójját képezi, melyet a társad. v. polit. erkölcsstan, mint az ember legtermészeteseb, igazában „legemberibb“ érzületének, okokkal támogatott és meggyőződössé érelt egy nemes fajzatát, a polgári ténykedés és kötelességteljesítés alapjául elfogadott és mely az önérdeknek az összesség érdekével együttesen leghathatósbb és legjobb biztosíthatásának tudatából folyik. *)

*) Nem fejtegethetjük részletesen itt, az általános elveknek szentelt helyen e nagyhorderejű kérdést; de már itt is meg kell jegyeznünk, hogy a valláson nyugvó erkölcsstanok leginkább azért nem juthatnak érdemes célhoz mert az emberben

Az összességre nézve mint jogosság nyilatkozik, mely az egyén önzésének a társadalom érdekeivel való kiegyeztetését foglalja magában, amennyiben mind a többieknek az egyedéhez egészen hasonló érdekeinek elismerését jelenti és azt határozza meg: az egyének mennyit kell „külső“ egyéni szabadságából a köz javára engednie, hogy a közhaszon reá visszaháramolhassék és viszont az összességnek mily kedvezményeket kell nyújtania az egyednek a közjóért hozott áldozatai fejében. Ez pedig az egyenlőség elvének proklamálása által és a társad. szabály v. törvény, a társadalom önzése e változó kifejezésének alapjául elfogadása által érhető csak el, mely az egyén önzésének azon tudat alá rendezését kell, hogy támogassa, miszerint mindatöbbiek egyenlő önzésre jogosítvák. A társad. szabály vagy törvény tehát a társadalom magasb céljainak csak úgy felelhet meg, ha a természeti jog örök és változhatlan elvét: az egyenlőséget fejezi ki, mely a jogi szabálynak általános és mindenkire egyformán és kivétel nélkül alkalmazását követeli — amennyiben az öntudat megkivántató fokát már elérte — mely minden ellenmondást vagy az alól kivonást, jogcsorbitást ezen határon belül kizár. A kényszerítő hatalomnak itt csak azon esetben és oly célból lehet helye, ha és midőn az öntudatnak kifejtése forog szóban, ha az egyenlőségre való képesítés vagy annak, ha megzavartatott, visszaállításának szükségessége kivántatja meg. Tehát a nevelés, a javítás szolgálatában. Ha nem ez a célja a kényszer, a korlátozásnak, ahol a kiskorúság nem oka, hanem eredménye a kényuralomnak s ez annak fentartását v. a népeknek arra lenyomását s nem felemelését célozza, ahol nem a szabadság korlátozt élvezetéről van szó, hanem minden megtiltottnak tekintetik, ami külön-külön engedélyezve nem lön, ott a despotismus legszomorúbb alakjában mutatkozik.

Látjuk tehát hogy az emberiség, a társadalom tökéletesedésében az emberi egyed fokozatos fejlődésének teljesen megfelelő menetet követ és a társadalmi nevelés végecéljára nézve az egyedi neveléssel egy úton halad és egymást kölcsönösen kiegészítik.

Valamint csak az öntudat, az értelemnek túlsúlyra jutása által szabadul fel az akarat az érzéki ingerek és vágyak, a külső behatások nyomása alól, mintegy az etikusok „szabad akaratát“—vá lesz, tehát az egyén szellem elköltésleg önállósíttatik, azaz önálló ténykedésre képes jellemmé tétetik — úgy az ember mint társadalmi lénynek felszabadításánál is az értelem a

vagy az égre utaló önzést törekcszenek felkölteni, mely megfogható eredményekre nem visz, v. a teljes megtagadást hirdetik, mely az egyén önzésével örök küzdelembe jutván, valóban erk. elhatározás és ennek tettekben nyilvánítására jutni nem engedik. Legjobb esetben a türelést, megadást szűli meg, mely minden bátor polg. ténykedést kizár; legtöbnyire azonban kétszínűséget, meghunyászkodó álnokságot, álszentcskédéssel kendőzött önelviséget eredményez.

józan politikai belátás fejlesztése elsőrendű tényező jelle-
gével bír. Csakis ennek erős benső meggyőződésé érzélelése
után juthatunk a gyakorlati honszeretetnek üdvös tettekben
nyilvánításához, azaz az állampolgári jogok és kötelességek
tudatos teljesítése és érvényesítésre. Ez töltheti ki
egyedül azon tátongó űrt, mely a pusztá állampolg. érzület és a
szilárd *politikai jellem* fejlődése közt még fennmarad. Ezzel és ebben
érheti csak el az ember egyedi és társadalmi hivatásának jelzettük
végeztéljät.*)

Ezek képezik alapját, főjellegét a jogi, a szabad állam-
nak, legyen az aztán monarchia, köztársaság v. népszövetség. Ott
éri el az ember fejlődésének virágját, azon öntudatos meggyő-
ződés fokát, hol sem az ösztön sem az érzület v. megszokásból
folyik elhatározása, hanem okokon nyugvó állampolgári, szabad
és tudatos tevékenységet fejt ki. Tudja mit és miért cselekszik;
tudja, hogy jól és helyesen kell cselekednie önmagára úgy, mint
a társadalomra nézve, mert a közjólétből ő reá, saját jólétéből pedig
a társadalomra haszon háromlik. Ott mindenki szabadon, őszintén
vallja és követi is meggyőződését, mert önérdeke nem jut el-
lenkezésbe a közérdekkel. Csakis az *egyenlőség elvének* kihir-
detése s érvényesítése képes megszüntetni azon ellenmondást,
mely az egyén önzése és a társadalom önzése közt létezik. Csak az
öntudat képesíti az embert arra, hogy önérdekét a közérdeknek
alárendelje, mely képesség teszi őt egyedül szabadságra érdemessé.
Ez szüli meg benne a *felelősség* érzetét, mely legszigorúbb, legkérlel-
hetlenebb bírója az állampolgár tettei és mulasztásainak. *Az öntudat
az egyén, az egyenlőség a társadalom felelősségének szabálya.*

Ha a jog a társadalom erkölese, a jogerzet a társadalom lel-

*) „Az egyén (szabadság utáni) saját vágyódásának tudatával“, mondja igen
szépen Rottck — szoros összefüggésben áll mindatöbbiek, mint ugyan azon
mérvben saját akaratauk uralmára törekvőknek felismerése. Az erk. tv. lohasztja ugyan a sokadalom rendezetlen szabadságából folyó ált. har-
czot, de azt meg nem szünteti — más szóval az erk. szabály, mert a kény-
szerítést, határolást kizárja csak elméleti tan. Gyakorlativácsaka gyakorlész,
azaz okoskodó értelem által válik, mely annak az egyedre és (részint mesterséges
alkotások által) az összességre nézve is érvényt és tekintélyt szerez. (A gyak. ész
— ujabban elfogadott értelemben: öntudat — alatt azon képességet érti, melynek
fogva az ember az erk. tv. képzete által akarás v. nemakarásra készített.) Ameny-
nyiben az okosság és erkölcs, a hatalmi kör kitágítására czélzó törekvésnek
legendő határt nem vetnek — szükséges az egyednek másokkal való egyrehatása,
egymáshoz való viszonyuk okszerűségének fentartása és biztosítására, az
összességre nézve ált. és tetteleges elismerésre juttatni azoknak szabá-
lyait. Ez a jogi törvények feladata. A jog tehát nem egyéb az észszerűen
szabályozott társad. szabadságnál, mely szabályozás éppen nem áll másból,
mint az egyes és a többiek szabadsága közt létező ellenmondás megszüntet-
téséből, azaz az egyenlőség elvének alkalmazásából. A jog tehát azonos
az okszerűen megadható és fenttartható szabadság és egyenlőséggel.
Ezek a jog fogalmában már adva vannak. — (Staatslexicon, „Freiheit“ és
„Gleichheit“ cz. alatt.)

kiismerete — akkor az öntudat a szabadság jogának, az egyenlőség a társadalmi és egyéni szabadság lelkének nevezhető.

3. *Az önállóság és felelősség határai.* Az egyenlőség elvének jelzettük felfogása nemcsak az egyéni szabadság határait adja meg, de — amennyiben a többiek és az összesség egyenlő szabadságának fel-és elismerését követeli — egyszersmind meghatározhatván általa, hogy az egyén gondolatai, szavai és tettei, tehát összes szellemi nyilvánulásaiért, melyek egyediségét kiteszik, mennyiben és mily mértékben felelős mások, az összesség irányában — az összesség beavatkozásának, tehát az egyén irányában jogszerűen alkalmazható kényszer határait és módját is megszabja.

Azon elveket, melyek szerint az egyén felelősségre vonható, a maguk egyszerűsége és szépségben sehol sem találjuk oly szabatosan kifejezve, mint Mill úttörő művében és mert szebben és helyesebben senki sem mondhatná el azokat, nem marad egyéb hátra, mint ezen senki által meg nem támadható auctoritás tételeit követni. Csak ott, ahol ezen biztos vezérfonal elhagy bennünket, illetve más térre átesapva, azokat saját, nemzeti szempontjából — melyet az egyéniség önállóságának túlságos hangsúlyozása jellegez leginkább — bizonyos megszorítások alá veti, ami tárgyunkra nézve rájuk építhető és belőlük levonható logikai következtetéseket kellend kifejtenuünk és alkalmaznunk.

„Minden dologban, mely őt magát megilleti, mindenki saját magának (tehát öntudata előtt) felelős“, úgymond, (és mint a társadalomnak tagja, mely azáltal, hogy ő kárt vall szintén megillettetik, közvetve ennek is) — „a külvilághoz való viszonyában pedig azoknak, kiknek érdekei azáltal érintetnek, illetve a társadalomnak, mint oltalmazójuknak.“ — Neki a hasznosság és célszerűség szolgálván minden ethikai kérdésnek utolsó próbakövéül, ő az egyén eredeti akaratosságának alávetését e szempontból igazoltnak tartja mindazon cselekvéseire nézve, melyek által másoknak érdekei, akár egyenes megsértés, akár mulasztás által hátráltatnak és e tekintetben a büntetésnek nemcsak ott ad helyet, midőn másoknak directe kárt, hanem a kényszernek is, hol saját kára v. veszélye nélkül másoknak hasznót tehet (pl. tanuvallomás, honvédelem, mások mentésének elmulasztása v. megtagadása esetén.) — Ami magát, a kényszer tetteges alkalmazásának célszerűségét illeti, ő a felelősségre vonást oly okok latbavetésétől teszi függővé, melyeknél fogva a társadalom minden egyes kérdésnél eldönti: vajjon az illető feladat egészben nem oldatik-e meg jobban, ha az egyén saját felelősségére bizza a dolgot, a helyett, hogy valamilyen rendelkezésre álló módon felügyeletét megkísértve, az orvoslendő bajnál súlyosabb visszasságokat idézzen

elő. Azonban mindezen czélszerűségi tekintetek fölébe helyezi már itt is (l. id. h.) mind azoknak annál szigorubb oltalmazását, kiknek a társadalom oltalmára szükségük van, mert más védőjük nincs. Nem vonjuk még most azon következtetéseket, melyek már ezen elvből is az oktatási kényszer jogossága és a tanszabadság megszorításának czélszerűsége mellett vonhatók, mert ezekről a maga helyén bővebben szólandunk — de ki kell fejtenuink, miszerint a felelősségre vonásnak az egyenlőség változhatlan elve alapján, mely nemcsak a helyzet és időszerinti haszon- és czélszerűséget, hanem az örök s megingathatlan ok-és jogszerűséget is egyszerre magában egyezteti, sokkal nagyobb téren és hathatósab alkalmazásának van helye.

Tekintet nélkül arra, hogy valamely társadalmi egyezség létezik v. képzeltek-e eziránt, mindenesetre áll az, hogy mindenki már azon tény nyel, hogy a társadalomban él, bizonyos kötelelességeket vállalt magára a többiek, az összesség irányában azon oltalom és védelem fejében, melyben annak jóvoltából részesül. Az egyenlőség elvének általános alkalmazásából már most a társadalom tagjainak egyenlő előnyök, kedvezmények, azaz jogokban részesülése folyván — szükségképpen azoknak megszerzése, biztosítása és növesztésével járó terhekben is kell, hogy egyéni, anyagi ugy, mint összes szellemi tehetségeikkel és azok arányában egyenlőképp osztozkodjanak. Tehát a társadalomnak minden kétségen kívül érdeke és jogában áll azon lenni és megkövetelni, hogy minden tagja összes tehetségei oly mértékben gyarapodjanak és fejlődjenek, hogy az azokkal hozzájárulás által a közérdeknek javára, nem pedig terhére vállalhasson. Ezen szempontból kell mindenek előtt, hogy oda hasson a társadalom, miszerint minden egyes tagjában egyaránt az öntudat kifejtésék és ébrentartassék; mert első rendben a társadalomban való részvétellel magára vállalt és hallgatag elismert kötelelességek tudata és önkéntes teljesítése ezen nyugszik és kellő mértékben kifejlődve minden kényszerzert kizár. *)

*) A tudatos mulasztásért való kérdőre vonás nem is mondható kényszerítésnek. Ily esetben tudja az illető, hogy kötelességet mulasztott s így joggal vonatik felelősségre és tökéletesen megegyezik a szabadság fogalmával valakit egyelőre és tudatosan magára vállalt kötelesség teljesítésére szorítani. Ez egyszerűsmind egyedüli megkülönböztető jele a jogi és hatalmi kényszernek. — Egyedüli kivételt képez az oly szerződés által fölvállalt kötelességekre szorítás, mely által valaki önmagáról örökre lemond, pl. örök tudatlanságra, függőségre ítéltetik, vagy akár valamely harmadik személy jogai megsértetnek. Ezért rabszolga adás-vevési kötvények jogilag sehoh el nem ismertetnek. Az öntudat, önállóság, szabadságról örökre lemondani, senkinek öntuda, szabadsága, joga nem lehet, kivéve ott, hol mint a házasság, nevelésnél, nem egy harmadik személy jogainak megsértése, hanem inkább oly v. olyak (a kiskorúak) érdekeinek megóvásáról van szó, tehát mások oltalmazása forog fen. „A ki még a függőség azon állapotában van, hogy mások gondviselésére szorul, annak oltalomra van szüksége, ugy saját cselekvéséi, mint külső veszélyeztetések irányában.“ Igy van Millnél a

E szerint tehát a felelősségnek határát az öntudat képezi, az az mindenki saját felelősségére való eljárásának csak annyiban adható hely, amennyiben az öntudatából folyik, s másrészt a kényszereszközök alkalmazásának ott és addig van helye, míg és midőn a tudatos cselekvésre való képesség hiányzik, illetve annak az általános mértéknek megfelelő fokra emelése v. vissza állítása forog szóban. Tehát a tudatlanság és az abból folyó erkölcsi fogyatkozásoknak, mint: közömbösség, hiúság, babonáskodás, lustaság, élvágy, kegyetlenség, alattomoság, sat-ek nemcsak orvoslása, de elejüket vételének is kell, hogy a társadalom kényszerítő hatalma és óvó gondozása alá essenek.

Nemkülömben az oly szenvedélyek és jellemfogyatkozások, melyek az öntudat megzavarásából erednek és melyeknél fogva az egyén, ennek családja és velök az összesség közvetlenül vagy on ilag károsíthatnak, mint: könnyelműség, tékozlás, mértékletlenség, iszákosság és az azokkal közönségesen járó becsületlenség, lelketlenség, kapzsiság, hivatalhajhászat, kétszínűség sat. A mennyiben az ily tulajdonok elterjedése bizonynyal a társadalomnak előnyére nem szolgálhat, sőt az összesség anyagi és erkölcsi erejének gyengítésére és így az annak visszaállítása és gyarapítására szolgáló költségek emelésére vezetnek — míg az illető egyének az ezekhez való köteles járulásuknak erejét anyagilag csökkentik s egyszersmind a társadalomban rájuk eső egyéb kötelességek teljesítésére való képességet nem bírják, elvesztik vagy nem gyakorolhatják — azokra nézve méltóbb, jogosabb büntetés nem létezhetik, minthogy a társadalom azon eszközöket, a melyekkel való visszaélés az erk. bajelhárapódzására vihet, egyszerűen megvonja, megvonja jelesül az illetőktől azon *jogok gyakorlását*, melynek az *öntudat teljes zavartalansága*, a *jellem szeplőtlen integritása* elengedhetlen *feltételeit képezik*.

Ez képezi egyszersmind egyedüli, de élesen megkülönböztető jelét a szabad és szabadságot czélzó társadalmi alkotmánynak, azon az öntudatot elnyomó, a jellem szabad fejlődését megakadályozó rendőri és fenytő kényszer irányában, mely az egyénnek minden akarat nyilvánulásait, akár folytonos ellenőrzés, akár csak minden egyes előadandó esetben, midőn azok

nevelés joga körülírva s az jelöli legjobban az öntudat szerepét a jog és nevelés körül. Öntudatra ébresztés és tudatos kötelesség vállalásnál van egyedül helye a jogi kényszer minden nemének. A szerződések jogi hatályáról a vall. és nev. alapok s alaptványokra nézve hasonló nézetnek hódolnak Millel (i. h. 4. fejj.) Humboldt és Laboulaye is. Utóbbi szerint (i. h. I. k. 271. l.) mindennemű szerződés v. hagyomány csak az azt kötő személyekre nézve törvényes, de a mennyiben egy harmadikat v. egész nemzedékeket illetnek nem tartandók feltétlenül tiszteletben.

által más v. mások tetteleg károsítatnak, többé-kevésbé kemény büntetés tárgyává teszi. Az ily eljárás, mely senkit sem javít, senkit szabaddá nem tett még soha, képezi aztán az igazi kényuralmat, mert az öntudat, a jellem fejlődését csirájában elfojtja s javítás helyett általános depravatiót szül.

Azon kényszer, melyet a szabadságra való nevelés szempontjából, az egyenlőség elve alapján alkalmazhatónak kifejtettünk, — a milyen komor ethikai felfogásból folyónak látszassék is — nem zárja ki az egyediségnek teljes érvényesülést, ami a jellem fejlődésének alapját képezi. Az ilyszerü erkölcsi kényszerítés nem lapítja és nyomorítja el a jellem minden kidomborodását, oly aprólékos és minden életviszonyra alkalmazott kény-szerescskék és forbátoló fenyítékek módjára, melyekkel ez időszerint a legtöbb államban az ember gyarlóságát orvosolni, betapasztani törekszenek, annélkül, hogy a legescskélyebb eredményre jutnának is e tekintetben, azon egyen kívül, hogy legfeljebb a tetterő tökéletes elnyomása által a tunya, semmire való közömbösség jut diadalra, mely a jó és rossz tette való hajlandóságot egyformán nélkülözvén, a jellem tökéletes eltörpülésével azonos — a mi pedig egy társadalmi nevelésnek bizonyval legszomorubb, legsujtobb — sikerének mondható. A szabadság és egyenlőségre való nevelés, a helyett, hogy az egyediséget bizonyos óvó rendszabályok közé szorítaná, a jellemet a fenyítő és osztó igazság aprócseprő szabványainak egész halma-zával körülzánczolná, hogy semmi módon és irányban szabadon ne mozoghasson a törvény és szokás határain kívül — ami többnyire az intendált czél ellenkezőjére: buta dacz és örök elégtelenség szülte ellenszegülés, ennek kapcsán pedig végnélküli törényáthágásokra visz — a helyett egy lehetőleg magas, de mindenki által valószínűség szerint elérhető mértéket, egy nemes és fáradozásra méltó czélt tűz a társadalom elé és ennek minden tagja számára rendelkezésre bocsátja és hozzáférhetővé teszi mindazon eszközöket, melyek azon czél elérésére megkívántatók. De ha ezen eszközöket fel nem használja és alaposan nem igazolhatja a kitűzött czéltől való elmaradást — akkor kiskoruvá deklarálva őt, ideiglenesen gyámság alá helyezi, illetve megvonja tőle azon hatalmat, melylyel való visszaélés vagy éppen nem-élés által, másoknak s az összességnek közvetve ártalmára lehetne, megszorítja azon szabadságait, melyeknek korlátlan használat a egyenlőség fenállását vagy helyreállítását veszélyeztethetné. (V. ö. alább IV. cz. 2. fejj.)

Csakis midőn a kitűzött czélt elérte, mely fejtegetéseink értelmében nem állhat másból, mint a szellemi képesség olyszerü kifejtéséből, melynél fogva az egyén érzelmei és vágyai az öntudat uralma alá jutnak s így emberi és polgári kötelességeinek tudatos teljesítésére képessé vált, engedhető át hátrán egyéniségének minden tekintetben szabad és saját felelősségére való kiélésének; fentartva mindig azt, hogy minden ama képességének megzavarása,

illetve az egyenlőség veszélyeztetésére alkalmas akaratnyilvánításért tényleg kérdőre vonattassék s ha az intések nem enged, jószándéku tanácsra nem hajlik vagy annak jogosultságát el sem ismerve, nyomós és meggyőző okokkal nem védheti külön álláspontját — mindazon eszközöktől megfosztassék, melyekkel akár saját magának, akár másoknak közvetve vagy közvetlenül ártalmára lehet. Nem a kicsapongás, tékozlás stb. maga, sem az azokból „fejlődhető“ büntény az, ami orvoslást, büntetést igényel; nem mintha a társadalomnak correctiót kellene gyakorolnia; de minden esetre kell hogy eleje vételessék valami módon annak hogy azok által saját maga, családja s a társadalomtól megvonhassa bárki is azon eszközöket, melyek erkölcsi és anyagi egyenlőségük, szabadságuk előérésére mekivántatók. A büntények ezen bizonyonnyal legnagyobbikának elkövetése után, döreség bevárni még azt is, hogy másokat közvetlenül károsító tényekké fajuljon, ami minden valószínűség szerint szintén bekövetkezik azután; s így még távol sem lesz a büntetések legkeményebbike, ha az illető kiskoruvá declaráltik s olybá vétetik, aki mások gondviselése, oltalmára szorul *)

A szabadság legnagyobb jussa, de legnagyobb terhe is a társadalmi lénynek, melynek elviselésére az erők legnagyobbika: az erény teljes birtoka kivántató. Szabadság nélkül erényesség, nagy polgári erények nélkül szabadság soha és sehol nem volt fenntartható. Igen szépen mondja erre nézve Labonlaye; „Az embernek nincs szüksége felügyeletre, ha megszűnt gyermek lenni, mert ekkor saját magának vezetője és felügyelője maga. . . Épp így van az a politikai testületekben is: szabadság és erkölcsösség egymást feltételezik, az egyik annál nagyobb, minél szigorúbb a másik.“ — Nem a törvények, hanem az erkölcsök szigorja biztosítja az egyenlőséget, mert a polgári és politikai törvények nem

*) Mill nézetei alapjukban tökéletesen megegyeznek a társadalom kényszerítő hatalmának ezen felfogásával. Az egyedüli cél, mely miatt az egyedi szabadság körébe beavatkozásnak helye lehet, szerinte az önvédetemben áll; amiért kényszert, megszorítást büntetést szabhatni, az egyedül: mások károsításának elejét vétele. „Szükségtelen megjegyezni, úgy mond, hogy ezen tan (a korlátozás határaitól) az emberre csak mint képességeink teljes birtokában lévőre alkalmazható. Mihelyt az emberek a művelődésben előggé előrehaladtak arra nézve, hogy meggyőződés, rábeszélés által saját tökéletesedésükre vezethetők, a kényszerek — ha nem is saját jólétük, de mások oltalmazásának szempontjából — helyén van ott és kivételesen alkalmazható olyakra, kik önállóan célszerűen, azaz a társadalom céljának megfelelőleg cselekedni nem tudnak, m. p. csak oly célból, hogy a kényszer által arra képesekké tétessenek. (l. i. h. bevezetés.) Bár elleneinek nézetét nem osztja hogy t. i. „egy ember sem állván egyedül, kihágása által mindig mások ártalmára van“ — mégis megengedi, hogy bizonyos bűnök pl. munkakerülés, iszákosság, amennyiben erőszakoskodás s a család vagyonának prédálásával jár, munka és mérséltetésre kényszerítés s ismétlődő esetben a rendesen kézenyebb büntetés alá essenek. (U. o. 4. fejj.) E szerint tehát bizonyos szenvedélyekből származón beszámíthatlan állapotok nem szolgálnának, amint jelenleg megdivik a büntények méntéséül, hanem inkább nehezítő körülményekül.

okai hanem eredményei egy ország erkölce, eszméi és szükségleteinek (i. h. I. k. 170. 5426. l.)

Az emberi lény két correspondáló főágazata, u. m. a gondolkodás és akarat önállóságra fejlődésének szempontjából a kényszernek a társadalmi úgy mint az egyedi nevelésnél alkalmazása nem lesz soha úgy érthető és sikerre vezető, hogy bizonyos bűntényekre ilyen vagy olyan büntetést az erényekre ilyen vagy olyan jutalmat tűzünk ki és alkalmazunk. Sem az egyik sem a másik módon az erények tudatos, önkénytes gyakorlata nem volt soha kieszközölhető — ami pedig az erénynek lényeges ismervét képezi; de bűnténytől sem tartóztatott soha senkit. A kényszernek tehát feltétlenül csakis az erények forrása: a gondolkozó képesség fejlesztése körül lehet helye. Az akarat irányítása kizárólag arra bizandó s a bekövetkező erkölcsi következmények tudata képezze az erények gyakorlására vezető erőt; a külső óvó rendszabályoknak felügyelet, intelem, fegyelmezési szigornak, nem lehet más eredménye, mint hogy azok lazultával az egész nagy fáradalommal felépített erkölcsi mű egyszerre halomra dől és nélkülök az erény útján maradni soha sem lesz képes az így nevelt egyén. Ezért kell, hogy még a tényleg kiskorú egyén, a gyermek nevelése körül is az önállóságnak kijusson a maga helye. Valamint szabadság nélkül szabadságra nevelni nem lehet, a felelősség tudatára nem juthat senki ha soha aszerint cselekedni nem tanult, úgy a legnagyobb erő: a jellem erejére nem fognak soha kifejlődhetni az egyén szellemi, erkölcsi gerjei, ha azoknak szabad gyakorlására fokozatosan tért nem nyitunk — hacsak neveléséről teljesen le nem mondtunk már. Az önálló gondolkozás és ténykedésre való képesség pedig, mely a szabad emberi és polgári egyed főjellegét képezi, nem fog eléretni soha, ha mások gondolkozása, akarata, véleménye vagy példája pórázán vezettedik örökké az egyén nem pedig saját tudata, meggyőződése alapján tanul akarni és cselekedni. Valamint az eszes lény ama kétágu lényilvánulásainak megfelelőleg a társadalmi nevelés leglényegesebb és nélkülözhetlen eszközeit a *felvilágosodás* és *önkormányzat* képezik, úgy az egyed ez irányban nevelésének leglényesebb és mellőzhetlen kellékét a gondolkozás és cselekvés szabadsága fogja képezni, az öntudat határain belül, mely az ennek kifejtését s a közcél felé irányítását eszközlőn kívül, más megszorítást meg nem tűr. A gondolkozás szabadsága nélkül annak végeredménye s egyedül méltó célja: az igazság ítéls és következtetés útján felismerése, s ennek alapján tudatos, okokkal támogatott meggyőződéshez nem juthat az egyén, melyek pedig az akarat főtámaszait képezik. Másrészt ennek önálló, célzatos ténykedésben nyilvánulása, tehát az emberi fejlődés legremekebb végeredménye: az erény fokán álló jellemi önállóságra csak úgy emelkedhetik ha önálló szabad cselekvés útján tudatos tapasztalásokat gyűjteni s azo-

kat helyesen és okszerűen felhasználni tanul; tehát gondolkodva gyakorlás által, mely gyakorlásnak határa ott van, hol másik s az összesség érdekkörébe ütközik. Nem vonjuk még most ebből az egyedi nevelésre szolgáló minden következtetéseket; de nem tartozkodunk abbeli meggyőződésünket nyilvánítani, hogy a példa szoktatás, idomítás, utánzás st., ennél is, sőt ennél kiválólag előtérbe tolt „nevelési eszközök“ helyébe egy még megteremtendő paedagogia az egyediségnek szabad nyilvánítása által felelősségre képesítését, a mások tapasztalatai és véleményének önálló gondolkozás és kísérlet által próbára tételét és megrostálását fogja léptetni. Ez képezi az emberiség s az állatok haladásának egyedül leglényegesebb megkülönböztető jelét; mert ezek nem tudják miért követik elődjek példáját; az ő jellegük az ész nélküli hagyomány; az emberé a vélemények és tapasztalatok észszerű feldolgozása, változása, megkülönböztetése és kiválasztása.

Igen szépen mondja ez iránt Mill: „Nincs mód a jónak felismerése és választására, ha valami csak azért tétetik, mert mások teszik, épp oly kevéssé mint ahogy meggyőződése van az embernek, ha valamit csak azért hisz mert mások hiszik.“ Tehát a megkülönböztetés és szabad elhatározás képessége a legelső, amit kifejteni kell.

Ugyanígy fogja föl mindezeket Humboldt V. is („Grenzen d. Wirks. d. Staats.“) midőn azt mondja: Az ember valódi célja nem az, melyet a változó hajlamok, hanem, melyet az örökké változatlan ész előír: erőinek legmagasb és arányosb egészségé képzése. — A feladat, melynek megoldásáért minden egyes embernek küzdenie kell, s melyet annak, ki az emberekre hatni akar, soha szem elől tévesztenie nem szabad: az erő és fejlődés sajátossága. Az ehhez megkívántató és nélkülözhetlen feltételek: szabadság s a helyzetek különfélesége. Mindkettőnek egyesüléséből ered az egyediségek ereje és különfélesége, melyek az eredetiséget, tehát a jellemet kiteszik.“ — Valamint a gondolkozás legszebb gyümölcse: az igazság, csakis a szabad eszme- és véleménynyilvánítás és csere útján érlelődik, és felismerve, feltalálva soha sem lett, ahol az eltérő nézetek összekoczezanása, mindenoldalú egybevetésének helye nem volt — úgy az önállólag ténykedő jellem s ennek virága: az erényesség fejlesztésére megkívántató mindenek előtt, hogy amaz elég nagy korlátan belül a legkülönbélebb egyediségek egymástól elütő jellemnyilvánításainak is szabad tér engedtsékek. Valamely idegen, bárkitől eredő vélemény vagy eljárás csalhatatlan v. mintaszerűnek felvétele helyett tehát — ami a szokás embereinek főjellege — okoskodás és gyakorlati kísérlet útján kell jutnia az önálló v. önállóságra nevelendő egyének annak értéke és észszerűségének felismerésére, nehogy vak követéssel v. akár következetességgel tegye magáévá, hanem a változó módok és viszonyokhoz alkalmazva azt, helyesen felhasználhassa saját helyzete és meggyőződése szerint, amint a szabadság és haladás lényeges feltételét képezi.

II. A liberalismus mint a szabadság tanának gyakorlati alkalmazása.

Egyeség a különféleségben, ez lényege a kultúrát, tudomány, természeti és társadalmiak.
Castellár Emil.

1. *Történelmi visszapillantás.* Ha az emberi nem fejlődésének menetét éber szemmel vizsgáljuk és lépésről lépésre figyelemmel kísérjük, úgy fogjuk találni, hogy a nemzetek létért való küzdelmükben, fejlődésükben egészen azon mértékben emelkedtek vagy süllyedtek, fenálltak vagy elbuktak fokon és koronként, a melyben vaktában tapogatódzva, a társadalmi nevelés, az emberiség haladása és tökéletesedésének kifejtettük alapfeltétele: a szabadság és jogosság elveinek alkalmazását többé-kevésbé megközelítették vagy azoktól eltávoloztak. A szerint amint egy egyed vagy az egyedeknek egy bizonyos száma a többiek vagy összesség fölött túlhatalomra vergődött ezen hatalmának fentartását azok elnyomása, legnyűgzése, által törekedett biztosítani. De aszerint, amint a szabadság, felvilágosodás, kormányzatot a maguk vagy osztályuk kíváltságaként féltékenyen megőrizték, amint az egyenlőséget a tömeg egyenlő tudatlansága vagy egyenlő rabszolgaságában látván és keresvén, az emberi egyed önállóság és szabad fejlődés utáni vágyát teljesen elfojtani törekedtek — látjuk egyszersmind első csiráit a biztos felbomlásnak letéve és lassanként az államok fennállásnak gyökerein rágató üszökké fejlődni.

A keleti népek, melyek az emberi nem u. n. „bölcsőjében“ születtek, legelsőek estek ilyszerű visszaélések áldozatául. Ott az éghajlat és életmód már eleve alkalmas lévén arra, hogy az egyén tetteje, öntudata, ellenállására tompítólag, elaltatólag hasson, ha találkozott egy ez irányban csak kevésbé elütő és valamennyire hatásos ténykedésre képes egyéniséggel, ez hatalmi vágyának csak hamar találhatott kielégítést. Annak oly igen könnyű elismerésére jutván, könnyen csábíthatott hatalmával való ilyszerű visszaélésre, hogy „ragadozó madarak,“ v. mint a biblia mondja „hatalmas vadász“ módjára, birkanyájnak tekintse a többieket, melyeket a félelem, rettegés eszköze által a függőség, a kiskorúságban tartania kell; — legfeljebb, hogy közülök az erősebbek és bátrabbakat kiválasztván, segítőkül maga mellé rendelé a többiek könnyebb megőrzése v. megkerítése czéljából s így meglőn teremte első prototypja azon hűbérrendszernek, mely évezredekben át az emberi méltóság gyalázata, a haladás és felvilágosodás legnagyobb akadályaként fenállt és utolsó vonaglásaiban még most is fel-felüti undok fejét.)*

*) Schiller a „Mózesi okmány“ nyomán (i. h.) e módon tünteti föl az első kormányhatalom létesülését. A vizözön következtében elszaporodott vadállatok ellen folytatott harc, mely „az emberek közt később beállott háborukat megelőzi vala“

A kelet volt bölcsője azon álmiv elődésnek, mely az egyénnek égre való utalása által, az akarati és ténykedő erőt még inkább elnyomta v. fejlődését téves irányba terelte. Ott van azon számtalan hit- és erkölces tanok hazája, melyek a lemondást, az ájtatos semmittevést, semmit gondolást és semmit tudást hirdetve az emberi üdvösség alapjául, évezredekben át irányt és határt szabtak az emberi nem fejlődésének. Ott a hazája azon az egyediséget teljesen elnyomó nevelési rendszernek is, mely egy bizonyos előre megállapított véleményt, tant v. mintát tűz ki változtatlanul a jellem fejlődése, irányzása, illetve békókba szorítására nézve, mely az egyed fejlődésének szabadságát teljesen korlátozva, az idomítást, szoktatást, szoros utánzást és az apa, nevelő v. előd nyomdokaiba pontos lépést ismeri egyedüli és leghatósab eszközeiül, — s mely a chinaiak tengéletében leli legélenkebb és teljes kifejezését és eredményét, de többé-kevésbé mindenütt Európában is hajtja s mutatja reménydús sarjait és változatos fajzatait. Ott találkoznak végre első kezdetei a testi nyers erő egyoldalú kifejtése és felhasználására czélzó és a jellemet egyenruhába szorító, u. n. „fegyelem“ által szigorúan egy bizonyos, a középszerűségnek megfelelő színvonalra lenyomó katonai rendszernek, mely a nemzetek javát, vérét és verejtékét egy képzelt hatalmi nagyságnak feláldozza, a legtöbb államban mindemai napig áldozatul odaveti anélkül, hogy ezen eszményét csak meg is közelíthetné és ha valahára elis érte meg is tarthatta volna hatalmát. (Az ókorban a perzsák nev. rendszerének „fényes“ eredménye szolgált erre legeleatásabb példát.)

Az emberiség ezen kiskorúsága után következett ókori mivelődés szakában már találkoztak egyes, nemzetünk sorsát szívükön hordó és a letűnt nemzetek példáján okuló, felvilágosodott bölcsészek és állam férfiak, kik belátták, miszerint az ember s a társadalom rendeltetésének végicézlját sem a teljes megtagadás, sem hatalmának tulesapongása által nem érheti el, hanem csakis a testi és szellemi erők egyenletes és szabad kifejtése által juthat azon tökéletesség fokára, mely a szabadság és hatalom józan élvezete és használatára képesíti. Ők tehát a nevelést mint államalkotó, politikai s az állam hatáskörébe tartozó tényezőt elismerték már. De csak elvétve jutottak a társad. nevelés azon magasztos feladata s hatásának, mintegy ösztönszerű felismerésére: hogy a hatalomnak

egyes, erős és szben a többiek felülmuló, bátorság és lélekjelenlét által kitűnésére szolgáltatót alkalmat, kiknek tekintélye s parancsának a többiek alávetteték magukat. Ezen vezér és bírónak a zsákmányból legnagyobb jutalék, járván ki méltányosság szerint,“ melyet ő maga fel nem emészthetett, módja volt abban, hogy személye körül egy nagy sereg mamelukot gyűjtson, mely elbizakodottságát vadbuzgalommal táplálva, mindenkit, ki ellenszegülni merészkednék rettegésbe hozott.“ Ez eredete a kényuri hatalom és istenítésének amint Nemród, Herakles s később Alárich, Attila, Meroveus sat.-ek nemzetségének uralkodási címül szolgált, (V. ö. Mill. i. h. előszó.)

egyenletes feloszlása, az egyediség érvényre juttatása által a szabadság és önállóság fentartása és biztosításának leghathatósb eszközéül szolgáló, a nevelésnek általános és a nép minden rétege, minden egyes tagjára kiterjedőnek és egyszermind a nemzeti és személyi egyediség jelleme és ennek szabad, önálló fejlődésére alkalmasnak is kell lennie.

A hellének úgy mint a romaiak az általános népmívelődés áldását nem ismerték s így szabadságuk és hatalmuk állandó és tartós nem lehetett, mert általános nem volt. A nevelés csak a szabadok, a birtokosok osztályára szorítkozott; a hűbéresek, nők, rabszolgák semmilyen vagy igen kezdetes nevelésben részesültek; de a gyermekek nevelésében közreműködtek a zértek és a következmények mutatják mily eredménnyel: az urak, pátronusok maguk rabszolgáiknak féltelen vágyaik, szenvedélyeiknek és a hatalom, dúsgazdagság kéjei által elbódítva, elsatnyulva náluknál sokkal neveltelebb, „barbár“ nemzetek igája és jogara alá jutottak utóbb.

A következő, egy évezrednél tovább tartott hanyatlás korszakában hasonló jelenségnek vagyunk tanui. Egyes felvilágosodott és nemeslelkű férfiak itt is korán belátták a népnevelés szükségességét, hirdették és terjesztették is azt az ügyhöz méltó buzgósággal, de csak oly célból, hogy a földhöz tapadt nép, a hűbéreseknek nyomoruk, rabszolgaságak elviselését megkönnyítsék a hit vigasztalásai által. A nevelés kizárólag vallási és a papok kezében volt, kik, hogy az ezen úton, mint a kényurak hatalmának őrzőinek, kezükbe jutott túlsúlyt el ne szalaszszák, mindenképp azon voltak, hogy a nép szelleme szorosan azon határig fejlődhessen csak, hol jogainak tudatára ébredhetne. „A középkori egyház elviselés az embert kiskorúvá, szenvedőlegessé és szellemileg halottá tévé. Az önhatározás helyébe az auctoritást; a benső meggyőződés helyébe a vak hitet, a gondolat, lelkület és tudatos cselekvés helyébe a külső, gépies teljesítést helyezé; egy szóval a római egyház uralom a kereszténység szellemét, a nép jellemét nyomá el. *) Az egyház uralom hatalmának a nép tudatlanságával növekedése, végre felkölté

*) Dittes („Gesch. d. Erz. u. d. Unt.“ 107.) V. ö. 93-4 l., ahol következőképp szól nemes felbuzdulással: „Minél előbbre jutott az egyház uralomra törekvésében, annál határozottabb ellenszenvet mutatott egy szabad, az ember személyes méltóságát előmozdító nevelés iránt, mert a nép kiskorúságában a papi uralom legerősebb támaszát ismerete föl. A klerus mindinkább saját s a római pápa érdekét tévé ténykedésnek zsinórmértékeül és mind kevésbé gondolt nyájára jólétére. — Ugy járt el éppen mint mindenkor és hitvallás papsága eljárt: mindig előbb kedvezőleg, aztán hátráltatólag hatottak a népek fejlődésére. Mihelyt az emberek bizonyos tételek által valamely egyház számára elkészültek (präpariert), egyszerűen hitük mellett maradjanak és vakon alá vessék magukat tekintélyüknek. Ezen okból papi uralom alatt soha és sehol igazi iskoláugy nem fejlődhetik.“

a nép világi urainak féltékenységét, kik saját hatalmuk csökkenése és veszélyeztetésétől méltán tartottak- és bekövetkezett, aminek következnie kelle: a reformáció, a szellemek e nagy harcza és győzelme, mely egy későbbi időre legalább, az emberi méltóságot viszsza helyezé az őt megillető trónjára. Hogy a „tisztá kereszténység szellemét,“ a népet jellemét szintén győzelemre hozta-e, azt itt nem vitatjuk de tagadhatlan hogy a benne kifejezést nyert üdvös eszmék hatása nem tűnt el nyomtalanul a korral együtt, hanem feléledt új eszmék és tovább fejtett reformokban, melyek az emberiség üdvét hordják méhükben.

Egyelőre és a következő egész évszázadokon keresztül, bármennyire lón a nevelés fontossága elvileg elismerve, a reformáció előtti viszonyokon kevés változás és javítás történt a szabadság, béke, szeretet és türelmesség irányában, melyeket az evangélium oly tisztán és szépen hirdet. A nép csak urat cserélt, amennyiben a birtoktalan nagy papi osztályon belül fejlődött hatalmas hierarchia helyébe a szintén birtoktalan és szolgálatai fejében akár zsolddal, akár mezei birtokkal jutalmazott hadseregéből fejlődött lovag- és katonai olygarchia lépett, mely örök harcok s küzdelmekben keresvén hatalmi vágyának kielégítését, a népeket marhákként hurcolta a csaták vérmezejére. A nép soha sem tudta miért kell küzdenie, mert gazdái zsákmányaiban, kik maguk közt oszták fel a csaták vívmányait, része nem volt a földhöz tápadt és birtokra képtelen nagy hübéresseregnek. A nevelés a kath. papság kezéből kivételve a ref. egyház dominiumává tétetett, mert ennek a nevelésre való jogigényét maga Luther sem hangoztatja kevésbé, mint a kath. egyház legbuzgóbb pápája, valamint bizonyos az, hogy a türelmetlenség irányában a reformált egyháziak, mihelyt valahol győzelemre jutottak, semmiben sem engedtek a máshitűek vakbuzgalmának, csak hogy most már nem a hit, a hitbeli meggyőződés szolgáltatja anyagát az attól eltérők üldözésének, hanem — mert kiki a maga véleményét saját maga alkothatta meg (persze a kiszabott s megtámadhatlan hitelvek keretében) az eredeti okmány: a bibliából — semmiségek iránti vélemények harcza képezte az örök küzdelmek tárgyát és okát. *)

*) Kolb (Allg. Culturgesch. II. 425 l.) így rajzolja a 17. századbeli állapotokat: „A létért való ált. küzdelem vette, az egyházi gyakorlatok mellett, kizárólag igénybe az emberek legnagyobb részét. A mindennapi szükségletek miatti gondokban a közérzület majd teljesen elmerült. A nyomorúság, melyben a nép lézengett, csak a klerus malmára hajtá a vizet. Külső kegyeskedés, különösen pedig a luth. és ref. papok közt szüntelen folyó patvar majd minden szellemi erőt absorbeált. A nép a fegyverviselés, közs. önkormányzat, egy szóval minden öntevékenységről leszokott volt. Saját ügyeiben kiskoruvá tétette magát s csakhamar képtelenné is vált, magán bármily tekintetben segíteni. A fejedelmektől várt mindent, azok gondoskodjanak, határozzanak, rendelkezzenek mindenről. Szerinte továbbá éppen a reformáció nagyon előmozdította a absolutismus fejlődését, részint azon engedékenység miatt, melyet a prot. theologusok jónak találtak uraik irányában tanu-

Bármennyire kétségtelen az, hogy a protestantismus legalább a hit dolgában a „beavatottak“ és tudatlanok közt évezredek óta fenállt válaszfal ledöntését előkészíté, a politikai önállóság és felelősség első csiráit letévé,— amennyiben a hitbeli gondolkozás, érzés, cselekvésre nézve az egyén önálló vizsgálata és elhatározásának nagyobb tér jutott ki, minél fogva egy kiváltságos papi osztály gyámsága helyébe előbb-utóbb az egyházi gyülekezet tagjainak önkormányzatának kell lépnie, nemcsak az egyesek lelki üdvére, de az egyházi célokra szolgáló közvagyon és terhek kezelésére nézve is — mégis bizonyos az, hogy a nevelés vallási jellegéből kivetkeztetése és a szabadság, a szellemi és erkölcsi nagykorúsággal járó haladás szolgálatában általánossá tételére nézve, csak közvetve, a szellem és érzelem azon észfeszítő tevélyégein keresztül jutott, melyek a pietisticus és dogmátizáló irányra való visszahatással — a 18. században ama hatalmas és az emberiséget egészen új és más irányba terelő negatív szellemét szülte.

A 18. század lelkes és lángszavu theoreticusai és humanistái, egy Voltaire, Rousseau, Malésherbes, Turgot, Pestalozzi és követőik egész sorának érdeme az, hogy a bonyolult társadalmi viszonyokat, a mesterkélt nevelési rendszereket irgalmatlan kritika alá véve, azok orvoslásának első magvait lerakák. Ezen szellemóriások mardosó harcainak köszönhető első rendben, hogy az államkormányzat és nevelés, a jog és erkölcsnek, a vallás s hübérendszerek nyüge alól felszabadítása, a trónon és katedrán székelő böleselő és pedantikus iskolák tévtanaitól való kitisztítása iránt, a mozgalom megindult Europa szerte, és nem is fog megszűnni mindaddig, míg az ember mint társadalmi lénynek, a nevelés mint társadalmi tényezőnek elismerése nemcsak elvileg, a papíron álland, hanem legyőzve az egyházi, katonai hatalom s a közvélemény „többségi“ igényeit, a szellemet békóba verő, a felvilágosodás és szabadság elé minden lépten-nyomon akadályokat gördítő előítéleteit

sítani, részint mert a fejedelem most már az egyházi uralom egy részét egyesíté a világgal. Tagadja végre, azon sokak által fentartott véleményt, mintha Luther a tanulmányozás szabadságát állította volna helyre; sőt inkább azt még jobban korlátozni törekedett. Az értelem „szajhájá“-tól való félelem miatt a hus és vérből való pápa helyébe e „papiros“ pápa helyzetetett, melynek betűje éppen az ált. elterjedés miatt még soha sem látott s a haladást évszázadokra feltartóztató tekintélyre jutott. A protestantismus sok visszaélést eltörölt ugyan, lényegében azonban egyelőre a régi egyház alapját változatlanul meghagyá. (U. o. 422. 456. l. V. ö. 1869. kiadás. II. k. 311—13 l.) Ami különösen az iskolaügyet illeti, ily körülmények mellett szó sem lehetett az iskola és tanító önállósításáról, sőt ellenkezőleg, minél inkább szaporodtak a kor eziránti követelményei, annál inkább látjuk itt is az egyházi érdeket előtérbe tolni. Azon körülménynél fogva, hogy a tanítás az egyházi szolga — mellékfoglalkozásának meghagyatott, az okt. ügy a vallási ör hatalmába került, kinek pedig épp úgy, mint minden egyéb felekezet papságának soha sem volt hajlama az oktatás gyakorlati oldalával megismerkedni s annak ezirányban fejlődését előmozdítani.

— tényleg és általánosan alkalmazva is lesznek éppen a heves tusakodás közben érlelődő termékeny eszmék.

A „civilisatio élén lépdelő“ földrészünk még schol legkisebb tanuságát sem szolgáltatta annak, hogy a szabad és általános nevelés és kormányzat elvei nemcsak helyesen felfogattak, de sikerrel alkalmaztattak volna is. A francia encyclopaedisták vakbuzgó követői, kiknek hívei mindemai napig nagyszámu és sokféle színezetű pártokat képeznek Európaszerte, mihelyt a tett terére vitték át amaz elveket, ugyanazon hibába estek, melynek az absolutismus esett áldozatául, amennyiben a hatalom egyenletes eloszlását ismét hatalommal, erőszak alkalmazása által vélték kivihetőnek, a túlhatalmas aristocratiát egy toll v. inkább késvonással eltörülhetőnek. És mit látunk? Mi az eredménye az évszázados, szakadozva még mindeddig folyó küzdelemnek, a tengernyi vér- és vagyónáldozatnak? — Franciaország még mindig ott van, ahol egy évszázaddal ezelőtt volt. A legnagyobb, papiroson biztosított egyenlőség mellett, szabad lenni soha sem tudott, szabadságát állandóan megőrizni nem volt képes. De példája vészes volt a többi európai nemzetek üdvös fejlődésére nézve is. Angolhonban (és egyébt is) az aristokratiásmust arra készítette, hogy annál nagyobb és megközelíthetetlen biztosítékokkal vegye magát körül. A klerikalismus is mindenütt visszahelyeztetett régi „elavulhatlan“ jogaiba. Mindakettő, pedig, akármily alakban jelentkezett légyen, hatalmának legjobb biztosítékát a nép kiskoruságában lelte mindenha és így a nép nevelésének nem tulajdonítottak soha más fontosságot, minthogy első rendben az irányukban való kötelességek felfogása és teljesítésére való képesség megszerzésére eszközül szolgálhasson. Az állam, a szabadság s a közjólét érdekei másodszerére jutottak. Ott az egyenlő anyagi jólét s a magasabb körök világra szóló miveltsége mellett, a nép nagy tömegét a legnagyobb tudatlanság hinárjában látjuk fetrengeni, itt a szabadság szép fokra fejlődése mellett, a legnagyobb, földresujtó nyomort látjuk az alsóbb népretegek közt pestisként uralkodni. Mindkettőnek: akár a szellemi, akár anyagi proletarismusnak pedig alig hanem azon következményei lesznek ezen államokra nézve, ha jókorán föl nem eszmélnék, miknek a régiéknél a heloták és plebéjusok osztályai voltak közvetve alapokai. Tehát ezen „nyugoti mivelt államok“ kifogásolhatlan és mindenben követendő mintául éppen nem szolgálhatnak e tekintetben.

Onnan terjedt el egész Európára a szabadság ügye alatt működő gyarló alkotvány, mely a régi „rendek“ helyébe az állítólagos „népképviselőt“-en alapuló parlamentarismust tűzvény zászlajára, ezen jelvény alatt ismét csak egyes túralalomra törekvő v. vergődött osztályok érdekeit óvja meg, mik mellett a közjólét a szabadság és haladásnak alig marad még helye — a sutban. A nyugateurópai politikusok e „bölcsékköve“, melyet majd az „egy-

kamra“ rendszerben végrevalahára feltaláltnak vélték, majd, miután a szabadság utáni törekvéseknek hagyott ezen „szelepe,“ melyen keresztül egyes kiváltságosok „szabad szava“ utat törhetett magának, a gépezet folytonos és biztos működésére nézve elégtelennek bizonyult — a „kétkamra“ rendszerben kerestek, hol a felső-rendűek külön képviselte leendett a „biztos“ haladásnak „regulatora“ — mai napság már teljesen elveszté régi tekintélyét mint a társadalom minden bajainak csalhatatlan panaceája. A népek a béke, felvilágosodás, jog és szabadság uralmába vetett reményükben megcsalatva látják magukat, és egyes felvilágosodott fők gyanus szemmel vizsgálják az egész, újabb időben a „liberalismus“ vizmentes takarójába burkolt alkotványt. Kijózanodni kezdenek a „hatalmak egyensúlyosításáról“ szóló Montesquieu-féle híres tétel csalhatatlanságában való hitből, mintha a kormányhatalomnak különféle képviseleti testületekre, pártokra elosztása által a szabadság és haladás mindenkorra biztosítható volna; és a gyakorlat ellenkező bizonylatot vizsgálván mélyebben keresik a kiegyenlítő súlypontot. Megkezdték mindenekelőtt ezen buroknak alkatrészeire való bonczolgatásával, mely alatt sokszor a szabadelvűséggel egyenes ellentétben álló dolgokat láttak szövődni.

A történelem tanulmányozásának eredményét összefoglalva első pillanatra észre kell vennünk, hogy liberálismus lényegére nézve sokkal előbb létezett már mielőtt a szó maga használatba jött épp úgy, amint pl. a „caesarismus“-sal jelzett dolog, kétségen kívül, szintén sokkal régebb eredetű, a csak újabb időben használatba jött elnevezésnél. Míg az irányzat maga oly régi, hogy az emberi mivelődés első kezdetével majdnem egy időbe esik, mert maguk az emberi természetben fekvő s az ész fejlődéséből származó legneme-
sebb érzületekkel azonos, maga az elnevezés egészen új eredetű és velünk egy korúnak mondható. *)

*) A régiek a „szabad,“ szabadságot jelentő „liber,“ libertas szavakon kívül, mely a függetlenség, önállóság mellékjelentésével is birt (pl. a „respublica libera“ alatt, egyedur nélküli, népuralmi köztársaságot értettek) a „liberalis,“ liberálítás szavakat is használták, de távol sem azon értelemben, melyben mai nadság használatban vannak, hanem alatta bőkezűséget, körülbelül a modern „noblessét“ értették; szintűgy az „educatió liberalis“ kifejezés, számtalanszor előfordul a régi íróknál, de nem szabad v. szabadelvű, hanem körülbelül oly nevelés megjelölésére, melyet az időszerint aristokratikusnak neveznénk. Jelenlegi értelmében csak a jelenszázd elején az I. francia császárság igejében jött használatba, még pedig legkorábban és a nemzeti párt megjelölésére — ami bizonyosan meglepő jelenség — Spanyolországban, tehát azon téren, mely az inquisitió áldozataitól még füstlögve, akkor egy az által elfojtott, megbénított nemzet életereje végvonaglásainak színhelyétül szolgált. Nefftzer, ki a liberálismus eredete iránt gazdag adatokat szolgáltat, egyszersmind szép magyarázatát adja a lib. jellemnek. „A liberális lelkület“ ugymond, „jóindulat, nagylelkűség, őszinteségre való hajlandóságban nyilatkozik. A liber. szellem a nevelés és oktatás bizonyos mértékét tetelezi föl szükségképp. Az ily szellem nyílt, meggondolt, (pondéré) ura magának és más itéletének ugyanazon jogokat tulajdonítja, melyeket saját magáénak. — A liber. jellem végre a lelkület és szellem egyesülésének ered-

Tárgyunk aránylagos ujsága mellett, nem lehet csudálkoznunk azon, hogy a foglalom tisztán és pontosan meghatározva még eddig nincs és csak is ha az értük még mindig folyó harcz lecsendesültevel, győzelemre jutnak, várható az ahhoz kötött eszmék rendszeres kifejtése, melyeknek a gyakorlat terén kipróbáltatása egy szerencsésb jövőnek lesz fentartva, midőn a hatalom türelmetlensége és előítéletei dictálta „nyomós“ érvek által — megczáfolhatók nem lesznek. Ez időszerint még, ha sokkal általánosabb is a liberális jellemirányzat és nem csak kivételesen fordul elő annak egy-egy képviselője koron és országokként, mégis bizonyos az, hogy legkivált a liber. jellem főismérvét képező türelmesség irányában mely a tévedés elítélése mellett a tévedőt magát nem gyűlöli, még mindig ritka vendég a politika, vallás és nevelés téren egyaránt „felvilágosdott“ korokban is. Azon keresztény szeretet és béketűrés lelkülete helyett, mely a bűnök és nem a bűnösök kiirtását tüzi céljául, mely a „deorum injuriae diis curae“ elvnek hódolván, nem arrogál magának teljhatalmat arra nézve, hogy saját véleményét, hitét másokra ráerőszakolja, de egyszersmind mások véleményének tiszteletben tartása mellett, a saját vélemény és meggyőződés nyilvánításának bátorságával is bír — azon a hatalom tudatából folyó határozottan illiberális jellevonás van még túlsúlyban ezidőszerint, mely az isten, emberiség v. nemzet nevében — mások üldözését igazoltnak látja. E jellemfaj aztán csakhamar még az evangélicus elv megfordítására is vetemedik, amennyiben a vétkest gyűlölni — a vétket pedig szeretni szokta, vagy mindazt, amit másokra nézve tilosnak mond, saját magának megengedni és a hyperloyalitás köpenyébe buzkolódzva, mindent helyeselni szeret, akármi és akárniként történik — csak közvetlenül drága bőrét ne veszélyeztesse. A dolgok ezen állása mellett s mert a liberális elnevezés oly általános elhasznált, ugy szólván piaci áruvá lett, hogy alig van már valamennyire „mivelt“ egyén, aki olyan nem tartaná, vagy legalább tartatni ne szeretné magát — a szabadelvűség lényege célja, elvei és eszközeinek megállapítása, különösen pedig reánk nézve, kik a „szabadelvűség“ zászlaja alatt összes államügyeinkkel mind mélyebbre süppedő hínárba jutottunk, első rendben nemzeti érdekekkel is bir általános fontossága mellett. Mert a nemzetek jóléte és fejlődése, fenállása és haladása lényegesen a vak szenvedély és tunya közönytől egyenlően távol álló „liberális“ jellemirányzat általánossá válásától függ, valamint alkalmunk lesz még kimutatni, hogy a liberálisumus feladata és irányzatára nézve a hazaszeretet, a fajfentartás törekvései és célzataival teljesen azonos és a nemzeti politikával egyértelmű.

ménye. Ez a liberálisumot a gyakorlat terére viszi; az érzélem sugalmait, az értelem parancsait tettekre változtatja. Magatartásának szabálya: „Amit nem kívánsz magadnak, ne tedd embertársadnak!“ — Vivre et laisser vivre. (Block: Dict. gén. de la Polit., Liber. cz.)

2. *A liberálizmus lényege, célja és nevelési hivatása.* Valamint az emberi kebel legéletrevalóbb és legtermékenyebb gerjedelmei: a szabadság természetes vágya s az egyenlő jogok őseredeti érzetének a viszonyok és helyzetek felismerete és uralására képes tudattá, önálló és célzatos tettekben nyilvánuló akaratú fejlesztése, képezi minden nevelés feladatát — a szabadelvűség mindenekelelt az azok alatt mélyen elrejtett és ha elnyomatnak annál erőszakosabban kitörő szenvedelmekkel vet számot; t. i. az anyagi jólét és tökéletesedésre való törekvéssel, melyek közül az első az emberi cselekvés főrugóját képező önzés, utóbbi pedig a társas életre vágyódás kifolyása: az öntudat, egyenlőképp kielégítést követeli.

Az emberi cselekvőség ezen két, főtenyezője u. m. az *öndutat* és *önzésnek* teljesen megfelelőleg, mint melyeknek szerencsés összeegyeztetése és egyensúlyából az egyén jelleme származik — a liberálizmus, mint a nemzetek nevelője — a *birtokban* ismerte föl helyesen az ember szabadság, önállóság utáni vágyának alapját és öntevékenységének indító okát; az *értelmi műveltségben* pedig a vele született egyenlőség utáni törekvésnek legbiztosabban ható regulátorát, melyen kívül a szabadság fenállása és fentartására egyéb biztosíték nem létezik. E kettőnek kölcsönös egymásra hatása, egyenlő mértékben kifejtésén fordul meg a társadalom békés fejlődése, a nemzetek léte. *)

Az ember természete és történetének vizsgálatából folyó s a tapasztalat által — a hamis tanokat és ürességükkel pompázó eszméket szappanbuborékként széttörő ezen igazi próbakövén — megállapított örök igazságok általános elismerése és alkalmazásából függ az emberiség, a nemzetek üdve, haladása, jóléte.

„A történelem bizonyos természeti törvényeket hirdet nekünk — vagy inkább az ész által talált és felismert elveket azon minduntalan ismétlődő ténynyel bizonyítja, hogy az emberben a birtok tudata és szükségletének érzete székelt s a birtok mindenszemélyes munkálkodás, a családi élet, a társadalom alapfeltételét képezi. — Személyes, birtok nélkül az ember nincs tulajdon magának birtokában, hanem tárgy, marha, rabszolga, annak kezétől függő, ki őt táplálja. A tulajdon vagy birtok első feltétele a szabadságnak s annyira az ember természetében fekvő, hogy „a legnagyobb és legjobban művelt ország mindig az szokott lenni, mely a legtöbb birtokost képes felmutatni.“ **)

*) E kettőnek, de csakis ezek és egyenlő mértékben felköltésére igazolt a kifejtettük kényszerítő hatalom minden, még oly szigorú alkalmazása, ha egyáltalában feltehető volna, hogy ezen természetes vágyak egyike valamely egyénben, külső ráhatásokon kívül, hiányosan nyilatkoznék. Pedig hajlandóbbak volnánk föltenni, miszerint az ismeretek kitágítása utáni vágy éppen úgy az emberi önzés tárgya, mint az anyagiak kielégítése és minden még oly fejletlen egyénben benne van és csakis a tárgy, v. a reáható személy modorának tulajdonátható, ha mint saját egyediségének meg nem felelők irányában idegenkedés mutatkozik.

**) Laboulaye, i. h. I. k. 80. s 137. l.

Es valóban a történelem, az örök időkre szóló tapasztalatok e gazdag tárházának tanúsága szerint: csak azon államok s csak addig birtak fenállani melyek a míg a vagyon és műveltség egyenletes feloszlódásában a kellő arányt fentartani, vagy, ha megzavartatott, alkalmas eszközökkel helyre állítani birtak és törekedtek.

Az államtudomány, a nemzetek ezen elvitázhatlan s dönthetlen tényeken nyugvó természettanának bizonyítása szerint: értelem tudomány nem fejlődhetett soha és sehol, ahol előzetesen, különösen kedvező természeti befolyások következtében, bizonyos gazdagság fel nem halmozódott, mely egy-egy egyént, osztályt v. nemzetet a tisztán állati munka nyüge alól föl nem mentette. Nemzeti gazdagság viszont nem képződött sehol, s különösen az újabb kor bonyolódott viszonyai közepett — ahol többé nem a természet közvetlen hatása s az állati munka dönt a nemzetek sorsa fölött — csak ott halmozódhatik föl, ahol a kedvezőtlen ellenhatásokkal megküzdeni képes értelmi fejlettséggel együtt jár a szakadatlan ténykedés, mely ennek a kellő súlyt és hatást kölcsönözvén, sikerét biztosítja, úgy az ellenséges nyers természeti erők vak hatalma, mint a nemzetek szabad versenye ellenében, melyekkel azoknak létért való küzdelmükben, ez időszerint egyaránt megküzdeniök kell.

„Minden nagy társadalmi haladásnál“ mond Buckle útterő művében, „mindig a vagyongyűjtés az első, mert nélküle az ismeretek szerzésére sem inger, sem szabad idő nem volna.“ Továbbá: „Az egészen műveletlen népnél, a gyorsaság, melylyel vagyonra tesz szert, kizárólag a föld természetes tulajdonságaitól (éghajlattól) függ.“ (Anglia niv. tört. I. köt.)

A vagyon és ismeret ezen egymást kölcsönösen kiegészítő viszonya és elvitázhatlan összefüggése mellett, helyesen ismervén föl a liberálisus, hogy a nemzetek jövője, fenállása mindkettőnek lehetőleg egyenletes emelkedése s feloszlódásától függ — az egyenlőséget nemcsak elvileg, jogilag fogadta el törekvéseinek vezérsillagául, hanem tényleg és az ezen feloszlás és emelkedés elősegítésére alkalmas eszközökkel előmozdítani törekszik. Ezek egyensúlyában rejlődvén az államférfiakat egy évszázad óta foglalkoztató ama problema megoldása: a zavartalan szabadság és szakadatlan haladás biztosítása — a szabadelvűség nem ismeri el fölényét semmilyen szép és „szabadelvű“ alkotmánynak, ha a szabadság ama két főtenyezője lehetőleg egyenlős magas fejlődését eszközöző intézményeken nem nyugszik. Nem ismeri el a tudomány létjogát és üdvös hatását sehol, ahol ezer apró esztornán keresztül nem árasztja el áldásait a nép minden rétegeiben. Nem hisz a hatalom „isteni“ eredete és örökkévalóságában hanem ha a társadalom minden egyes tagjára aránylagosan feloszlódik és nem bizik annak fejlődése és fenállhatóságában, ha a társas

alkotmány szellemi és anyagi előnyeiben mindenki egyaránt, kifejtett és kifejthető erőinek arányában, nem részesül. Teljesen azon mértékben, melyben a hatalom fentartása csak egyesek, kiváló osztályok, vagy pedig az összesség, mindeneknek egyaránt érdekében állt, birt az maradandóan fenállani vagy kelle menthetlenül elbuknia, és a nemzeteket buktában magával sodorva, előbb-utóbb azok végképpen megsemmisítésére vezetnie.

Valamint emberfölötti dolgot akarnak azok elérni, kik a teljesen biroktalan, v. birtokközösségben élő embertől, személyes érdekének teljes feláldozása mellett, embertársa érdekében fáradhatlan búzgólkodást várnak és követelnek, úgy nem képzelhető, hogy általános szegénység v. a vagyon egyoldalú felhalmazódása mellett, a szabadság tudata és becsének felfogására juthasson és oly valaminek megalapítása és fentartásán érdeklődjék, a miben magának részben nincs. — Birtok nélkül nincs szabadság, nincs meg ennek biztosítója: az egyenlőségre való képesség megszerzésének vágya az emberben; nincs művelődés, erkölcs, ipar és munkaszorgalom — egy szóval nincs állandó hatalom, és haladás, hanem téspedés, hanyatlás, tetszelet, munkátlanság, kaján irigység, lelketlen kapzsiság és kiséretükben biztos végromlás, ha még annyira takartatik ez időszakilag a hatalom megingathatlansága, az álgazdagság és álművelődés külső jelvényeinek fénye és látszata által. — És teljesen így áll viszont a művelődésre nézve is. „A művelődés, hatalom!“ — féle elv nem jelent egyebet, mint, hogy ez a politikai hatalom alapja: a birtok egyenletes eloszródása és közérdekű célokra terelésének alapfeltételét és leghathatósb eszközt képezi. Az értelmi műveltség általános és lehetőleg egyenletes fokra emelkedését mindenütt, mintegy természetes szükségesség, a közgazdagság emelkedése és egyenletes széteszródása követte.

A műveltebb államokban a gazdagság felhalmozódása következtében nem is állhat be azon tatóngó úr az egyes osztályok közt, s ezek egymás közti harcza sem oly heves, hanem inkább a békés verseny jellegével bír s így az állam hatalma is megingathatlan, állandóbb, mint ott ahol közműveltség nincs, vagy hiányos. Mert, ahol ez hiányzik, ott a legkedvezőbb természeti viszonyok mellett is nemzeti gazdagság állandóan nem fejlődhetik, hanem a föld és munkálásának hozadéka, mintegy természeti törvény hatása alatt, ellenállhatatlanul és állandóan oda fog áramlani, ahol a művelődés magasabb fejlettségénél fogva, a népesedés s így a munka- és iparszorgalom nagyobb s a természet hatásaitól független.*)

*) Igen szépen s érthetően fejti ezt ki a hirneves amerikai nemzetgazdász. „A nyers anyag ára ott és akkor növekszik, ahol és midőn az emberek gazdagabbak s előrehaladottabbak — azaz inkább képesek saját munkaerejük kombinációja által uralkodni a természeti erők fölött“—ami

Szintugy, ha egyesek vagy kiváltságos osztályok kezei közt marad a közkereset legnagyobb része, vele a mivelődés is ezek kizárólag birtokába szokott maradni és ennek következtében az álladalom alapjaiban inog, belsejében örök rázkodtatásoknak lévén kitéve, kifelé sem a nyers erő földre sujtó hatalma, sem a szabad verseny békesebb és lassabban, de annál biztosabban megsemmisítő támadásainak ellenállni nem képes, ha még oly szabad és „felelőség“-en nyugvó alkotmány adatik is neki.

Mindezeknek figyelmen kívül hagyása képezi egyszersmind azon szemrehányások alapját, melyekkel a liberálismus édes, — tőle csakis ifjuibb erőteljesség és béketűrést nem ismerő tetterő által küllömböző — testvére: a radikális mus illetetik. Pedig e szemrehányás — legalább amennyiben a l u l r ó l, a nép szabadság és egyenlőség utáni vágyából indul ki, a radikális mozgalom nem őt, hanem azokat illeti meg, kik a múlthoz való ragaszkodásuk, a nép-és emberi jogok erőszakos elnyomása által, a m a g u k h a l m o z z á k f ő l a g y ú a n y a g o t, melyhez aztán, hogy egyszerre felrobbanjon, egy szikrának kell csak hozzájárulnia az emberben lakozó s a felülről gyakorolt nyomás következtében még inkább növekedő ellenállás szellemének lappangó tűzéből. A vétkes nem az, aki az üteget elsüti, de az aki megtölti. A sötétség barátjai hiába vádolják aztán gyujtogatással — a lecsapó villámot. Ezen radikális mus ellenkezőleg — míg az emberi jog- és észszerűség határain belül marad és azok megóvását, fentartását czélozza a különféle absolutisták elkobzása, megmástitása ellenében — a legvalódibb és jogosabb értelemben c o n s e r v a t i v j e l l e g ű n e k m o n d h a t ó. Valljuk csak be: ami szép és üdvös a vallás, kormányzat, nevelés terén eléretett eddigelő, a liberalismus ezen vegletig menő rokon szelleme felbuzdulásainak köszönhető. Ki fogja őt kárhoztatni azért, hogy az elavúltak eltörlése és helyébe újabb és j o b b teremtésére célzó nemes buzgalmában, sokszor némileg erőszakolt, igazolatlan, sőt veszélyesnek látszó dolgokat is koczkáztat. A tényleg kivívott általános haladással szemben, melyet neki köszönhetünk leginkább, alig eshetnek ezek nagy súlylyal mérlegébe. Avagy ki átkozhatja józanul a felhőket maga előtt kergető vihart azért, mert — míg a levegőt tisztára seprí, a benne rejlő kóránnyajokat

az ember legnagyobb gyönyörtüségét, de kötelességét is képezi. „Minden lépés előre csak növeli ezen czél elérésére szolgáló hatalmát, minden újabb találmány oly erők urává teszi őt, melyek előbb hasznavehetlenül veszttek el. Ezen erők pedig mintegy vonzzák magukhoz a nyers anyagot“ — mert ott legkönyebben dolgoztatik föl, következőleg érteke legnagyobb; viszont a belőle készített műtermény ára legkisebb. A gabna a malomba, a pamut a szövőgyárba áramlik, ahol legnagyobb ára van, a liszt és szövet ellenben ott legolcsóbb. Ezért a nemes érczek is oda áramlanak a nyerstermelő országokból, hol h a s z n u k legnagyobb, hol az emberek ereje leginkább van combinálva, hol ennél fogva a föld ára legnagyobb, a kamat legkisebb. Míg itt az e m b e r s z a b a d s á g féle közeleg, ott hol a föld ára csekély, a pénz ára: a kamat nagy, a nemes érczek meg nem maradnak — mindinkább alávetetik azok hatalmának, kik a d ó é s k a m a t b ó l élnek. (Carey.)

kipusztítja — azalatt egy-egy szüette háztetőt és elsodor, egy-egy korhadtt faágot is letördel? — az ő munkálkodása azért bizonynál áldásteljes marad az összes emberiségre nézve, akármenyire jajveszékelnének is egyes kárvallottak!

A tulajdonképpi liberalismus azonban beéri — a szellő szerepével, mely szendén és halkkal, minden tüntető zaj és rohamosságtól távol teszi szolgálatát. Különösen pedig óvakodik magasztos theoriák által elkapatástól. Nem szól világot rendítő, ünnepélyes hangon, mely a nép szelleme szakadozó fellobbanásainak ritka, nagy időközökben visszatérő ünnepeihez illik csak éppen, a melyekből egy-egy díszes ünnepi köntös foszlányai maradnak csak hátra drágán örzött ereklyéül az örökli utókorra. Az ő tere a mindenapias szerény egyszerűség, az ő eleme a nemzeti jellem igényeit, az idő követelményeit soha szem elől nem tévesztő csendes és szüntelen ténykedés.

E szempontból tekintve tárgyunkat, a jelen fejtegetés kiinduló pontját képező pályaműben helyesen és szabatosan fejtegetett ki és állapítottatott tán meg a liberálismus *fogalma*, mint: „mindazon tudományos elvek és tapasztalati tanoknak összoglalata, melyek a természeti erők, vagy társadalmi és politikai visszasságok következtében a nemzet testében kifejlődött egyenlőtlenségeknek, az illető ország természetes és politikaiállásának legjobban megfelelő eszközökkel orvoslását célozzák.“*)

A liberálismus *czélja* pedig legjobban oda magyarázható — ezen megjelölésnek szintén bátran adhatunk előnyt minden eddig bemutatottak fölött: a politikai hatalom, a társadalmi befolyás oly egyenletes megoszlását eszközölni az államban, mely az egyénnek — a személyi és nemzeti egyediséget értve — lehetőleg teljes, azaz képességei és czekkel a közjólétéhez járulásának megfelelő szabadságot és jogérvetést biztosít, mások szabadsága és joga s a közérdek és jólétnek esorbitása nélkül.

A liberálismus tehát az *egyenlőséget* éppen nem fogja úgy fel, mint azon öli egyformaságot, mely mindenkire egyenli mérték szerint alkalmazza a törvény holt betűjét, vagy tekintet nélkül érdemei, képességei és iparkodására, méri ki a neki átlagban kijutó jogok és előnyöket — mert az ily eljárás mellett nem embert, hanem valami átlagos lényt, nem önálló jellemeket és szellemi kitünőségeket, hanem legfeljebb ama bizonyos a járszalag színvonalán túl emelkedő közepszerüségét lehet fejleszteni, — de ellenkezőleg az érdem és képesség teljes elismerését és megfelelő befolyására juttatását, az iparkodás és becsületes munkálkodás általi vagyongyűjtésnek legszabadabb versenyt célozza, még hanem is pusztán a „kezek munkájának“

*) V. ö. az „A liberális elvek és intézkedések“-ről szóló pályamű I. cz. 3—4. l.

eredménye volna is. A szabadság felvögásában tehát az egyediség érvényre juttatásának álláspontját foglalja el, mely mint a haladás feltétele megkivántatja, hogy az alkotmányos formák, jogok és szabályok, nem mint merev, változhatlan szabály alkalmaztassanak mindenkire egyaránt, hanem alakjuk és terjedelmük a polgári és nemzeti egyed jelleme és képességéhez méressék, épp úgy, mint a köznevelésnél, az ált. szabályt vagy tant az egyén saját-ságaihoz kell mérnünk, ha valamirevaló eredményre akarunk jutni. De fokozatosan és célzatosan alkalmazza egyszersmind mindazon intézményeket és eszközöket, melyek az amazok kiterjesztése és biztosítására megkivántató képességek kifejtésére szolgálhatnak.

Ebből derül ki legvilágosabban a liberálismas nevelési feladata s annak a szabadságra való egyedi nevelés célzaival azonossága s így az alapos ismertetéséből kiderülő igazságoknak utóbbira nézve gyümölcsöztethetőknék kell lennie.

3. *A liberálismas nevelési eszközei és alapelvei.* Jeleztük nevelési feladatához hiven, a szabadelvűség nem szoritkozik az „alkotmányos“ jogok kivívása és megállapítására; sőt ezeknek — ama régi s igaz elvhez hiven, hogy: „minden nemzet oly és annyi szabadságot élvez, a milyen s a mennyire érdemes“ — nem is tulajdonít egymagukban oly nagy befolyást a szabadság és egyenlőség tényleges megalapítása és fentartására nézve, amint azt közönségesen feltenni szokták. Nem tulajdonít a kormányhatalomnak más hivatást, mint hogy a közakaratót, melyet képvisel, tisztán a nemzeti célok és érdekek irányában képviselje és terelje s a társadalom minden tagjának önálló és tetteleges közreműködését vegye igénybe. Ezért minden törekvése oda irányál, hogy oly intézmények jussanak alkalmazásba, melyek a birtok és mivelődés, mint a hatalom és társadalmi haladás biztosítékainak, egyenletes emelkedése és szétoszlódását eszközölni s a *nemzeti jellem* jogosult különlegességének megóvása és kifejtése mellett, a többi nemzetekkel együttes és nyomatékos erőfefejtésre képesíteni hivatvák. *) Mindenekelőtt tehát az egyediség ér-

*) Az absolutismus böles szószólóinak, a velök mindenütt szövetkező theologia által támogatott álokoskodásaival szemben, melyek a hatalom „isieni“ eredetét bizonyitgatva, a birtok és szabadság jogát bizonyos, a múltból származó kiváltságokkal bíró személyek v. osztályokhoz kötik — a liberálismas épp ellenkezőleg a kormányhatalmat a népet alkotó egyedek összességének ereje és akaratóból credő, önkényt v. hallgatag valakire ruházottnak s így bármikor visszavonhatónak ismeri. (A germánok törvénye még a végrendelkezés utján való szabad birtok átruházást sem ismerte. „Csak Isten tehet örökössé“ volt a hüberrendszer vezérelve, melynek nyoma még fölvilágosodott korunk törvénykezésén is meglátszik.) E szempontból a kereskedelem, ipar, mindennemű munka szabad fejlődését korlátozása v. elhanyagolásán kívül, elvetendők mindazon a középkor dohos lomtárából előkerült „jogok“ és intézmények, melyek az örökösödés megszoritása v. születési előjogokhoz kötése, továbbá nagy „százalékok,“ átíratási dijak, hitbizományok stb. által, a birtok szerzése és szabad áramlatának megnehezítése, azoknak egyesek kezében összpontorítására számítvák, anélkül, hogy ezt bármikor is elérhették volna.

vényre juttatása szempontjából azon eszközökre terjeszti ki figyelmét, melyek a tudomány és kereset, az értelem és munka áldásai és eredményeinek szabad áramlatát és mindenkire, képessége és igyekezete arányában, kiterjesztésére szolgálnak. Ennek egyik alapfeltételül a *birtokszerzés* legnagyobb — csakis a közbiztonság és a jólét által határolt — szabadságát hirdeti s minden egyednek első rendben arra képesítését ismeri a társadalom elodázhatlan felatául s így a munka, ipar, takarékoság gyakorlása már tisztán szabadelvű szempontból is lényeges részét fogja képezni a nép egyetemes nevelésére hivatott közokt. intézmények feladatának, melyek nélkül befejezett egészet nem nyújthatván tökéletesen czélt tévesztők maradnak a társadalmi lét amaz alapigényei irányában.

A társadalomnak mindenestre főbenjáró érdeke van az iránt, hogy az iskolából komoly és kitartó munkásságra képes nemzedék kerüljön elő, ne pedig, akár folyton tartó játékszerű s semmilyen ész- v. testbeli erőfeszítést kívántató haszontalan időtöltés, akár az erejét és képességét túlhaladó erőltetés által *systematicè* henyélésre neveltessék; vagy a munka iránt elkedvetlenitessék, és végre sem a munka egyszerű teljesítésére, sem a szellemileg önálló továbbfejlesztésre megkívántató képességgel felruházva adassék át az életnek.

Arra hogy az iskola népszerűvé válhassék okvetlenül megkívántató, miszerint tényleges és a reá hozandó nagy áldozatoknak megfelelő, az érdekeltek által kézzel fogható eredményt felmutathasson; a növendéket önálló munkálkodásra és keresetre való képességgel kellend mint kész, egész, többé senki vezetésére nem szoruló embert általadni a társadalomnak még ha — amint kell is, a tankötelezettség tényleg a 15. vagy akár 18. életévig kiterjesztetnék. —

E célra, önálló, az u. n. polgári, földmivelő, ipar- (műhelyekkel egybekötött) szakiskolák teendőit magában egyesítő s azokat annyi évfolyamban, amennyi arra megkívántató, teljesen befejező intézményül kellend alkotatnia, hogy mint a társadalom egyik s leghathatósb tényezője helyt álljon. Mindenek előtt pedig a játékképp gyakorolt munkától kezdve fokazatosan a munka teljesítésre általános képesítés, egészen a gyakorlati életre szolgáló ipar és szakmunka elsajáttításaig, felveendő volna a népiskola — ezen legtágabb értelemben vett — nevelési körébe. — Csak így fog — akár mit szóljon a szükkeblű, az iskolát pusztán u. n. ismeretközlésre hivatottnak és a népnevelést megszámlálhatlan s hozzáférhetlen „szakiskolára“ szétdarabolni szerető iskola-politika — csak így fog a népnevelés egységes célja elérteni, az életre képesítés tényleg eszközöltetni.

A szabadelvűségen nyugvó nevelés ezen tisztán nemzetgazdasági oldalával, melylyel nagy fontossága miatt első helyütt foglalkoz-

tunk, szorosán összefügg az *értelmi művelés*, és ennek eszközei a munka képesség közvetlen kifejtésére szolgálókkal nemcsak párhuzamban haladnak, hanem kell, hogy, mint annak emelésére leg-hathatósabban befolyók, kiválóképp és az iskolakötelezettség egész tartama alatt alkalmaztassanak a szellem és jellemfejlesztés irányában.

A szabadelvűségen nyugvó társadalom nevelési eszközei közt az általános népiskola mellett nincs helye semmilyen intézménynek, mely arra van hivatva, hogy a polgárok közt akár vallási, akár politikai v. szellemi tekintetben áthághatlan válaszfalak által egymástól elkülönített, egymással s a közös állami céllal ellenkező érdekeket tápláló osztályokat teremtsenek. Határozottan elvetendő mindenek előtt a politikai és nevelési intézmények olyszerű szervezése, melynél fogva egyes osztályoknak az általános mértéktől mód nélkül elütő művelődés jutván ki, a vagyon és jólét szerzésére nézve szerfölötti előnyökkel birjanak a többiek fölött. A birtoknak ezen úton való mesterkéltséggel összpontosítását, liberális szempontból épp oly kevésbé védeni lehet, mint az ugyanezt közvetlenül célzó törvényes óvadékokat; de csak az ezek, valamint az ellenkező törekvések: az erőszakos felosztást v. közösséget célzókéhoz teljesen hasonló sikerrel vagy inkább sikertelenséggel járand; mert utoljára, ha éppen az államot alapjaiban megrázkódtató, a birtokot izekre robbantó vagy egészen megsemmisítő katastrofára nem visznek az olyszerű visszasságok, minden bizonnyal annyi részre fog szétválni és annyi kézre jutni lassankint a birtok, amennyire a munkaképesség, minden akadály daczára természetes úton fejlődésénél fogva, széteszklódnia kell, illetve oly helyekre áramlani s ott összepontosulni, hol nagyobb leend a birtokszerzési képesség.

Hogy ily mesterkéltséggel társadalmi rend ne fejlődhessek, mely akár lassankint a belsejében dúló osztályharcz, akár valamely külső hatalmasb elem erőszaka által egyszerre halomra dönthető; hogy a különféle szellemi proletáriátus, a burokrácia és hierarchia veszélyes osztályai túlsúlyra ne juthassanak; hogy a nép „butaságát“ ürügyül véve, annak gyámságuk, „oltalmuk,“ védelmük alá vételére, örök kiskorúságban tartására jogot ne formálhassanak — a liberalismus azon van leginkább, hogy a műveltség, kormányzás, vallás „mysteriumai“ attól el ne zárassanak és azok áldásai a társadalom minden egyjára nézve hozzáférhetők legyenek, ne pedig egyes kiváltságosok kizárólagos domininuma, fejős tehenévé tétethessenek. Még pedig ezeknek általánosítása, a népnek azokra megéretté, nagykoruvá vételére, — a liberalismus a nép nevelését mint a művelődés terjesztésének leghathatós tényezőjét alapul, kiindulási pontul és feltételül véve — a nemzetek nevelése körül azon kívül még csak a személyes szabadságok körébe tartozó nev. eszközöket alkalmazza, még pedig: a) minden polgárnak közvetlen v. szabad választás útján létre jött s így bármikor elmozditható, illetve lehetőleg rövid időközökben új választás alá vethető

képviselőlet által a kormányzás, igazságszolgáltatás és nevelés, valamint a közadók kezelése s általában az adminisztráció körül tényleges részvételét: b) a sajtó, magánszorgalom és egyesülés útján való tudományszerzés, valamint a hittételeknek az eredeti okmányokból meríthetésének és saját meggyőződése szerint alkalmazása, magyarázásának korlátlan szabadságát, tehát a gondolkozási, egyesületi, tanulási és lelkiismereti szabadság feltétlen élvezetét. *)

Ha akarjuk, hogy növendékünk mindezen, a legszabadabb jellemnyilvánításon nyugvó ténykedési körre az állam érdeke megkívántatta ügyességet és hasznavehetőséget hozzon magával, akkor e tekintetben sem szabad szoritkozni a megkívántató ismeretek „elméleti“ közvetítésére, hanem kell, hogy a szükséges elméleti ismeretek mellett s azokkal párhuzamban a gyakorlati alkalmazáson nyugvó megfelelő jellemnyilvánulások kifejtése és irányítására is fordítsuk figyelmünket. Ha az iskola csakugyan „társadalom kicsiben,“ akkor kell, hogy tényleg alkalmat szolgáltatson a növendéknek jókorán a másokkal való békés együttélés, üdvös összműködés előnyeivel tapasztalat útján megismerkedni.

Arra hogy az iskola ezen a társadalomban neki kijutó fontos szerepnek megfelelhessen, megkívántató, hogy a növendéket lassan lassan rávigye mindazon eszközök józan használata és élvezetére, melyekkel utóbb a társadalom folytatni és betetőzni fogja nevelését. **)

*) Határozottan kárhoztatandó szabadelvű szempontból a sajtó olyszerű befolyásolása v. szabadságának megszorítása, mely mint nálunk is a nép polit. éretlenségét ürügyül véve, a polit. iratok terjesztésének gátot vet ugyan, de minden oly sajtóterményeknek szabad vásárt enged, melyek a nép előítéletei, tudatlanságának hódolva, ahhoz leszállnak ugyan, de nem oly célból, hogy felvilágosítsák, hanem a helyett, hogy a kor színvonalára fölemelnék, szellemileg, erkölcsileg megmetyelvezik. Valamint a sajtó ily iránya s szabadságának ily fonák alkalmazása mellett nemcsak hivatását téveszti, melynek értelmében a közepszerűsége messze túl mennie kell, hogy a nép számára „elég jó“ legyen, úgy nagy befolyásával veszélyessé is válhatik, midőn az önálló vélemény alkotásának útját állva, a tömegeket mások véleleteinek irányában haladni és azokat vakon követni szoktatja. Hasonlóan áll a társadalom egy másik, meg nem vetendő nev. eszköze: a színjátékra nézve. Ennek teljes, egészen a nyilván erkölcsrontó szindarabokra kiterjedő korlátlansága egy még nagyobbára szellem s jellembeli önállósággal nem bíró néppel szemben, bizonynyal nem jár kevesebb veszélylyel. Mint gyönyörködtető, szórakoztató, képzelet tápláló játék helyén van egy a szellemi és anyagi intenzív munka nyomasztó súlya alatt álló népnél, míg ellenkező esetben ugyanazon hatása leend ugyan, de egyszersmind javító befolyás helyett lankasztót fog gyakorolni. Mert ha egyáltalában senki sem akarja a színpadon bemutatott neveléses v. gonosz jellemeiben a maga teljes képmását fölismerni, hanem mindig egy kis különbséget fog találni, melylyel saját fogyatkozásait, hibáit mentegetheti — egy szellemileg kiskoru közönséggel szemben a „panem et circenses“ jellegét öltendi, mely azt saját veszte iránt elámitani alkalmas. (V. ö. e két nev. eszköz iránt Schiller „die Schaubühne als nat. Anst.“ és Mill i. h. 91. l. Utóbbi az ált. szellemi ellapulást annak tulajdonítja, hogy az egyházi és állami vezérszereplők auctoritása helyébe lépett sajtóban az ált. közepszerűsége túl nem emelkedő emberek szólnak még ez időszerint a néphez.)

**) E tekintetben, mellékesen megjegyezve, nem egészen megvetendő tán

De egyszersmind, ha úgy akarjuk „kicsiben“, ugyanazon *elvek* is alkalmaztassanak az iskolai nevelés körül, melyek a szabadelvű társadalom alkotása és fentartására nézve irányadók. Egy szóval a népiskola a polgári életnek valódi előkészítő, gyakorló iskolája legyen s a társadalomnak hasznavehető, tetterős, jellemes tagokat szolgáltatson; ne pedig erre bizza a munka legnagyobb részét, melyet az aztán, midőn az alap kellőleg megvetve nincs, soha befejezni nem bír, akármily élelmes óvó intézkedéseket, akármennyi jól kombinált büntető törvényeket alkalmazzon is.

A szabadelvűségen nyugvó társadalom lényeges és az illiberalis *elvek* szerint kormányzott absolutistikus és rendőrállamtól megkülönböztető ismérvét az képezi éppen, hogy az egyén önállóságra, szabadságra nevelését ismeri a közbiztonság és közjólét leghathatósb óvszeréül; nem pedig a szabadság megszorítását és az elhanyagolt nevelésnek „törvényes“ óvó és ügyelő rendszabályok által utólagos pótlását, mely ily államokban képezi a kormányzás fő- és soha célra nem jutó teendőjét. Mig ezek a mivőlődés és birtok és vele a szabadság általánosítását akadályozzák és az ebből folyó visszaélések és visszasságoknak elejét veendő az egyénnek semmilyen jogát, semmilyen ténykedési szabadságát el nem ismerik azonkívül, melyet az „isten kegyelméből“ származtatott hatalom „megengedni“ és folytonos kémkedés, őrizet mellett gyakoroltatni kegyeskedik — addig a szabadelvű társadalom szorosan tartózkodik minden, az egyén szabad akaratnyilvánítását, önhatározáson nyugvó ténykedését megelőzőleg akadályozó rendszabályoktól, hanem, amennyiben saját jogos igényeibe nem ütközik, a polgárok egyéni és együttes működését tiszteli; de azoknak bármely ténykedésre szorításánál is a legszükségesebb és jogosult kényszerítő eszközökön kívül másokat nem használ.

A ténykedési hajlam teljes hiánya, vagy akár annak szándékos köteletség-mulasztás, sőt határozott rosszlelkűségben nyilvánításánál mindig föltehető, hogy magának a társadalomnak van legnagyobb része abban, ha az egyén természetes rávalósága éppen nem, vagy ferde irányban fejlődött. Ezért is látjuk, hogy a büntetőtörvénykezés a szabadság haladásával fokozatosan enyhül, és kényszerítő hatalmának teljes súlyát az egyénnel csak értelmi fejlődésének szándékos elhanyagolása esetén érezteti, ugyanakkor,

a „fegyelem“ körül sok nevelő által máris követett eljárás, mely szerint a növendékek ítélletére bizatik egyikük vétkének fenytése alkalmával, ha az illető mint közönségesen történni szokott, maga be nem látná, v. belátni nem akarná — a fölött dönteni, hogy azt megérdemelte-e; nemkülönbön valamelyikük kinttétésre érdemessége fölött szintén a növendékek többségének határozata, nem pedig autocraticus sugallata folytán dönt a tanító. Ugyanezen szempont alá esnek a takarító, fogyasztó, olvasó egyesületeknek az isk. életben alkalmazása. Mindezek megbecsülhetlen szolgálatokat tehetnek arra nézve, hogy a növendék a társas életben majdan reá háramló előnyök is kötelességek tudatára ébredjen s azok önkényt fölkeresése, teljesítésére előkészitessék.

midőn a társadalom minden arra szolgáló eszközt rendelkezésére bocsátott, — illetve midőn annak lehetősége fog még fen s az eszközlésére kívántató kényszer alkalmazása sikert ígér; tehát midőn épp oly czélszerű, mint méltányos.

A nevelésre alkalmazva ezt — a liberális nevelő az egyén önhatározásának, tetteinek saját belátásából folyó spontanitásának fog tért nyitni, s az annak kifejtése és utóbbinak irányítására szolgáló lehetőleg enyhe és óvatosan alkalmazott kényszerítő eszközökön kívül, az erkölcsi élet körében semmilyen büntetést v. jutalmat alkalmazni nem fog. Miért ne válhatnék általánossá azon bizonytalán számtalan, a lélek titkaiba mélyebben behatolt nevelő eljárása, kik a gyermek minden mulasztása, vétke, kihágásának dorgálása, fenytésénél szorosán szemmel tartják, hogy azok többnyire az ismeret hiányából és az annak bővítésére való kötelességnek elhanyagolásából erednek? — Ne parancsolgassunk, tiltsunk egyszer mindenfélét, anélkül, hogy a gyermeknek megmagyarázhatnók és kellőképp érthetővé tehetnők: miért kell tulajdonképpen ezt cselekednie, azt hagynia; ne mondjunk ki egy véleményt sem föltétlenül elfogadandó igazságúl, ha a gyermek annak valóságáról meg nem győződhetik, és ott vagyunk, hová a szabadság, a haladás szelleme hí bennünket: az erkölcsi világ szentélyében, mely az egyén szabad meggyőződése és önkénytes elhatározásán nyugszik. A fenyték osztása körül hagyjuk félre azon megszámlalhatlan erkölcsi tételeket, melyek a gyermek előtt érthetetlenek, megfoghatatlanok, hagyjuk át a „szabad“ „nem szabad,“ semmit sem magyarázó elvek halmazát azoknak, kik élni képesek velők vagy másképp éppen nem kormányozhatók már. A gyermek ezekre nem szorul; a gyermek keble sokkal nemesebb, semhogy az ilyekkel sikerrel hatni lehetne reá. Mindezek helyébe, melyek tiszta kedélyét csak megzavarhatják, oda nem tartozó fertőanyaggal telitik, legyen az iskolának egyetlen-egy, de aztán semmilyen fellebezést, mentegődzést, magyarázatot nem tűrő parancsa: „Gyermek tanulj!“ — Erre vitessék vissza minden csintalanság, könnyelműségből eredő hibája s ne büntetessék soha ezekért, hanem, mert az elméje kifejtésére szolgáló és ráparancsolt legfőbb kötelességét mulasztá, amit semmivel igazolni nem lehet. Maradjunk a mellett, hogy a gyermek erkölcsi vétséget el nem követhet, mert az erkölcsi világ előtte hét lakattal elzárt titok még, melybe csak szellemének teljes kifejtése utján hatolhat. *)

*) Ha ama legfőbb és kérelhetlen szigorral fentartott parancs ki van adva, akkor bátran hagyhatjuk a gyermek belátására, hogy egy bizonyos esetben válasszon pl. játszani akar-e inkább v. tanulni, figyelni; de ha felelni nem képes, v. feladatát nem tudja, ha felhivatik, feltétlenül büntetés alá essék. Tudjuk jól, hogy ezzel nem mondtunk semmi újat a tapasztalt tanfőriaoknak, kiknek kedvező körülményeknél fogva módjukban van egyedileg nevelni növendékeiket, de szükséges erre utalni, sőt az u. n. „fegyelen“-ről még bővebben kellene szólnunk, hogy a nevelők nagy sokasága, különösen pedig a szűlők annak önkényes v. kénytelenségből másképp „kezelésének“ viszássága iránt felvilágosítottassanak.

Ezzel szorosan összefügg a szabadelvűség egy másik ismérve. Az t. i. hogy az egyenlőséget nem úgy fogja fel, mint az egyéniséget teljesen elnyomó abszolutistikus állati egyenlősítést, mely birkanyáj módjára egyenlőre nyirbálná a jellemeket és mesterművének netovábbját abban látná, ha egy hajszálnyi különbség sem mutatkoznék rajtuk — hanem ellenkezőleg az egyediségek különféleségében látja a haladás biztosítékát és feltételét. Az egységes czél szemmel tartásával a liberális nevelés tehát az egyéni jellem fejlesztést fogja feladatának ismerni. A liberális tanító nem egy kaptafára fogja verni a reá bizott tanulószereget, nem valamely minta, pl. saját személyiségének hasonmására fogja azt idomítani akarni, hanem elég tárgyilagossággal s egyszerűséggel birand arra nézve, hogy minden gyermeket saját rávalóságai és azok kívánalmaihoz képest neveljen. Ha igaz az, hogy egy egész osztály csakhamar tanítója személyiségéhez idomul és physiognomiáján, de még — irásán is, első pillanatra fel lehet ismerni a tanító jellemének lenyomatát, befolyásának hatalmát — annál is inkább törekednie kellend, hogy a gyermekek egyénisége érvényre jussan és kerülni fog minden olyszerű befolyást, hogy saját példája, szava taglejtése egyedül mérvadóvá válhassék a gyermekekre nézve, melyekben az utánzási vágy anugy is sokkal élénkebb, semhogy azt még ápolni is kellene. Különösen a mai korban, midőn a „mesterség“ gyakorlásába a legtöbben már annyira belejutottunk a bürokratikus és katonás szellem befolyása alatt, hogy észre sem vesszük egymáson a stupidititásig menő aprólékoskodás által mennyire váltunk már kegyetlenekké sőt, ami több: nevetség tárgyává — kétszeresen óvakodnunk kellene azon lélekölő egyformaságtól, melyben egész nevelési mesterségünk koncentrálódik. Nincs okunk dicsekedni azon halotti csenddel, melyben a gyermek lelke elvész a nagy semmisségben; aki moccani nem mer, kinek közbeszólni, kérdeznie sem szabad az oktatás alatt és „felelni“, még ha tudna is, csak akkor, „ha kérdeztetik“ — amint a jelenleg divó módszer axiomaként követeli — az gondolkozni sem fog, annak magába fojtott buzgalma közömbösséggé váland, annak érdeke, figyelme nem az oktatás tárgya, hanem annak eszközlője: a tanító személye körül fog összpontosulni s megszűnik minden verseny, bizalom és szeretet, mik az oktatás lelkét teszik.

Aki ezen egyenlőségben látja a „mester“-ségnek non-plus-ultrá-ját, aki az oktatásba, nevelésbe változatosságot hozni nem akar, az lemondhat arról, hogy valaha önálló, erényes ténykedésre képes emberek válhassanak növendékeiből. A nevelés nem ismer más egységet, az egyéni önálló szellem- és jellem-fejlődésnél és ezen egységre különféleség útján törekszik. „Különféleség az egységben“ — ez legfőbb elve; e nélkül nincs haladás, erkölcs, mivelődés — egyszerűval: jellem. A nyilván. nevelésnek pedig, hogy egyéni lehessen, első kellékét képezi, hogy ne a tanító, hanem

a gyermek egyénisége legyen irányadó; ne a tanító maga kizárólag, hanem a növendékek is kölcsönösen egymásra hassanak nevelőleg. Erre pedig megkívántató, hogy az egyediség nyilvánításának legszabadabb tér nyitassék az iskolában, egészen azon határig, hová a tanítás sikerének veszélyeztetése nélkül csak menni lehet. Miután azonban ezen siker lényegesen nem az ismeret száraz és egyszerű átszarmasztatásán fordul meg, kell, hogy oly körülmények közt és oly modorban közöltessék, melyeknél fogva nevelési hatása fel nem áldoztatik a csak külsőleges eredmény, a mások előítélete vagy, ami még rosszabb, a nagyobb kényelem kedvéért fentartott „rend és fegyelem“-nek. Az oktatás nev. hatása mindenekelőtt megkívántatja, hogy a tanító megismerje a gyermek egyéniségét, melyre hatni akar. Már pedig erre nincs mód adva azon az egyediség minden nyilvánulását csirájában elfojtó eljárás mellett, mely a gyermeket egyéniségének megtagadása, sajátságainak eltitkolására kényszeríti. Ezen ált. divó lelketlen és céltalan túlszigorral szemben, melylyel sokan közülünk oly nagyra vannak s különösen az eziránti érdemeikkel legénykedni szerető fiatalabb és tapasztalatlan tanerők előtt, nem lehet eléggé hangoztatni, hogy egy képzelt, s ennyi, bizonytal nem nagy fáradtságot sem érdemlő eredmény, de még mások véleménye v. az önérdeknek sem szabad sohasem a cél, a dolgot magát feláldozni; nemcsak, hogy az ilyeszerű oktatásnak nevelési hatása nincs, még maga a közölt ismeret úgy, mint az abból folyó erkölcsi tanulás irányában ellen-szenvet, utálatot gerjeszt. *)

Azon büntető, fenyítő szigor, folytonos ügyelet és vezető mely az illiberális, az emberben csak katonát, adófizető, kétlábu igavonót látó politikai iránylattól a nevelésre is átszarmasztott nem is eredményez egyebet, mint hogy az egyed hozzájuk szokva, nélkülök többé semmilyen kötelességteljesítésre soha nem képes, sőt mindannyi szép parancs, törvény, szabály ellenére, mihelyt azok őrzője szemét leveszi róla, annál inkább és annál nagyobb megátalkodottsággal vetemedik mindennemű rakoncátlanságra. A liberális a béke, türelem és szeretet hármasságát tekinti politikájá, kormányzata és nevelése „csendes“, de mélységes tengerében az állam hajóját biztos révpartra vezető kalauzának. De azok csakis a jellemek különfélesége, a szellemek önállósága, az

*) Itt nem lehetne irányadó még az sem, ha valamely, a gy. természetét nem ismerő, a tanítás céljához nem konyító fontos személyek, abban találják gyönyörüket s aszerint klasszifikálnák a tanító képességét, hogy az iskolába kukanásuk alkalmával, a gyermek mozdulni sem mer, s a tanító nev. „ezközéval“ oda vitte, hogy mindenki érzelmeit keble mélyébe zárva, mással szemben meghunyázkodva, szépen „beletörődött azon temetkezési menetéhez hasonló egyformaságba, melylyel napról napra ugyanazon rendben ülnie, állnia, jönnie, mennie s felelnie kell, amint másnak pedantériája megköveteli. A szakáértó előnyt fogadni azon iskolának, melynek élete van, a hol a gyermek szabadon s kedvvel mozog, tanul, kérdez s felel.

érdekek kölcsönösségének — egymáshoz vonzódás, szabad vélemény és eszmecsere által felvilágosítás, korlátlan verseny útján fejlődhetnek. A politikában a „divide et impera!“ lelketlen elvvel szemben, melynek követői kegyosztások, sinecurák st. által törekszenek „minél többeket“ a fenálló „rend“ érdekébe vonni, azt a különérdeküek egymás elleni uszítása által fentartani, a valódi szabadelvűség az összesség érdek közösségét hirdeti. A kormányzatban, nehogy egyesek akarata, érdeke jusson túlsúlyra és a hatalom valamely uralkodó párt „erős“ központjában egyesüljön, amaz elvet megfordítva, a divide imperium-ot úgy alkalmazza, hogy a társadalom előnyei, *kormányzatában* mindenki egyaránt és tehetségeihez képest részt vegyen, egyszersmind azonban az önérdeknek a közérdek, az önző vágyaknak az öntudat alá rendelését törekszik eszközölni; mert az ellenkező: mindenki érdeke a közérdek, mindenki hatalma az államhatalom fölött, anarchiára vezet, vagy léha hivatal-és élvhajhászatot szül, belsőleg szüntelen pártüzelmek, valási és anyagi irigykedésekre visz, melyek épp úgy készítetik a hatalom fentartását féltőket külsőleg aggressiv fellépésre — amint az egyed érdekét és jellemét teljesen elfojtó kormányok a nép külső hódításokra vezetésében keresnek megnekvést az így teremtett állapotok tarthatlansága iránti érzetükben. Nevelésének lényege és végcélja: a tökéletesedés, mely soha befejezhető nem lévén, soha meg nem állapodhatik s így folytonosan befejeztetik. — Kormányzatának vezérelve: mindenki saját magának legjobb kormányzója. Erkölcésének első parancsa: Tedd azt embertársadnak, amit kívánsz, hogy neked megtegyen! — Igazságszolgáltatásának alaptörvénye: mindenki fölött saját polgár- és kartársai bíraskodjanak és a netán kiszabandó büntetés lehetőleg enyhe, javító célzatu, nem pedig a bosszuállás kifolyása legyen!

Mindezek összefoglalva, két egyszerü, de sokat mondó szabályra vihetők vissza. A liberalismuson sarkaló társas életben érvényesülő összes elvek és intézményeknek alapját és kiindulási pontját ugyanis e kettő képezi: 1. Az egyén gondolkodás és ténykedésben *önállósága*, ennek nélkülözhetlen feltétele, az önállóság, tehát öntudat fogalmában bennlevő és az által határolt, tényleges *felelőssége* mellett. — 2. Mint ennek szükségképpi következménye: a *társadalom minden tagjának a közügyek iránt* lehetőleg egyenlőképp *érdekelletése*.

E kettő képezi egyszersmind sarkpontját a szabadelvűség jellzettük céljához vezető nevelésnek is és ezek figyelmen kívül hagyása jellemzi leginkább annak ellentéteit és utáztatáit. És most nem marad egyéb hátra, mint mindenek előtt ezeknek a gyakorlat terén alkalmazásának módját és hatását kimutatni s csak azután a mellőzésükből eredő hátrányok és visszasságokra áttérni.

III. Az amerikaiak nemzeti nevelése.

„A politikai szabadság egymagában nem oldja meg a társadalom feladatát, mely mindenképpen egyenlő boldogságban áll. — Amerika szorosabban tartja magát az emberi természet keleti lélekeihez, melyeknek tisztelősen tartása a társadalomhoz való vezérelvül kell, hogy szolgáljon. A nevelés képezi az áll. egyenlőség kiindulópontját.“

Laboulaye.

1. Előzmények. Amerika kormányzata és nevelésében jutottak legteljesebben és legtisztábban érvényre a liberalizmus kifejtettük sarkelvei és legszerencsésebben s következetesebben alkalmaztattak az azokon alapuló szabadsági intézmények. Az európai civilizáció kebléből száműzött „eretnekek“ a kopár, kietlen partra vetődve, önmagukra, egyedül a magukkal hozott szellemi erő istápjá mellett, a vad természet meghódítására lévén utalva; a szűz földből mindenkire annyi jutván ki, amennyi a gyarmatosok számaránya szerint esett és amennyit művelni képes volt; aristocraticus, hierarchicus előjogokat nem találván elő, hanem ezek malasztjainak élvezetét régi hazájukra hagyva — mi sem természetesebb mint hogy a szabadság és egyenlőség változhatlan törvényeire minden theoretikus feszegetés nélkül, azok biztosítéka: az önállóság és felelősség és az ezeken sarkaló intézmények fontossága és feltétlen szükségességének tudatára egymaguktól kelle jutniok. A liberalizmus e két sarkköve képezi is tényleg az amerikai társadalom alapját s erre vezethetők vissza politikájuk, kormányzatuk, nevelésük, erkölcsük minden mozzanatai. De nemis sikerült még senkinek azokat oly szépen kifejteni és kifejeznie mint az „Egyesült államok története“ nemesszivü írójának, kinek előadását fogjuk általában a következő fejtegetésben követni. (Lab. i. h. 11. 12. és 17. 18. fejelet.) „A társadalmak is hasonlóak az egyénekhez,“ mond ő — „ugyanazon törvény kormányozza az embereket, akár elszigetelten, akár testületileg működjenek. Ha magunkra vállalunk egy embert igazgatni, dolgoztatni, táplálni, de soha se bízzuk őt saját erejére, ne hagyjunk neki felelősséget, nem lesz belőle semmi, legfeljebb munkakerülő, naplopó. Szabadság és önállóság ellenben, mindenre hamar képesítendő s oly tetterőt fejlesztend benne, melylyel hogy bírhat, azelőtt maga sem hitte volna. Éppen így áll a dolog a társadalmakkal is: a szabadság és felelősség képezik hatalmukat és éltüket. (I. h. I. köt. 94. l.)

A liberalizmus ezen minden kétség fölött álló dogmaszerű tétele ama „vörös fonal“-ként húzódik át az amerikai kormányzat és nevelés intézményein.

Ezeknek tulajdonítható az, hogy a birtok, erkölcs, vallás, nevelésben egyaránt a legnagyobb különféleség mellett a gaz-

dagság, mivelődés, szabadság, jellemesség legmagasb kifejlődése és egyenlősége éretett el, tehát a liberalismus legszebb eszménye testesült meg ott. Amerika nem ismeri az államnak sem hadseregek v. bureaucratia sem az aristocratia v. hierarchia hatalmas elemeivel való szövetkezését arra nézve, hogy a népek egyenlőségre, kormányzatra, hatalomra való jogát elkoboztassa velök. Minden polgár egyenlőképp köteles hazáját a veszély esetén megvédeni. Nem tanítják s gyakorolják a gyermeket kisdokortól fogva a hadakozás, honvédelem nagy mesterségére: a katonás szellem és „fegyelem,” mely az emberi egyediséget elnyomja és géppé alakítja, távol van iskolájuk és nevelésüktől egyaránt — de tanítják a hazaszeretetet, — nemcsak könyvekből, nemcsak a történelem magasztos példáinak utánzására a serkentő áradások által, hanem a polgárok érdekközösségének a tvhozás, igazságszolgáltatás, kormányzás, nevelés s azok terhei s áldásaiban tettleges s egyenlő részvétele útján felköltése és ébrentartásával. *) Ott hirdettetett legelőször, még pedig, mikor földrészünk még a türelmetlenség és vallási rajongás orgiáit ülte s a szellemi rabszolgaság mély álmából alig-alig birt föleszmélni, — ott hirdettetett és létesítettett is először az államnak az egyháztól való teljes elkülönítése. **) És a vallásnak magánügygyé nyilvánítása, a nyilv. nevelésből teljes kiküszöbölése, a legteljesebb vallásszabadság kihirdetése, nem volt ártalmára sem a vallásosság s közerkölcsnek, sem pedig a nevelésnek, és kormányzásnak. Sőt ellenkezőleg: a vallásszabadság lón forrása a legnagyobb elkölcösség és jellemességnek, mert az egyediség legszabadabb kifejlésének alapját megveté. A nagy különféleségű egyházi testületekben, melyek önállólag s az „udvari püspökök“ ellenmondást nem tűrő s szenvedőleges engedelmességet követelő akaratától függetlenül fejlődhettek és a hitük gyakorlata, egyházi vagyonuk kezelése, általában lelkiismereti szabadságukba való minden beavatkozást határozottan visszautasítottak — e független egyházak lónek rajzó fészkeivé az önkormányzaton fekvő

*) Mint a régi római köztársaságban semmilyen fegyveres népnek nem volt szabad a város falain belül tanyázni, ugy az amerikaiak is az „álló hadseregekben“ legnagyobb veszélyt látnak a szabadság és egyenlőség fentartására nézve és a létező csekély „miliczia“ a határszéléknek az indiánok ellen védeése és rendőri szolgálatra használtatik. (Az egész am. álló hadsereg 10.000 katoná és 1000 tisztnél többet alig számlál.) De a „függetlenségi“ haczban bebizonyult, hogy az eke mellől háboruba hitt lelkesült polgárok igenis jól tudják szabadságukat megvédeni.

**) Ott lón legelőször kimondva azon magasztos elv, hogy az államnak a valláshoz semmi köze és semmilyen dogma elismerése — az egy istenben való hitet kivéve mégis — semmilyen hit gyakorlata és terheiben részvé telre nem szorítható a szabad állam polgára. Mindenki saját magában hordja istenét: a lelkiismeretet, melynek vezetése és az „éggel“ közvetítésére nem szorul senki másnak gyámságára; mindenki saját magának papja és hitbéli oktatásra maga avathatja fel magát ha arra hivatást érez magában. Tehát külön „papi osztály“ sem fejlődhetik.

közszégi szervezet, és az egyén emberhez méltó önállóságra nevelésére szolgáló termékeny elveknek.

Az önkormányzatban legbiztosabb correctivummal bírnak az iránt, hogy „egy király helyett 300 v. ezer király“ jogára alá ne juthassanak, kik mint a nép megbizottjai önkényüleg in'kedhessenek minden ügyekben. Es mindezt a nevelésnek köszönik, mely tisztán a szabadság, jog és erkölcs elvein nyugszik: Ezt emelték a legfőbb polczra, ez lépett a vallás helyébe az iskola és életben egyaránt. Nem érik be azzal, hogy a nép hozzájárulása mellett létrejött törvények s a tagjaiból alakult esküdszékek által hozott ítéletek érvényessége beismertessék, hanem azon vannak, hogy már zsenge korában a gyermek szívébe csepegtessenek a jog-és igazság, a bölcs önuralom és mérséklet érzületei. *)

Igy lón ott a képesség a munkaszorgalom, ügyesség legszabadabb versenye és érvényre emelésének útja egyengetve s így az egyéniség fejlődését akadályozó formák eltávolítása által, a tudatlanság, plutokrácia, és hagyományos kaszt- és cliquerendszerek uralomra jutásának legbiztosabban gát vetve. „Erőszak alkalmazása nélkül,“ mondá már Jeffersan, — „kell a gazdagság arisztokrátiáját megszüntetni, mert az a társadalomra nézve inkább veszély, mint előny és egy rendezett köztársaságban lényeges kel-
lék az, hogy az erény és képesség, ezen két, a természet által a társadalom vezetésére hivatott, és osztó kezével minden rendetekre egyenlőképp elárasztott hatalom arisztokrátiájához vezető minden út nyitva legyen.“ -- Az egyednek minden irányban szabadsága és függetlenségének kihirdetése mellett azonban schol sem érezték annyira annak szükségességét, hogy ezen souverain egyén felvilágosodott legyen mint éppen Amerikában. Korábban és teljesebben mint bárhol egyébutt ébredt ott fel az ált. népnevelés szükségessége és állam-alkotó hatásának tudata. Massachu-

*) Ezen állam az első, mely a feltétlen egyenlősítés utópiájától, ami az egyenlő tudatlanság despótikus uralma, a „sehonnaiak“ kormányára vezet — épp oly távol tudott maradni, mint a kormányhatalomnak minden öntevékenységet elfojtó s a népet minden államügyben a „tishti“ hivatalok gyámsága alá helyező, minden mozdulatot bizonyos egyöntetű szabályok közé szorító állami összpontosítástól. Ellenkezőleg a közös állami cél szemmel tartása mellett a szövetség minden egyes állama külön kormányzata, tvhozása önállólag működik; minden község saját ügyeit külön igazgathatja és köteles is azokról külön gondoskodni; és ezek közt a hidak, utak, iskolák építése és fenntartása egyaránt foglal helyet; de azokért egyszersmind minden község, minden ez által megbizott egyén valójában felelős is, ugy hogy pl. a hid leszakadása esetén a kártvallónak megtérítési keresetének az illető irányában tényleg helye van és adatik is. A tanulásra nézve senkinek nincs államilag előírva mit, mennyi ideig s mily módon kell tanulnia, hanem akárki egy bizonyos pl. tanítói, ügyvédi, orvosi, sat. pályára való képességének kimutatására önkényt vállalkozik, a törvényes testület előtt bármikor kimutathatja, hogy mit tud s ha ebben az ált. kívánalmaknak megfelel igazolványt is nyerhet és gyakorolhatja hivatását épp ugy — mint azok, kiknek a közbizalmon kívül más igazolványuk nincs.

setts állam már 1647-ben (!) hozott határozatai a legszabadabb lel-
kületről tanuskodnak.

„A tudatlanság lévén az emberiség legnagyobb ellensége,
mely a sátánnak leghatalmasb eszközeit szolgáltatja“ — minden
50 családból álló község egy tanítóval bíró, minden 100 családú
pedig két osztályú u. n. „latin“ (most „grammar school“) iskola
fentartására köteleztetett. „A szülők kötelesek gyermekeiket isko-
lába küldeni, és kellő figyelem fordítandó különösen arra, hogy min-
deu gyermek legalább folyékonyan olvasni (angolul!) megtanuljon.
A mulasztók nagy bírságokkal sújthatók és folytatólagos hanyag-
ság esetén a társadalom oltalma alá veszi a gyerme-
ket, a család helyét elfoglalva s az apától azon jogot elvé-
ve, melylyel a természet felruházta, de melylyel élni nem akar
vagy nem tud.

A közoktatás intézése körül az állam nem tesz egyebet,
mint hogy a szükséges iskolák számát és a reájuk fordítandó adó
kivetését megköveteli és ha ezen kötelességének eleget nem
tenne, actiót indít a község ellen. A nevelés és oktatás mikénti
intézésébe éppen nem avatkozik. Ez teljesen a községre van
hagyva „mert ennek buzgalmát a beavatkozás csak lohosztaná;“ de
az iskola terheit is maga viseli. A municipium lakói egy bizonyos
napon összegyűlnek, hogy a tulajdonra (nem jövedéke, hanem tény-
leges értéke szerint) kivetendő adóból a tanköteles gyermekek
számaránya szerint eső részlet fölött szavazzanak. A község kerü-
letenként egy bizottságot nevez ki, mely a nevelendő gyer-
mekek arányában eső adó beszédése, az iskola építése és felsze-
relése, a tanító kinevezése iránt intézkedik és mindezekért felelős. A
helyi *felügyeletet* a bizottság egy saját maga által kinevezett szak-
férfitől gyakorolja, ki az isk. szellemi ügyeit intézi, a főfel-
ügyeletet pedig az állami közp. bizottság (board of educ.), melynek
tagjai, valamint az élén álló főfelügyelő szintén egyenes választás
útján küldetnek ki, előbbiek 1600, utóbbi 5000 frt. fizetés mellett.
Ez a tanítók vizsgálatán kívül, még csak a közös isk. alapokból
az egyes községekre kijutó részlet iránt intézkedik s a hozzá be-
küldendő évi jelentésekből egybeállítva az adatokat nagyszámu
példányokban közzé teszi. A tananyag, tanterv, sőt a tanítók
képzése iránt is egészen önállólag intézkednek a községek a
saját igényeiknek legjobban megfelelő módon. Ezen rendszer elő-
nyei kézzelfoghatók. Legelső az, hogy az iskola-község minden
tagja az oktatás menete és eredménye iránt érdekelve van,
amennyiben az iskola budgetjét maga közvetlenül szavazza meg és
a bizottság által hováfordítását ellenőrizheti; mert ha az a meg-
határozott minimumnál kevesebbet fordít az iskolára v. gyer-
meke nem részesíttetik a kívántató oktatásban a jury elé viheti
a dolgot bárki is, és azonnali kártérítésre ítéltheti.
Az adó különben is nem közvetlenül a gyermekek szülői

által fizetődik, hanem az összes birtokosokra vették ki, úgy, hogy átlagban a lakosság egy ötöde fizeti az adó felét, holott középszámmal az iskolába járó gyermekek hatodrésze sem esik rá. És így a gazdag a szegények gyermekeinek nevelési költségeihez járul, tehát mindakét részre nézve üdvös cselekményt mivel, jegyzi meg Laboulaye. „A szegény a társadalomtól a nevelés jótéteményeit nyeri azaz az életre szolgáló nyomor és bűn ellen biztosító eszközöket. A gazdag viszont biztos abban, hogy egy társadalom, melyben a nevelés általános, mindazon züllődések ellen, melylyel a tudatlanság a köztársaságot mindig fenyegeti, biztosítva van.“ Azonkívül maga is részesül az oktatás kedvezményeiben, mert gyermekeit — miután elég nagy adót fizet arra nézve, hogy minden igényeknek megfelelő iskola tartathassék fenn *) — a szegények közé szintén elküldi iskolába és így tartatik fenn a nevelés azon egyenlősége, erőhatalom és kényszer nélkül, melyet már a régiek is — a szabad államok első feltételül nyilvánítottak és mely a convent idejében a mi (francia) reformatoraink ábrándját képezte.“ (Laboulaye i. h. I. k. 236. l.)

Körülbelül hasonló alapon és ugyanazon eredménnyel látjuk Északamerika minden államában az iskolai ügyet fejlődni. A legterjedtebb önhatározási jog mellett és az eszközök és módok legnagyobb különféleségének daczára, vagy tán éppen annál fogva, a lényegre nézve tökéletesen megegyező és valóban meglepően hasonló irányzat mutatkozik minden külön terület közoktatásának intézése és vezetése körül. **) Minden állam, terület és város külön-

*) Ezen adó mely 10—150 ft közt váltakozott fejenként nagyban könnyítetett azáltal, hogy a territoriumok felosztása alkalmával egy-egy township (2—3000 l. és kb. 6 m²-fdnyi független terület, mely tehát a nálunk divó „község“ fogalma alá nem esik,) 16. része kizárólag az iskola javára hagyatik, úgy szintén az 1835. évi fölöslegből 60 m. ft. az egyes államok közt felosztott és czélra. Mindezek jövedéke azonban alig fedezi a költségek 10.—11. részét s így még mindig elég nagy az egyes községek által viselendő teher, még ha hozzá vesszük is, hogy a szesz és italok jövedéke s a bírságok (Mass. államban 40 ft esik isk. mulasztásért) kizárólag az isk. javára esnek és egyes városok jöltevői nagyszerű adományait. (Egy Paebody maga 8 m. ftot szentelt isk. célokra.) De van ám látszata ezen áldozatkészségnek s hajthatlan szigornak!

**) Így mai napság a *tandij* (ratebill) teljes eltörlése majd minden államban törvény erejére van már emelve és határozottan azon időtől fogva ált. javulás mutatkozik a közoktatás körül. Sőt vannak városok, hol a könyvek és írószerek és közköltségből adatnak minden gyermeknek az ingyen oktatáson kívül. Philadelphía városa csak e czélra 70,000 gy. számára 140,000 ftot, tehát fejenként két frtot költ évenként. Chicagóban, ahol ezen üdvös intézkedés még behozva nem volt, kiszámítattott, hogy minden gy. ha mindenki maga külön szerzi be, évenként körülbelül hatszor annyit, egész tanideje alatt 140 frtot igényel, ami középhelyzetű családokra nézve nagy akadály és teher gyermekeik kiképeztetése körül. Dél-Carolinában, hol Locke arist. alkotmánya és nevelésének nyomai egészen elűntek még, tettek ugyan kísérleteket a 'szegények és gazdagok közt különbséget tenni, sőt amazok számára külön iskolát nyitottak is, de csufondárosan felsültek velök, mert a legszegényebb is méltóságán alólinak tartotta ily kedvezményt felhasználni. (Hippeau „Instr. publ. aux Et. unis“ 163. l.) A legtöbb államban van

külön a maga, körülményei helyzete és igényeinek megfelelő útját szabadon követi, semmilyen áprioricus szabványok és magasabb helyről reá tukmált formák által meg nem szorítva s akadályozva mozdulataiban. E mellett mindannyian mégis láthatólag az egy közös nagy cél felé törnek s abban biztosabban és hamarébb találkoznak, mintha az még oly pontosan eléjük tűzve és körülírva volna; éppen ezért az ő nevelésükön kiválóan látjuk a *nemzeti jelleget* kinyomva, minthogy a nép saját s a g a i, igényei és követelmeinek mindenben megfelelő irányban szabadon fejlődhetik. Itt látjuk valójában megtestesítve a szabadság, öntevékenység megfejtethetlenné látszó de kézzelfogható tényekben annál világosabban nyilvánuló nagy titkát: az *egység, azaz ok- s célszerűségre törő különféleség* üdvös hatását a nevelés és kormányzás összhangzatos, tudatosan egyöntetű fejlődése és tisztán nemzeti célokra irányítására nézve. A szövetség akármelyik állama, városa, helységének iskolaügyről szóló jeletését vegyük kezűnkhez, mindannyiból ugyanazon s z e l l e m, ugyanazon célzat és eredmény fog szembe szökni az egyes intézkedések különbeni eltérése mellett is. Ha a municipális önkormányzat a nevelésre nézve jótékony befolyását kimutatandó és a kifejtettük alapeszméknek a legközvetlenebb gyakorlat terén mikénti alkulását vizsgálandó e jelentések bármelyiket tanulmányozzuk, hű képét nyerendjük az egész északamerikai roppant terület minden zugában uralkodó irányzatnak. Előttünk St. Louis (Missouri állambeli) város 1871. — 72. évi, két vaskos kötetet re-präsentáló jelentései feküsznek, melyekből legjobban fog kitűnni az amerikai nemzeti nevelés iránya s azon meglepő szakértelem, mely intézése körül érvényesül.

2. *Az ált. elvek részletes kivitele.* Soldán Lajos, a st. louis-i iskolák 2. felügyelője így nyilatkozik a nemzeti nevelés iránt: (XVI. évi jelentés) „Valamint minden esemény az idő bélyegét, melyben történik, minden intézmény az állami élet bélyegét, melyben keletkezik — ugy a mi iskolágyünknek oly saját s z e r ű n e k kell lennie, mint a mi társadalmi életünk s mint a mi politikai intézményeinknek!“ Az állam kormányzata szükségszerűleg határozó befolyással bír a közoktatására. Minden államnak, mely saját jövőjében hisz, azon kell lennie, hogy az iskolákban növekedő *nemzedék azon elvek szerint neveltessék, melyeken az állam nyugszik.* *)

már most egy külön biztos (truant officer) ki az indokolatlanul mulasztót megint, többszöri ismétlődés esetén fölvezeteti s a kborló gyermekeknek szánt javító házba felvétele iránt intézkedik. Ilyen komolyan veszik a legszabadabb államban a tankényszert (U. o. 182—3. l.)

*) Így korlátlan monarchiákban feltétlen engedelmesség az auctoritással felruházott személyeknek hódolás az iskola első törvénye, mely kérlelhetlen szigorral végrehajtatik. Ott nem mint eszközök szerepelnek egy bizonyos célra, pl. az oktatás sikeréhez okvetlen megkívántató rend és fegyelem teremtésére, hanem maguk képezik a nevelés végcélját, legfőbb eredményekül, a jellemképzés összegének tekintetnek. A tanulót cselekvényre indító erő,

Az amerikai nevelési rendszernek az állam polit. elvei és intézményeinek jellemét kell magán viselnie. Először is semmilyen osztály és rendkülömbiséget nem szabad ismernie. Azon szép theoriát, hogy az iskolában elsőrendben embert kell nevelnie a gyermekből, ténynyé változtatták ott minden társadalmi osztályra nézve közös és ingyenessé nyilvánítván az oktatást — „elég jót a leggazdagabb, elég jutányost a legszegényebbre nézve.“ — „Nem szedünk tandíjt: Mint a levegő, melyet beszívunk, mint a viz melyet iszunk — a nevelés szabad mindenkire nézve, mint mely az életre alig nélkülözhetlenebb amazoknál. Mi gyermekeinket emberekké akarjuk nevelni:“ Valóban szép és megszívelésre méltó szavak! Az eszes lény legmagasb és legemberibb kifejezését a szabad államban találja. „Ezért követeljük,“ mond tovább, „hogy az iskola gyermekeinkbe az önkormányzat eszméjét beszívárogtassa, mely állami életünk alapját képezi s így kell, hogy minden egyes életének is alapjául szolgáljon. *Ha egy államkormányának kevesebb ellenőrző hatalma van, akkor szükséges és parancsolólag követeli az állam jóléte, hogy minden egyed annál nagyobb ellenőrzést gyakoroljon saját maga fölött.*“ Az önuralom és önkormányzat az első erény, melylyel egy köztársaság polgárának birnia kell. Ha ezt nem sikerül a felserdülő nemzedékbe oltanunk, akkor az állam jövője veszélyeztetve van! Ez az egyedüli megszokás melyet az iskolának kivívnia kell, s ha ezen egy pontban kudarcot vall, akkor minden egyéb netáni eredményei az oktatás terén hiábavalók. A nélkül, hogy a szükséges rendből egy hajszálynit is elengedne a tanító, szem előtt mégis a tanuló önállósításának kell főczélul lebegnie, melyet a nyers erőhatalom (terrorismus) lehető kerülése és auctoritásának előtérbe tolása nélkül kell elérnie. Ennek szükséges következményeül a *testi büntetés* mint az „emberi méltóság“ össze nem férő, teljesen kivan zánya a fegyelmi eszközök sorából. *)

erkölcsi súlypontja saját magán kívül, egy kormányzó főnökre (Schulmarch) helyeztetik; másnak akarata törvényül szolgál neki amint „hű alattvaló“ hoz illik. Amint a rendek különfélék, úgy az iskolák is több egymástól élesen megkülönböztetett jellegűek az ily államokban. A tandíj mely az intézetek magasabb jellegével fokozatosan növekedik ott, általában gátolja a szegényeket, nagyobb számban magasabb ismeretekre szert tenni.“

*) Nem kell ezt távol sem szószerinii értelemben venni, jelesül mintha törvényesen volna kimondva a testi büntetés eltörlése. Mert tényleg kisebb gyermekeknél s a javító házakban mindenütt alkalmaztatik (a leányokat kivéve) s amennyire elvben ellenére van a közvélemény, mégis mindenütt tartózkodnak megszorító rendszabályoktól s teljesen a tanító t a p i n t a t a és ügyességérebizák, hogy azt lehetőleg kerülve csakis a szellemre ható eszközöket alkalmazzon.

Az előtt némely felső népiskolában, ahol a testi büntetés alkalmaztatott, bizonyos szabályzatok léteztek erre nézve. Így N.-York városa isk. szabályzata értelmében, csak az iskola igazgatója által, még pedig a felügyelőnek tett

Lássuk most egy alárendelt felügyeleti közeg, Berg F. segédfelügyelő s egyszersmind tanító az önhatározás és kényszer mint nevelési eszközről mit mond, és teljes képét fogjuk nyerni az amerikai nevelési rendszernek. Ő a kényszerben a nevelés legmélyebb és legfontosabb problémáját látja és annak rendszerbe hozott methodikája ellen sehol sem található szerinte oly mély és határozott ellenszenv, mint Amerikában, hol éppen most az egyediség minden eddiginél tágabb és szabadabb mozgásának felhasználásával tétetnek kísérletek a nevelés körül. „A mi államunk, így folytatja, „a különféle nemzetségek vegyülete, melyeknek mindegyike a maga sajátosságait hozza magával. Egymásra pattanva belső szilárdságukat elvesztik és csak halkkal fejlődik és válik rajtuk észlelhetővé az általános nemzeti jelleg.“ — A szabadságnak két oldala van. A feltétlen türelem, mely minden véleménykülömbiséget megtűr és felbátorít, az eszmék legszabadabb mozgását ismeri legüdvösebb és biztosan ható eszközeül a feltétlen igazság — tehát egység — elérésének, melyben minden külön meggyőződés egybe folynak. Másik oldala: a törvény alá föltétlen hajolás. A kényszer methodusának valahára kiirtására nézve szükséges, hogy az öntevékenység, a cselekvés spontánéitása, a gondolat szabadsága, tehát önállósága, minden egyes személyiségben mindinkább érvényre emeltesse, míg teljesen általánosuralomra nem jutnak. Ez a mi legbensőbb nemzeti meggyőződésünk. Ha ezen hitet elvesztenők, csakhamar a földkerekség legszanandóbb népévé válunk!“ — Nemde szép és lelkes szavak? — A szabadság tanának a nevelésre alkalmazását mint egy dióhéjba szorító, valóban csudálatra méltó tisztaság és szabatosággal kifejtő eszmemenet!

Az egész nevelés feladata a szabadság és kényszer közti ellenmondás sikeres megoldásán fordul meg, melynek végeredménye az egyed önhatározásán, belátásán nyugvó szabad ténykedésénél egyéb nem lehet. Az egyes szellemi-erkölcsi önállósítása, önuralomra juttatásának kell, hogy minden nevelés kezdetét és végcélját képezze.

Ezen czéllal szemben az iskola feladata nem lehet egyéb, mint a külső auctoritás és benső, tudatos engedelmesség, a subjectív akarategyeztetések és szabad ténykedés, az erkölcsi fegyelmelés és szellemi vezetés, a tudomány és bölcsesség közti átmenetet eszközölni. Ennek titka azon módban rejlik, melylyel a „fegyelem“ a gyermek önelhatározásából folyó önkénytes alávetéssé

előleges jelentés s a szülők értesítése után volt szabad kimondani, midőn valamely tanuló rossz viseletében minden erk. intés daczára megátalkodott. Minden ig. s tanító, ki ezt elmulasztá, v. nagyon súlyos büntetést szabott, állomásából elmozdítható volt. Ez időszerint azonban a tanító ügyessége, tapintata, józan jelfogására bízottik az oly eszközök alkalmazása, melyekkel a növendék szíve és értelmére hat. (I. Hippeau, i. h. 165. — 66. l.) —

változtatik, úgy, hogy szabadon elismert intézkedésekben szabadon osztozkodó személyiséggé válják, nem pedig az önkénynek vakon hódoló eszközzé, akarat nélküli géppé aljasuljon. Mihelyt a tanuló a közös intézkedések természetét és szükségességét belátja és a szer- ves összefüggésükben neki kijutó közrehatás szerepét felfogja — erkölcsileg szabad lényvé válik. E tekintetben első szabályul szolgál, hogy a gyermek ne vezetessék örökké oly parancsok és tilalmakkal, melyek mindúntalan cselekvéseinek rendes vagy rendkívüli menetébe vágnak és arra utalják, — „hanem az által, hogy — mialatt akaratnyilvánulásai, cselekvéseinek szabad menetét engedünk — folytonosan a jobb gerjedelmekhez fordulunk, melyek egy emberi kebelben sem hiányoznak és melyek majdan egyedüli vezérei leendnek az életben.“ — *A tanító szava a zsenge kedélyre a vágyak és szenvedelmek belső tusájában buzdítólag hasson* és istá- pul szolgáljon neki az aljas ingerek fölötti győzelemre. „A nevelés oda hasson, hogy a gyermek súly- és támpontját idővel saját magá- ban lelje és cselekvéseinek mozgató ereje saját lelkében honoljon. *Ura maradjon saját cselekményeinek — de felelős is azokért.*“

Ime a szabadságon nyugvó társadalmi nevelés örökké vissza- térő alapelvei: egységre törő különféleség, önállóság és felelőség! — De az érem másik oldalát is igen jól ismeri Berg. „Egy lény, mely elejétől fogja saját cselekvései intézésének szabadságától meg- fosztatott, soha szabad elhatározásra nem jut és önkényü parancsoknak öntudatlanul engedelmeskedik, az később, az életben is csakhamar kész lesz egy *vezető kéz* után nézni.“ „Egy *a mi* szabad intézménye- inknek megfelelő nevelésnek pedig Tennys on szavaival élve: *ön- becsülés, önismeret, önuralomnak* kell czélul szemé előtt lebegnie, mik rettegés nélkül tanítanak törvény szerint élni s a jót és jogost csak azért művelnünk, mert jó és jogos!“ *)

Egy másik alapelvet, melynek egy nemzeti nevelésnél sem szabad figyelmen kívül hagyatnia, ha éppen nemzeti jellegéből tel- jesen kivetkőztetni nem akarjuk, a következőkben találjuk kifejtve. Mi egy oly korban élünk, mely a művelődés, közlekedés, kereskedelem gyors áramlata, sőt az életmód és ruházat egyöntetű és általános vál- tozásaira nézve. Ehez járul még azon általánosan és különösen Pest- talozzi ideje óta mutatkozó iránylat, mely a paedagogiát az

*) Az isk. nevelés ezen feladatának téves felfogása okozza szerinte a legtöbb paed. hibákat. A nemzeti és egyedi különféleség a nevelés körül tekintetbe véte- lénél, ama két főtényező: a külső kényszer s szabad öntevékenység kiegyeztetése és együtvé hatásának kell a főszerepet vinnie. „Ha a kényszer nagyon is külsőleges, az egyediséget elmarczangoló, akkor szabad ténykedése elszigetelődik és mint ön- kény jut legnagyobb heveséggel felszínre. Csak a keleti népek nevelésében túlsúlyra jutó kényszerre kell utalnunk, hogy attól való szabadulásunk miatt ör- vendhessünk. Azon országokban, hol minden évszázados szokások és szabványok közt mozog, hol az egyed sem lépést sem mészrel tenni az elődjeitől kiszabott ösvényeken kívül — holt, gépies mozdulatlanlanság uralkodik; minden élő van irva, minden kívülről megállapítva.“

egész emberi nemre szóló exact tudományként feltüntetvén, elveinek minden nemzetiségű egyedre egyformán és mintegy matematikai szabálynál bizton bekövetkező eredménnyel alkalmazását követeli. — Nem fogunk tehát csudálkozni, hogy ezen kosmopolitikus törekvéseknek, melyek akkor keletkeztek és erősödtek leginkább, midőn német nemzet még nem létezett s a német hazafiak, hazájuk szétdaraboltsága miatti bánatukban nemes emberbaráti és az egész emberiséget átölelő eszmékben kerestek vigasztalást — legelőbb is, halkkal és észrevétlenül ugyan, de annál biztosabban, azon nemzeteknek kell áldozatul esniök, melyek elengedő szellemi, politikai, anyagi és erkölcsi önállósággal még nem bírnak, azonkívül, mert nemzeti ügyeik intézése körül öntevékenységet ki nem fejthetnek, önálló nevelési eszmék sem fejlődhetnek keblükben s így a nevelési ügyeket intézők más nemzeteknél divó elvek és intézkedésekhez kénytelenek folyamodni.

Az amerikai iskolai közeg büszkén mondhatja el, hogy ők ezen korban is mely „a nemzetek közt létező örvényeket, időt és tért majdnem megszüntető szabad forgalom számtalan útjaival áthidalja“ — az amerikai nevelési eszméket a maguk tisztaságában megőrizni törekcsenek, mint „a nemzeti öntudat mélységében talált drágakövet.“ Ők ezen kincsért, melyet a világ előtt kitérnének, esérében szintén hasznukra fordíthatnák ugyan Németország, Svajcz, Francia- és Angolország nagyszerű vívmányait a methodika terén; „de egyet sem használhatunk változatlanul ezen rendszerek közül,“ ugy mond; „a mi nemzedékünknek fen kell tartania azon jogot, jó eszméket bárhonnan venni, de csakis azt venni, ami jó.“ — Itt van kijelölve a szoros utánczás s a mások tapasztalatainak okszerű felhasználása közti határvonal. Hogy ezt eltalálták, annak legjobb bizonyítéka, hogy oktatásukon a külföld, különösen Svajcz és Pestalozzi paed. eszméinek nyomai meglátszanak ugyan, de tökéletesen nemzeti alakot öltöttek. Így utóbbit helyesen fogták föl mint aki „legelső a tanulási folyamat alanyi oldala felé terelé a közfigyelmet s odavitte, hogy a gyermek tehetségeinek kifejtése, nem pedig az tekintessék főkérdésnek: mennyi üres tér töltendő ki ezen fejben“ — de ennél sem állapodtak meg, hanem az ismeret szemlélés útján közlését kiterjesztik az erk. világ fogalmaira is. „Tényeket, tényeket és nem szabályokat, példákat, felvilágosítást (informatiions) és nem erk. tételeket (maximes) — ez az ált. minden okt. tárgyra alkalmazott módszer. A vallási és erk. tételek is nem valamely káté v. bölcsészeti értekezésekkel taníttatnak. A legjobb módnak a gyermeket arra tanítani: mi jó és kegyes, azt ismerik, hogy azon vágy felköltessék benne jó és kegyesnek lenni. Itt és itt kiválólag a *gyakorlatnak* meg kell előznie a tudományt!“ *)

*) Hippeau, i. h. 45. l. Jellemző azon reális felfogásra nézve, mely ott az u. n. tárgyi (lessons on objects), a mi szemléltetésüknek megfelelő oktatás körül ált. uralomra jutott, azon néhány esct, melyeknél a francia kormány által

3. *Eredmények.* Nem kell gondolnunk, hogy a nevelésnek legszabadabb elvü felfogása mellett, mely a gyermekben már a leendő embert becsüli meg és jókorán tanítja saját lábán megállni, a kényszerítő hatalom poráza nélkül a kötelesség illem és becsület útjain haladni — nem kell gondolnunk, hogy jelesül a „bot és virgácsnak“ az igazságszolgáltatás, hadsereg és iskolából „teljes kizárása és a középkori zord idők kinzó eszközeinek lomtárába“ jutása, melylyel mi oly nagyra vagyunk, ott pedig tényleg, de nem egy szerre, rohamosan, hanem lassanként és alkalmas segédeszközökkel törekszenek elérni — nem kell gondolnunk azt, hogy az iskolai oktatásnál szükséges rendés, mint nevezni szokták: „fegyelem“ hiányában vannak. Sőt ellenkezőleg, nagyon is kényes szabatosággal törekszenek a rend, pontoság és kitartó szorgalom erényeit a zsenge gyermekben fejleszteni, sőt ezek képezik erkölcsi nevelésük oszlopait, melyeket istentisztelethesz hasonló áhitattal támogatnak, imádnak. Ezen legfőbb kötelességek ápolása, melyek náluk az erkölcs összfoglatát képezik, foglalja el a tulajdonképpi *vallásoktatás* és erkölcs-tanítás helyét, melyet iskolai nevelésük nem ismer. *)

Náluk az iskolai élet és oktatásba behozott „rend“ gyakorlat pótolja az Európában divó tornázást is, mely annyi fölös időt és egészséget fogyaszt, a rendes oktatástól külön vált —

kiküldött szerzőnk jelenlétében kézzelfogható tárgyakon ismertettek több iskolában tisztán erkölcsi fogalmak. Így Brooklyn egyik iskolájában a tanító a kegyetlenség rütságát ismertetvén egy valóságos fészek felmutatása mellett beszélt annak kifosztását s az anyamadar kínos vergődését. Egy másik iskolában a tanító a rend előnyeit s a rendetlenség hátrányait bemutató, az asztalra mindennemű edényt, poharat, ivószkört összevissza rakott úgy, hogy rajta egy csepp szabad hely sem maradt — míg azután rendesen elhelyezve ugyanazon tárgyakat, a gyermekek szeme láttára elég hely maradt még írásra is mellettük. Ha igaz, mint II. megjegyzi, hogy ugyanezek Lafontaine egyik-másik meséje v. példázatával is ismertethetők leendettek, mégis bizonyos az, s a tapasztalat bizonyítja, hogy a tárgyakon közvetlen szemléltetés változatossága mellett, sokkal érdekfeszítőbb és hatásosabb mindennemű oktatás; tehát az erk. tanulságok ismertetésénél is előnyt kell adni az ily praktikus eljárásnak mindennemű elméleti előadás fölött, ha még oly szép volna is, sőt ennek (költemény, mese, stb. alakban) a közvetlen szemlélethez kötésével lehet csak valódi értékére jutni. Önmagában véve az u. n. „belső“ szemléletnek csak ott lehet helye, a hol a gyermekeknek elvonó fogalmak „elsajátítása“-ra szoktatása állami érdeknek tekintetik. Amerikában pedig ilyeneknek nincs helye s ott a tárgyi módszer ált. alkalmazása következtében nem is törődik senki oly fogalmakkal, melyeket tapasztalat útján elsajátítani nem lehet. (Igy e sorok írójának egyik rokona, ki egy amer. colleget látogatott, nem bírta elégszer elbeszélni hogy már serdülő korukban lévő tanulóitársai a „császár“, mint oly embernek fogalmát, ki mások, egy egész ország élte, java fölött szabadon rendelkezhetik, sehogy sem bírtak megbarátkozni s akármiképp törekedett is azt nekik megmagyarázni mindannyiszor fejcsóválva csak azt mondták: nonsense!)

*) Midőn az amerikaiak a rendszereteket veszik az erkölcs alapjául s a magas kötelességek teljesítésére vezető eszközül, ők tisztán az életrészt szolgáltatóban állnak. Ott a gépek már oly nagy szerepet visznek majdnem minden foglalkozás és hivatásnál, a gyári ipar annyira elterjedt már, maga az utazás is oly különös s az „idő pénz“ — féle elvnek túlhajtásán nyugvó módon történik — (tudvalevőleg, hogy csak egy példát felhozzunk, a nálunk szokásos 3-szori

mintha ettől elkülöníthető volna — rendre, figyelemre, ügyességre steff. dologra való „szoktatás“ ürügye alatt. A gyermeknek pontosan meg kell jellennie — egy félóránál előbb az oktatás kezdete előtt, egy negyedórával megkezdése után sohasem; ami igen, helyes intézkedés marad addig, még az óraművek egyöntetősége el nem éretik. A különféle városokban ezen cél elérésére nézve valóban szép versenyt fejtenek ki a mulasztók és későnjövők számát kimutató statisztikai jelentések közzétételében, mely utóbbi fontos szempont eddigelő csakis Amerikában vétetik tekintetbe. *) De a pontosság az amerikai gyermek jövőjére nézve oly nagyfontosságú erényének művelése nemcsak a megjelenésre szorítkozik: a föladatnak is pontosan el kell hozatnia. Azonkívül egy bizonyos jelre felállást, leülést, toll, iskolaszerek fogását metetre sorakozást jókorán gyakorolják a tanítónők s így a Fróbel-féle mozgó játékok folytatásának tekinthetők e gyakorlatok, melyeknek együttes, sebes és mégis zajtalanul folyása, a gyermeknek az összességbe gyors szabatos beillődését eszközölni hivatvák. De aesthetikai tekintetben is fölényvel bírnak e gyakorlatok; mert a testtartás, mozgás, jövés, menés illemének „calisthenicus“ gyakorlatai, a mint nevezik, nem képezik külön oktatás tárgyát, hanem az egész iskolai életben jutnak érvényre, ezáltal a gyermeket oda viszik, hogy a míg csak másokkal együtt működik „testrészei fölötti ellenőrzés és bizonyos rythmus szerinti mozgatása által“ önkényt és nagyobb kedvvel végezze minden teendőit és ezen összműködés által a társadalomban és magasb rendű foglalkozásokban is szükséges, többnyire idő és térhez kötött feladataira előkészítessék. **)

cseppet, az indóháznak st. a „kényelem“ és henyelésnek kedvező intézmények nem dívnek, hanem ki a rendes időben pontosan be nem száll a maga helyére, egyszerűen ott marad) — hogy nem csudálkozhatunk, ha jöelve rávizik a gyermeket, hogy magát a maga helyén feltalálni, minden életkörülmények között éber-ségét és lélekjelenlétét megővni tudja.

*) Említésre méltó még egy másik, sokat mondó intézkedés, mely a bécsi világ kiállításán is volt szemlélhető. A felügyelő látogatásának ellenőrzésére szolgáló könyvet értjük, mely a jelen és távollevő tanulók, előtalált taneszközök stb. bejegyzésére szolgáló rovatokon kívül, a felügyelő látogatásának tartama (perczekre) és módjának feltüntetésére szolgáló s a tanító által kitöltendő rovatokat is tartalmaz.

**) Ezen sajátosság rendszerben a porosz katonás szellem szüleményének teljes és czélszerű, a paedagogia követelményének, mely szerint az isk. nevelő oktatásnak mindenekelőtt ö s s z p o n t o s i t ó n a k kell lennie — tökéletesen megfelelő átváltozását ismerjük föl. Nem szenved kétséget, hogy az okt. alatt és közben alkalmazott ilyszerű gyakorlatok minden irányban sokkal nagyobb és nevelőbb hatásuak lehetnek az u. n. tornai rendgyakorlatnál, melyeknek főismérve és kelleke az éppen, hogy m i n d i g s e g y bizonyos kiadott parancs szerint u g y a n a z o n m o d o n kell folyniok, az egyszer már meglévő formákon kívül mások alkalmazását kizárják és így a gyermeket géppé aljasítják, mert mintegy ilyenek gondolkozás nélkül mindig ugyanazt kell művelnie. Míg tehát ezeknél a tulajdonképpeni nev. cél: a gyermeket különféle helyzetekben magát feltalá-

St. Louis városa ezen elveket 52 népiskoláján kívül még számos közép- és esti iskoláiban is következetesen keresztülviszi, e mellett még külön műegyetemet és esti ipar (dolgozó) iskolákat, különösen pedig önálló tanító-képezdét (normál-iskola) is tart saját költségén, mely utóbbiban 1871-ig már 238 tanítónó nyerte kiképzését s ugyanezen évben 128 jelölt által látogatottat s így nevelési rendszerének az élet és iskolában alkalmazása és érvényesítésének összes eszközei saját iskolai hatóságának kezeibe vannak letéve. *)

Ha hozzá tesszünk még, hogy a felelősség és önnállóság elvein nyugvó önkormányzat a nevelésre és iskolaügyre alkalmazva Éj-szakamerika minden állama, területe és városában ezekhez teljesen hasonló eredményeket szült, akkor meg fogjuk érteni és mindenben aláírni az egyesült államok történetírójának azon nézetét, miszerint „az iskolaügy felbátorítása és oltalmazásának szelleme, mely Uj-Angliában soha sem lohadt, oly dicsőség reá nézve, melyre méltán büszke lehet s melynél fogva, ami az elemi oktatás általános elterjedését illeti, az első rangot foglalja el a nemzetek közt és ez irányban még Poroszországon is túl tesz, mely oly nagyra van a népoktatásért hozott áldózataival.“ (i. h. I. k. 133. l.) De ezen vívmány alapokait is igen egyszeüren és szépen találjuk más helyütt kifejtve az amerikai köztársaság e lelkes szószólója által. **) „Amerikában,“ úgy mond, „nincs államférfiu, ki nem volna meggyőződve arról, hogy köztársaságban a nevelés élethalál kérdés, és hogy csakis egy felvilágosodott nép képes a szabadságra, egy tudatlan tömeg pedig mindenkor elámítható és leigázott leendő. Nem is rettegnek ök vissza semmilyen költségtől, midőn népnevelésről van szó; mert a népnevelést társadalmi adósságnak tekintették, melynek lerovására a községet kötelezték s a községek ezen terhes köteleiséget önkényt és szívesen teljesítik.“ Ök nem akarták azt, hogy ott, hol a társadalom legfőbb érdekéről van szó, ennek veszélyére a vallás és egy csomó egyéb dologgal együtt az állam ügyévé tétessék a nép nevelése, hanem az egyesre, az egyes községekre bizván ez ügyeket, legjobb biztosítékot nyertek az iránt, hogy egy perczig sem fognak elhanya-

lásra vinni, tökéletesen eltévesztetik, amazoknál az ügyes tanító ezer meg ezer változásokat is alkalmazhat. Így csak a hazamenetelre sorakozást is úgy intézheti, hogy az mindennap más alakban történjék s az alakot kijelölve, mindannyiszor maguk a gyermekekre fogja hagyni a kivítelt. Semmi sem vészesb — még az irányadó hadakozási képességre nézve is — mint ha az egyén önálló kezdeményezésre képtelen; minden tárgy, mely az erre való képeséget elnyomja, tehát a tornázás is, tökéletesen hibás „fegyelmi“ hatással leendő.

*) Legjelesebb és legfelműnket leginkább kihívó a városi intézmények közt az esti v. inkább délutáni iskolák, melyekben a 12. egészen 60. éves kor közt lévő serdültek vegyest nyerneik közvetlenül az életre szolgáló gyakorlati ismeretekben oktatást.

*) L. Block, Dict. a Laboulaye által írt. „Etats unis“ cz.

goltatni. De nincs is egy ország sem, mely az ottani városok közt létező versenyhez hasonlót felmutathatna, melynek tárgya: melyikük képes a közoktatás körül nagyobb költséget és eredményeket felmutatni. „A teoriák és tanácsok sohasem okoztak bajt Amerikában. Senki sem marad ott közömbös mindaziránt, ami a közoktatás javítására szolgálhat. Senki sem vonja kétségbe, nemcsak annak szükségességét, hogy az ifjúság nevelésével foglalkozó közegeknek helyzetét javítani kell, hanem annak is, hogy a magasb-foku műveltség eszközeivel felruháltassanak, úgy hogy feladatukat a lehetőleg kedvező körülmények közt oldhassák meg. Ezek maguk ugyan szellemtől sugallva s magasztos hivatásuk tudatában dícséretes buzgalommal felhasználnak minden alkalmat arra, hogy jobb módszerekre telessenek szert.“ *) — A nyilván. oktatás célja minden növendéknek oly nevelést adni, mely őt az iskolából kiléptével mindennemű életfeladat és egy nagy köztársaság polgárára váró kötelességek teljesítésére képesítse. A népiskola épp úgy előkészíti a tanulókat oly foglalkozások és mesterségekre, melyek magasb, tudományos műveltséget nem igényelnek, mint ahogy képesíti őket a különféle szakiskolák, egyetemeken stb. egyéb magasb, tudományos hivatásokra szükséges tanulmányok folytatására. Egy szóval a *minden tanuló*nak 5.—18. éves koráig *közösen* adott oktatás magában foglalja mindazon disciplinákat, melyek máshol nép-, felső nép-, polg.-, keresk.- s egyéb szak- és középiskolákban szétválva közöltetnek. (Még a latin nyelv is rendkívüli tárgya ezen nemzeti iskoláknak, úgy hogy akinek csak kedve tartja, jókorán adhatja magát ennek tanulására is.) Hét millióra mén azon tanulók száma, kiknek egy oly oktatás minden segéd-

*) Hippeau, akinek jeles művéből ezen s a következő adatokat is merítjük (l. 177. — 180. l.) Hancock cincinátii főfelügyelőtől eredő nézetet közöl, mely az eziránt uralkodó emelkedett felfogásra nézve oly jellemző, hogy itt szintén kitenni meg nem állhatjuk. „A legmesterségesb módszerek, legtökéleteshb tantervek,“ mondá ezen tanfériu, „akármily szépek legyenek teoriában, amily szabályosaknak látszassanak is böles. szempontból nem visznek semmilyen eredményre ha az állam nem rendelkezik értelmes tanítókkal, kik azokat a gyakorlatban kivinni képesek. A tanító főtényező, mely körül a többiek csoportosúlnak. Az ő feladata nem áll csupán abban, hogy oly eszközöket alkalmazzon, melyeket más kigondolt; ő maga a k kell gondolkodnia s magának helyes gondolatot alkotnia azon tárgyról, melylyel foglalkozik. Az értelem nem növekedik a növények módjára, hanem mint szellem, egy másikkal rejtelmes érintkezés által nyeri éltető lehetét. Az eszmének egy másik eszme tűzénél kell kigyuladnia.“ Milyen nagy a közérdeklődés a nevelés iránt, annak lehangosabban szóló tanubizonyysága, hogy nemcsak a tanfériuak gyűlnek egybe évenként a szünidők alatt 8 — 14 napig tartó értekezletekre — anélkül, hogy valaki rájuk parancsolná — melyeken a felügyelők jelenlétében tapasztalataikat, eszméiket és az év végén tartott inspectió elkövetésével talált eredményeket egymással közlik, kicserélik; de még a művelt közönség is egy-egy tanügyi kérdés felmerültével gyűléseket (meeting) tart, sőt a papoknak is kötelességükké tétetik az ezekben hozott s a lapokban közzé tett határozatok értelmében felvilágosítani hallgatóikat a vasárnapi hitoktatás alkalmával.

eszköze áll rendelkezésre, melyben Európában csak a kiváltságos osztályok gyermekei részesülhetnek. 180 millió frt. fordítatik évenként iskolák alapítása és fentartására, melyeknek száma 200,000, úgy hogy 37. m. lakos mellett (1780-ban 3. m. lakos volt csak az egész északamer. területen!) 180 főre esik egy iskola s közép számmal 5 frt. minden lélekre csak a közoktatás költségeiből. A tanulók és tanítók száma 350,000, úgy hogy hozzá adva a felügyelőket s az isk. bizottságok tagjait, $\frac{1}{2}$ milliót tesz ki csak azok száma, kik az oktatás körül közvetlenül működnek.

Ha semmi egyéb, már csak ezen eszközök nagyszerűségéből is tanuságot meríthetünk, ha az eredmények, amint a maga helyén, midőn az amer. rendszer hátrányairól szólandunk, kimutatandjuk — mindennek dacára nem is állnak minden tekintetben a hozott nagy áldozatokkal helyes arányban. Ha utánozni akarjuk Amerika példáját: semmit sem utánozni, akkor nem ártana kivétel tennünk az egyre nézve legalább, hogy a hadi budget mint ott a közoktatásával 1: 10-hez való viszonyban álljon.

IV. Az állam, község és család szerepe a nevelés körül.

„Nincs igazság, nincsen jog, mely nem merítetne a történelem minden korszakából megerősítő mozzanatokat, mellette szóló tényeket.“

Guizot.

1. A szabadság elmélete és gyakorlatából folyó ált. tanulságok. Az állampolitika és nevelésben egyaránt két nagy iskolát látunk elejétől fogva heves harczot folytatni az emberiség birtokáért. Ezen két véglet: az absolut bölcsészeti irány, mely csak az önkényüleg „veleszületett“-nek állított „eszme“ jogosultságát ismeri el, és a gyakorlati vagy történelmi, csak a tapasztalatnak helytadó irány, egymást felváltó uralma közt ide-oda vetetve, nem képes az emberiség állandóan a természet által kitűzött cél irányában haladni.

Ha az elsőnek igaza van, akkor a társas alkotmány s a nevelés feladata nem lehetne egyéb, mint a természet által az emberbe fektetett „alsóbb“ rendű gerjeket teljesen kiirtani belőle s valami eszményi, testét teljesen megtagadó lénynyé varázsolni az embert, ami örökké ámitó légtűnet gyanánt tekinthető. Ha az emberi, az eszménél bizonytalán még velébszületett természet feltétlen rosszaságában kellene hinnünk, akkor kétségbe kellene esnünk minden, még oly bölcs és meggondolt nevelési és kormányzási ténykedésünk sikere fölött és örökké, menthetlenül a legszomorubb circulus vitiosusban forgolódással kellene megba-

rátkozunk; mert a „rosz“-nak amaz állítólagos szülőanyjával a birtok, szabadság, önállóság, társas életre való, tulajdonképp „állati“ vágyak, tehát oly valaminek kiirtásán, elnyomásán kellene fáradozunk, ami éppen az ember magasb fejlődésének alapját képezi és — hála a természet bölcs rendelkezésének — soha teljesen és mindenkorra elfojtható nem volt, de nem is lesz. A történelem és tapasztalat azon tanulságot szolgáltatja nekünk, hogy a társadalomnak inkább a természetes rávalóságok kifejtése, tökéletesítése, irányítása képezi feladatát, mint azoknak elnyomása, ferde irányba terelése által kimaradhatlan elvadásukat okozni s ezáltal a magasb hajlamoknak is eltompítására jutni; hogy az anyagi érdekeknek a szellemiekkel együttes ápolása, amint azt az újabbkori tudomány hangoztatja, nemhogy akadálya volna az emberi nem mivelődésben, pallérozódásban, erkölcsben haladásának, ellenkezőleg ennek első és alapfeltételét képezi; hogy végre az emberi nem mivelődési menete minden látszat ellenére, *nem hanyatló* hanem *folytonosan emelkedő* s a szabadság, a jólét legfőbb eszménye felé közeledő irányban halad s a nevelésnek, különösen pedig a *nyilvánvaló* közös nevelésnek, ha a szabadság igényeinek megfelelő, *javitó, nemesítő* befolyása van. *)

A családi ösztön épp oly szükséges, sőt, mert a társadalom léte attól függ, az ember minden egyéb rávalóságainál fontosabb kelléke lévén a nevelésnek; a család épp oly természetes vagy, ha úgy akarjuk isteni eredetű lévén, mint az állam; az ember nem létezvén az állam, hanem ellenkezőleg utóbbi amannak, minden szellemi ügy, mint testi rávalóságai kielégítésének kedvéért, melynek első és legalkalmasabb színhelyét épp a családban találja a

*) Nem a szabadelvűség fog kárhoztathatni azért, hogy eddigelő nem sikerült a bűn öket teljesen kiirtania a föld színéről, hanem azok, kiknek az *emberiség nevelése eddig kizárólag kezükben volt*, kik az egész mivelttség üdvösségében kétkedvén, a felvilágosodás áramlatát évezredes előítéletek által zavarva *fél* miveltséggé változtatják; azok kik az egyed érvényre juttatásának mindenemű akadályokat gördítenek elébe, kik az ismeret és jólét áldásait a maguk és elvrokonaiik részére megőrzendő, majd ált. szellemi és anyagi szegénységben keresnek üdvöt, majd hatalmuk fentartása és kitégítése céljából határtalan, kielégíthetlen önzést ébresztenek a tömegben — azok okozandók egyedül azért, hogy a közérkölc s a felvilágosodás és közgazdaság haladásával járó külső pallérozódással lépést nem tart mindenütt, hogy még látszólag mivelt egének-nél is jog és törvényellenes tettekben törnek ki az egyoldulag istápol v. elfojtott szenvedelmek. Ha egyszer a még most első kezdeteiben lévő morálstatistika által elvitázhatlanul megállapítva leendő, hogy a bűnök és szenvedélyek a *valódi* szabadság és felvilágosodással járó anyagi gyarapodással nem hogy szaporodnának, hanem állandóan apadnak, akkor nem fog többé succedálni azon tolvajtaktika sem, mely szerint az emberiség javait elidegenítők a kezük lábuknál fogva megkötözött szabadelvűiek táborára mutogatnak ujjal, mihelyt az erkölcscesel, az emberiség haladásában való hittel ellenkező egy-egy tény merül föl. Valjon milyen „mivelttség,“ milyen alapnevelés lehetett az, és kik eszközölték, melyek egy Rózsa, Hódl és még „mivelttebb“ gazemberek erk. képzetit megzavarák?

gyenge emberi sarjadék — a gyermekeknek a szülői házból feltétlen kiragadása s nevelésük egyáltalában az állam által és annak költségén teljesítése mint a szabadság fogalma és céljának meg nem felelő bölcselemi ábránd teljesen elvetendő.

„Az ált. állami nevelés“, mond Mill, „nem egyéb, mint az emberek egy mint a szerinti képzésére célzó eljárás és miután a minta, mely szerint az állam képez, a benne túlsúlyban lévő hatalom — legyen az egy kényúr, arisztokrácia v. az élő nemzedék — hajlamainak megfelel, abból ugyanazon mértékben, melyben a ma kitűzött cél eléretik, a lélek fölötti kényuralom ered, mely szükségképpen a test fölöttire is vezet“ — tehát a szabadságot általában elfojtja. Ezért a nevelés az állam által eszközésének mint serkentő kísérlet mások mellett és számára lehet csak helye, amint tényleg dívik nálunk is. A központban működő erőnek nem lehet más hivatása mint az ált. buzgóság emelése szempontjából, a legtágabb körökre oszlatni a kormányzás hatalmát és ezek tapasztalatait egybefoglalva, ismét az egyes csatornákba ált. okulás és felhasználás végett juttatni azokat. A ténykedési szabadság beárkolása helyett, számtalan apró vezetékre oszlatni annak útját, nehogy több magát a gátot is elhordja míhelyt időnként kinyílik a zsilip, ez a haladás és fenmaradás legjobb biztosítéka. „Ha a kormányok arra határozhatnák el magukat minden gyermek számára jó nevelést követelni, akkor megkímélhetnék az arról való gondozás fáradságát.“ *)

A szabadelvű politika szempontjából tehát az állam és család egyenlőképp jogosítvák a nevelés intézésére és kölcsönös ellenőrzésére. De a célszerűség amellet szól, hogy ne az állam teljesítse általában a nevelést a szülők ellenőrzése mellett — e nélkül pláne semmilyen értelme és értéke nem volna — hanem ellenkezőleg ezeknek természetes joga a gy. nevelésére nemcsak fölébe helyeztessék az állam minden tevékenységet és erő kifejtést elfojtó gyámkodásának, hanem szigorúan multhatatlan kötelességükké is tétessék. Az államnak, mint a kiskorúak oltalmazójának jusson az ellenőrzés

*) Az államnak sehog sem áll joga, sem érdekében a magánnevelést és tanítást teljesen betiltani egy szellem v. jellembeli képzeleti egyöntetiség kedvéért. Avagy kívántató volna-e egy oly kitűnő nev. eredmény, hol mint Chinában a hátul lefogó czopfig mindenki tetőtől talpig szakasztott hasonmása lenne embertársának? — Mily szemeket mereszténénk egymásra, ha holnap virradóra valamely varázsszellem szeszélyénél fogva az egyöntetőség kedvelőinek eszménye valósúlna, mindnyájan arckifejezés, taglejtés, szólásmód, ruházattól kezdve, gondolkozás és cselekvésig szellem és jellemben — ha csak az öntudat, annak tudata, hogy tegnap mik voltunk maradna meg — egymást utánozni látnók, az egész nemzet, a világ összes népei ugyanazon képet mutatná? Nemde bolondok házában vélnök magunkat, vagy legalább Somdech-P'hra st. kimondhatlan nevű siámi császár boldog birodalmában, hol, ha ő felsége prüszsenteni kegyeskedik az egész udvari sereg, a város, az egész ország népe, mint becsület tudó emberek mély hódolatu kegyelettel — szintén prüszsentenek. Egészen így volna ha minden magán és öntanulás kizárásával, csakis egy bizonyos iskola nyomdokaiban seregestül járó emberek képezetnének.

szerepe. *) De egyiküknek sines joga arra, hogy a következményekkel nem törődve, baromi durvaság, tudatlanságban fölnevekedni engedjék a leendő polgárt és embert.

A műveltség egy bizonyos mértéke a legnagyobb valószínűség szerint minden egyébbnél hathatósab sikerrel kecsgetető segédeszközt nyújtván a kormányzatnak, a társadalomnak mindenesetre érdekében állván, hogy minden tagja a közjónak megfelelő oly nevelésben részesüljön, mely őt az önfentartásra és másokkal való békés megférésre képesíti — kell, hogy az egyedre úgy mint az összességre nézve hátrányos következményeket be sem várva, minden egyéntől az erre megkívántató ismeretek összegét megkövetelje. Ezen joga iránt kétség már nem foroghatfen; csak az ismeretek szerzésének módja és ellenőrzése, kipuhatólására nézve törnek még el a vélemények. Ezen tekintetben méltán megkövetetik a szabadság és haladás szempontjából, hogy a család és iskola szentélyébe hatoló rendőri zaklatásoktól menten eszközöltessék a kényszer és felügyelet. Nézzük előbbi fejtegetéseink alapján milyen az egyes jogait nem sértő és azért mégis hathatós rendszabályok volnának ajánlhatók.

2. *A kényszer gyakorlati kivitele.* Az ált. *tankötelezettség* kimondása semmilyen jogos ellenmondással nem találkozhatván, az állam minden egyéntől méltán megkövetelheti, hogy a polg. jogainak gyakorlására megkívántató ismeretekkel birjon, jelesül az olvasás és írásban a társadalom és minden életviszonyban tájékoztatására, szellemi élvezetre, különösen pedig további önművelődésre megkívántató mértékben, az értelmes felfogást és egyszerű, de szabatos foglalmazást ide értve, föltétlenül jártas legyen. Szülői v. nevelőinek dolga arról gondoskodni, a kitiizott célt mily uton akarják elérni. De ha kiderülne, hogy e célra nem jutottak, akkor az illetők *saját költségén* befejezteti a nevelést az állam mindaddig, míg megfelelő eredményre nem jut.

Minderre későre járnánk már akkor, midőn közvetlenül polgári, például választási jogának gyakorlása előtt áll. De ott, ahol nagy többség az értelmi fejlettség azon fokát nem érte még el, hogy teljesen bizhatnók kinek-kinek felelősségére a nevelés elmulasztása v. hiányos kezelésének következményeit — ami nálunk

*) A nálunk divó ellenőrzés és felügyelet hátrányai leginkább kiténnek az ezen viszony teljes felfogatásával járó eljárás visszáságaiból, midőn az állam a saját maga által kitiizott elvek és módszer értelmében, de még a saját költségén is fentartott nevelő intézeteinek ellenőrzését nem a legközelebb érdekelt közönség választott és bizalmával bíró férfiak által eszközölteti, hanem a saját maga által kinevezett „ig. tanácsok“ és felügyelők által. Pedig ha igaz az, hogy senkinek nem állhat jogában bárki által akármily módon saját tetszése szerint neveltetni gyermekeit, azt saját, kizárólagos tulajdonát képező tárgynak tekinteni, hanem ahoz az összességének is van köze — akkor bizonylyan a államra nézve is áll ez. Az autokratismus itt is csak veszéllyel járhat, de haladásra soha sem vihet.

a szabályt s nem mint miveltebb államokban a kivételt képezik még most — nem érthetjük be az egyszeri, Mill szerint 14. éveskorban a nevelés befejeztetével teendő „érettségi“ vizsgával sem. Ekkor a gyermek szívében és lelkében meggyökerezett eszméket és érzelmeket, ha még oly tévesek volnának is, többé ki nem irthatnók belőle.

Miután az állam felügyelő közege sem a család szentélyébe nem furakodhatik, sem jelen nem lehet a nevelés egész folyamata és legfontosabb mozzanatainál, tehát az egész ellenőrzés illuszióruhá válának — pedig főbenjáró érdekléssel bir nemcsak a tényleg elért czélt kipuhatólni, hanem azon módot és eljárást is kideríteni, melylyel az eléretett — nem maradegyéb hátra a mindennemű nevelés sikeres ellenőrzésére, mint annak megkövetelése, hogy *minden gyermek* külön 7. — 14. éves koráig *évenként* és az évnek a felügyelő által tetszés szerint választható szakában az által *megvizsgáltassék*. Így nemcsak az eredmény, de a nevelés és oktatás menete és egyszersmind az azt eszközölők hibái és képességük hiánya és hanyatlása iránt is tájékozhatná magát. Míg a jelenleg divó vizsgálati és felügyeleti rendszer senkit ki nem elégit, senkit ellen nem őriz, de ált. elégületlenség és ámitásnak szülőanyja, addig ezen ellenőrzési eszköz szerintünk nemcsak minden akadály nélkül alkalmazható volna, hanem biztos sikert is ígérne az áll. felügyeletnek, melynek az egyes állampolgárok szellem- erkölcsi haladása fölötti tényleges örökölés volna tulajdonképpi és egyedüli hivatása.

Ezen erkölcsi és mindenki által bátran elfogadható kényszereszközön kivül, melynél fogva a család és gyermek folytonos összekötetésben maradna az állammal és mintegy szakadatlanul figyelmeztetnének a társadalom iránti kötelesség és felelősségre és annak teljesítésére serkentetnének — a szülők érdeklődésének ébrentartására, a különleges *tandij* teljes eltörlése mellett, még csak a közös iskola fentartására elegendő adórészletnek a *helyi költségvetésbe* felvétele és igazságos kivetése szolgálna. Ehhez a dolog természete szerint, minden polgár — a teljesen vagyontalanokat kivéve, kik általában az alább előadandók szemmel tartása mellett adófizetés alól fölmentetnek — jövedelmének arányában és tekintet nélkül arra, hogy gyermekeiket felküldi-e vagy sem a közös növeldebe, járulnia kellene, épp úgy mint a közbiztonság, közegészség, v. akár-tisztség költségeihez járulás alól senki semmilyen ürügy alatt ki nem vonhatja magát. *)

*) Valamint ezeknél nem jöhet tekintetbe, hogy valaki külön és saját költségén jönak találja gondoskodni magáról, és ama köztügyekre adózás alól épp oly kevésbé menthető föl mint ahogy az azok ápolásából háramló haszonban részesülést barkitól is megtagadhatja a társadalom — úgy nem jöhetne tekintetbe, hogy valaki a község által fentartottakon kivül, más népokt. intézmények fentartása v. magánnevelésre még oly nagy önmegadóztatást teljesíteni jönak találná. Az *ingyen* oktatás általában, azon értelemben, hogy az iskola, és éppen csakis ennek költségeihez járulás alól fölmentessék bárki is, éppen nem követelménye a szabadságnak, sőt egyenesen ellenkezik annak s a haladás kellékeivel, miután az

A polgároknak az iskola költségeihez az egyéb községi kiadásokkal egyszerre s a célnak megfelelő mértéken hozzá járulása biztosítékul szolgálna arra nézve, hogy az oktatás ügye nemcsak anyagilag kellő ellátásban részesülne, hanem, hogy az oktatás menete és eredménye iránt is élénk érdeklődés mutatkoznék. El nem odázható feltételt képez tehát, hogy az szülőknek a nevelés körül közreműködése szempontjából, a családok összessége, tehát a *politikai községnek* szigorúan köteletségévé tétessék az iskola állítása és fentartása. Az államsegélynek csakis saját hibájukon kívül, helyzetük v. természeti csapások következtében arra képtelen községekkel szemben legyen helye, valamint az iskola költségeihez járulás alól csak a község azon tagjai volnának fölmentendők, kik munkára, keresetre képtelenek s így egyáltalában adófizetés alól fölmentvék. Egyébként, ha még oly szegény volna is, még k ö z m u n k a teljesítése által is kellene lerovatni vele a gyermeke nevelésére fordítandó költséget. Az oktatásnak minden magát szegénynek vállaló részére ingyenessé tétele, a közömbösség és könnyelműség gyámolítására szolgálna csak és feloldaná őket azon sz ü l ő i s z e r e t e t gyakorlása alól, mely a természet parancsolatából magától megvon mindent, serénymunkálkodás és előrelátó takarékosság mellett, csakhogy azon eszközök birtokába juthasson, melyek segítségével a társadalom érdeke és sujtó kezével majdan összeütközödéstől megóvható a gyermek. Ha már a családot alapítoktól a szellemi képesség kimutatása nem követeltetik, melyet pedig a sors szeszélyeinél fogva egyhamar elveszteniök nem lehetne — minél fogva igen sok gyermekre nézve a szülők tudatlanságból eredő majomszeretettel v. kegyetlenséggel párosuló fonák eljárása sorvasztó mételegyhat — miért ne lehetne legalább utólag a megkivántató anyagi eszközök megszerzésére szorítani az illetőket, melyeknek számtalan állambölcész (ezek közt Mill is, és hogy egy kissébbet is említsünk a nagy mellett: Schäffle) a házasságra lépésköztől megkövetelését javasolja.

Itt jutna tehát teljes érvényére a társadalom nev. hivatásából folyó kényszerítő hatalma. (I. I. cz. 3. feje.) Midőn a szabadság tanának első megalapítóját követve kifejtettük, miszerint a felelősségnek csak anyiban van helye, amennyiben mások károsíthatnak; midőn azon nézetet nyilvánítottuk, hogy a bűnök megakadályozása, elejét vétele a társadalom hatáskörébe a pusztá fenyegetésnél inkább tartozik, távol sem lebegett előttünk azon fura gon-

egyén érdeklődése azonnal megszűnik, mihelyt valamely ügyről való gondozást teljesen leveszik nyakáról; másokra bizván azt, minden felelősség alól is föloldottak tartja magát. Egészen másképp áll a különleges *tandíjra* nézve. Ennek fentartása mellett, ebben meggyeznek mind a szabadelvű állam- és tanfériak, a közös oktatásban részvételre szorításról szó sem lehet; de tökéletesen feleslegessé is válik, mihelyt a jelzett módon közügynek nyilvánítatik az oktatás, azaz mindenki szabad tetszésére bizatik, akármily uton külön is gondoskodni arról, de az eszközökhöz való járulás, a cél elérésének kimutatása alól semmi szín alatt fel nem oldható.

dolat, mintha bizonyos erk. fogyatkozások orvoslása czéljából minden polgár mellé egy őrt kellene állítani, ki őt az erény és józanság ősvényén megtartsa. (A vallásból eredt társadalmi erkölcsnek ilyen kinövései is voltak ám már!) De nem is kívántuk bevárni, míg az egyén erk. fogyatkozásainál fogva magát is, másokat is károsít s így a társadalom büntető hatalmát hívja ki — hanem midőn a társadalom károsítására, a másokkal való összeütközésre vezethető szenvedélyekben sinlődőket az önálló ítéletképességet feltételező jogoktól megfosztandóknak mondtuk, nem volt egyéb szemünk előtt a nevelésnél, a szülők nevelési jogánál. Kétséget nem szenved, hogy a nevelés kötelességének szándékos mulasztása v. tudton kívül hibás teljesítésénél, bizonytal sokkal inkább forog fön mások, a társadalom károsítása mint minden egyéb közügynél, még a honvédelmet is ide értve, mely a köznevelésnél sehogy sem előbbre való vagy fontosabb tényező.

S itt nyomára juthatunk még egy harmadik erkölcsileg kényszerítő és hatást ígérő eszköznek. Az irni-olvasni nem tudóknak a választási jogtól általában elütése a nevelésre közvetlenül kellő hatást nem gyakorolhat; de az oktatásnak községtileg szervezkedése mellett, ezen intézkedésnek egy másik czélszerűbb módozata kínálkozik. Az irás-olvasásban nem jártas polgár ugyanis, mint hazai tapasztalataink bizonyítják, azért politikai tekintetben folytonos eszmecsere útján kellőképp tájékozva lehet és szorosabb értelemben vett polg. jogai és kötelességei iránt józan felfogással bírhat. Nem úgy a nevelési ügyeket illetőleg. Az ezek intézésének közvetett vagy közvetlen befolyásolásánál okvetlen megkívánható, hogy az illető maga is kellőképp *oktattatott* legyen. Ezért be nem érven azon, majdnem egymagától értetődő intézkedéssel, mely szerint mint nálunk is csak az „irás-olvasás“ mesterségében jártasok bírnak az isk. helyi bizottságba *passiv* választás jogával — az azt nem tudó és általában *rendesen nem iskolázott* polgárok az isk.-szék *activ* választásából is volnának kizárandók. Azok pedig, kik már bünyfenytés alatt voltak és ha nem lettek volna is — mert ama élelmes 11. parancs értelmében még eddig rajta nem kapatták magukat — ha a gyermek vizsgálata, vagy iskolában való viseletéből kiderülne, hogy tapasztalat szerint bűnökre vezető szenvedélyeik miatt természetes nev. hivatásuknak meg nem felelhetnek, a nevelési jogtól teljesen elüttessenek. Így eleget tehetnénk azon követelménynek, hogy a valamely dologhoz nem értőknek arra befolyásra nem lehet igénye — ami különösen áll a nev. ügy intézésére nézve, melynek a hozzá nem értők beavatkozásától mentesítése a haladás leglényegesebb kellékeinek egyike. Ha a hivatlanok ilyformán képességük és erk. maguktartásához illően, polgártársaik gyámsága alá helyeztetnének, illetve a község a szülei által elhanyagolt gyermek számára gyámot rendelne, az által legérzékenyebben sujtatnának az illetők, mert az általuk legfölté-

kényebben őrzött hatalmi körtől esnének el; de bizonytal csak üdvös hatásu leendő az ily szülőknek mások, illetve saját gyermekeik nevelésének intézése, az isk. adót megszarazó és az isk.-ügyről tanakodó öszgyűlésből kizárása; üdvösebb és igazságosabb mindenesetre, mintha az ártatlan gyermekeket *kizárnók* a nevelésére hivatott iskolából v. addig váránk, míg annyira megromlott, hogy ottani jelenléte tényleg veszélyessé válék tanuló-társaira nézve. *)

Mig minden társadalmi tiszttel megbizottól méltán megköveteljük, hogy a köteleesség, az erény útján haladjon, hogy minden oly tettekre serkentő szenvedélyek, erk. fogyatkozásoktól ment legyen, melyeknél fogva hivatalos teendőiben mások érdekein esorbát ejtethetne — csak a szülők felelősségteljes feladata maradhatna a rozszakarát és dőreség kényekedvére hagyatva, csak a leendő polgárokat kellene martalékul odadobni a vakors szeszélyeinek? — Nem, ez így nem lehet és nem maradhat! A társadalom szellemileg kiskorú részének nem szabad irányadólág befolynia a társadalom jövődjé és jólétének mikénti alakulása, fejlődésére azáltal, hogy saját erkölcsi fogyatkozásaikat, lelki hiányaikat korlátlanul átöröklik a náluk még gyámoltalanabb sarjadékaikra.

A társadalomnak nem szabad egykedvűen néznie, hogy azon lelketlen elv, mely szerint a gyermekeknek „harmadiziglen“ kell bűnhödniök apáik vétkei miatt, szomorú valóssággá legyen. Ha nem akarjuk azt, hogy egy nemzedék a másik után ugyanazon örvénybe sikamöljék, melybe már elődjei belevesztek; ha nem akarjuk, hogy mindörökre ugyanazon bűnök és szenvedélyek közt ide-oda hanyattassék az emberiség, melyekkel beteges rohamban kering a történelem kezdete óta, melyek tehát nemcsak érzelem, hanem tapasztalat szerint is elvetendő és károsak; ha valahára azon erkölcsi mételeyeknek forratatát eldugaszolni akarjuk, melyek a nemzetek életét veszélyeztetik és azokat sorra elhordják a föld színéről; ha akarjuk, hogy egy nemzedék valahára képcssé váljék arra, hogy a következőnek nevelője lehessen, tehát valanivel jobb

*) Az oktatás ily szerű szervezése és ily biztositékkal körülvétele mellett az oktatásnak nyilv. v. magánosan, felek v. világi társulatok által eszközlése, mely irányban Eötvösünk a legszabadabb elveknek hódolt, többé veszélylyel nem járhat. Az államnak a cél kitézése és a tanulók és mindennemű nevelők képcssége és haladásának kiderítésén kívül még csak ezek saját hibájukon kívül *elmozdíthatlanságát*, állását és jövőjét kell biztosítani és így a pedagogiának avatlan beleártások, személyes v. politikai szeszélyektől mentesítését eszközölni, éppen a reájuk bizott kiskorúak érdekében; egyszersmind pedig a *tananyag* mekkorasága és a módszer meghatározására nézve csakis a *szakkörök* illetőségét elismernie, mely tekintetben, mint alább látni fogjuk legújabb időben még a szabadság eldorodójában is nagyobb hatalom ruházottat a központra — és a tanügy önállósítása, függetlenítésére, a haladás biztosítására minden megvan téve, mely tekintetben az eddig minden oltalmat nélkülözött felek, tanítók jelen kormányunknak máris sokat köszönhetnek és ha ezen úton tovább halad, a tanügyet és tanférfiakat törvényes biztositékokkal is körülvessi, az ált. javulás és lendület bizonynyal nem marad el soká.

legyen elődjénél — akkor a társadalomnak egyszer csak egy hatalmas erőfeszítéssel mintegy saját magából kilépnie kellend; akkor valahára egy oly nevelés eszközléséről kellend gondoskodnia, mely nem a múltnak, a hagyományos szokásnak hódolva, egy nemzedéket szorosán a másikuak nyomdokaiba lépni késztetni, sem a jelen számára nevel, mely hivatását maga sem érti, hanem a jövő számára, azon jövő szemmeltartásával, midőn a társadalom összes tagjai a szabadságra egyenlőképp érdemesek, képesek lesznek.

Mindaddig külömbiséget kellend tennünk azok közt, kikre a nevelést egészen saját felelősségük terhe alatt bátran és veszély nélkül bizhatjuk, és azok közt, kik maguk sem birván kellő önuralommal, gyermekeik nevelése körül az egyenlőség engedte és parancsolta szigorú kényszerítő szabályra szorúlnak arra nézve, hogy annak szemmeltartásával folytonosan a társadalom iránti köteleességük érzete ébren tartassék és akadályoztassanak abban, hogy gyermeküket saját példájuk szerint idomítva leendő felelősségteljes öntevékenységre szintén képtelenné tegyék.

Csak midőn az iskola a különféle polit., paedagogiai „rendszerek“ veszélyes és butító befolyása, a szülők nagy többségének döresége, az avatlanok intéző befolyása alól felszabadúl, midőn a társadalom nev. jogának teljes és megszorítás nélküli elismerése mellett, egészen a községek öntevékenysége és felelősségére fog bizathatni a nevelés ügye, midőn ennek helyes eszközlését ki-kij saját érdekében fekvőnek elismerendi és önkényt sorakozand a közérdek szolgálatában, fog a társadalom teljesen lemondhatni az egyedre való hatalma, de, egy bizonyos időszak lefolytával, nevelési igényéről is. Mindaddig a *tanszabadság*, azaz az önállósággal még nem bírók tetszés szerint idomítása, vezetése, befolyásolására nézve, bizonyos megszorításokról, a tanítási kényszer körül, minél mélyebb miv. fokon álló tömeggel állunk szemben, annál gondosabban megválogatott ellenőrzési, felügyeleti és kényszerítő eszközökről le nem mondhatunk, nehogy az ügy szabályozása az orvoslandóknál nagyobb bajokat szülhessen: a felelősséget, öntevékenységet teljesen elfojtsa. Mig a szabadelvűségnek megfelelő nevelést nem eszközlünk, mig minden eszköz ki nem merítettik arra nézve, hogy a jövő nemzedék nem a jelenlegi képmására alkottassék, kanem jobban-jobban elüssön tőle önállóság és felelősség dolgában — addig csak maga-magát vádolhatja a társadalom, ha újra meg újra önuralomra, önvezetésre képes emberek helyett, gyámság, felvigyászat, kényszer és fenytésre szoruló lényeket nyer.

V. A közoktatásunk körül meg- esett alku és következményei.

„Az I. m. közokt. tv. nem elvont elméletek,
hanem — két ellentétes arányt kölcsönös en-
gedmények útján kiegyeztetésből származott.”

A közokt. tanács „Jelentése.”

1. A tv. alkotása körül. Midőn hazánkban a forradalomra következőt gyászos korszak múltával centrális-irányzatu állam-főrfiaiink a kormány gyeplőit megragadák, két nagy akadálylyal találkoztak nagyratörő reformterveikkel. Az első népünk az idegen uralom alatt még fokozódott *közönyössége* volt, melynél fogva mindentől idegenkedett, ami csak legtávolabbról is egy fölötté álló kormányhatalomra emlékezteté, különösen pedig a nevelés ügye iránt, mely körül ugyancsak súlyosan reá nehezdedt volt az absolutismus vaskos keze. A második a felekezetek és nemzetiségek *féltékenysége*, mely a lefolyt korszak heves küzdelmei között kétszeresedett volt.

Ezek ellenében csak két módja volt a reformok sikeres keresztülvitelének: vagy az absolutismus álláspontját egyszerűen elfoglalni és annak minden hatalmi eszközét felhasználni arra nézve, hogy az általa elhanyagolt nemzeti érdekek ápolása által egy jövő nemzedék szabadságra képesítésének alapja megvetessék, vagy pedig a teljes vallás-, tan- és községi szabadság kimondása által az egyént mind e téren tetteleges közrehatásra felhívni és maga a szabadságra bízni, hogy az intézményei által verhető sebeket begyógyítsa. Ezeknek egyike sem történt. A reformot intézők egyformán idegenkedtek az absolutismus eszközeinek alkalmazásától és a szabadság intézményeinek meghonosításától. Nem bíztak a nép önkormányzati képességében, melylyel pedig szép mértékben bírt már, különösen pedig művelődési fokában veszélyt láttak saját terveik zavartalan keresztülvételére nézve.

Pedig még akkor is, ha a műveltség alantiasb fokán állna, még ha tényleg nem bírna is elegendő képességgel arra nézve, hogy a maga ügyeit jobban intézze bárki másnál, különösen egy kitűzött ált. cél és mérték mellett művelődési eszközeit ügyesebben nem tudná használni, még akkor is éppen szellemi fejlődése és ügyesítése szempontjából inkább reá kellene azokat, a közös cél szoros szemeltartása és az annak irányában haladásnak szigorú megkövetelése mellett — mint a folytonos gyámkodás által odavinni, hogy mindent a kormánytól várjon a nép és mert minden várakozásainak soha meg nem felelhet, szüntelen elégedetlenségében más-más urat keressen. Az állampolgár iskoláját kárpóztó szabad intézmények nélkül, melyek őt kiragadják önző személyes és családi érdekei köréből és a közös érdekek és célok felismerésére

viszik, politikai, nemzeti nevelést eszközölni nem lehet. Így jártunk a szabadságok legszebbikével: a vallásszabadsággal is, melylyel, mint a többiek szülőanyjával kezdenünk kelle, mert akkor természetes láncolatban maga után vonja mind a többiket. A népünk vallási t ű r e l e m r e, hitbéli ügyeinek önálló intézésére való tagadhatlan képessége és hajlama szintén teljesen figyelmen kívül hagyatott. A feltétlen vallásszabadság kimondása helyett azon kezdtük, hogy egyenként approbált, „befogadott“ vallásokat szerveztünk az „autonómia“ alapján, azon egyen kívül, melyet amaz alapon szervezni nem lehetett, hanem meg kellett hagyni kiváltságos helyzetében, saját ministeriuma, egyeteme, törvénykezésének birtoka és élvezetében, ami természetesen a többi felekezetek *féltekenységét* még inkább növeszté. Valamennyire recipiálunk egy-egy ápró szentet, mindannyinak — maga felé áll a keze, mindannyian különleges jogaikra támaszkodva az oktatás terén remonstrálnak még az állam ellenőrzési joga ellen is, ami pedig azt föltétlenül megilleti. *) Így szabadság helyett, szabadosságot nyertünk, mert a lelkiismeret helyett a lelket adtuk szabad vásárra. Vallani nem szabad ugyan mindenkinek azt, amit hisz, de a kiskorukba bármily és bármennyi s tán az áll. czéllal ellenkező tanok beverésére mindenki igényt tart. Itt keresendő azon küzdelmek forrása, melyeket az örökséget átvett jelen kormányának szüntelenül folytatnia kell a beütött tanítási szabadosság ellen. Itt első rendben, hogy az egyházi és isk. *alapok* és alapítványok egymástól elválasztása és az utóbbiaknak tisztán közmívelődési czélokra fordításának kérdése, mely eleve meg nem oldatott, most már egy kormányról a másokra örökké ifju megoldhatlanságban származik és időről-időre tengeri kigyóként felüti fejét, hogy épp oly sebtén ismét elmerüljön. Mióta csak a kétségtelen jogainak érvényesítésére kezében volt hatalommal élést elmulasztotta az állam, minden válságon, pártfúzió keresztül, mindig ugyanazon változatlan pontra tértek vissza közmívelődési, nemzeti ügyeink. Valahányszor azt hisszük, hogy előre haladunk, egyszerre azon vesszük észre magunkat, hogy szép körvonaltan kerin-

*) Csengery Antal, kinek tudvalevőleg az 1868. tvjavaslat alkotásában legnagyobb része volt, látván az állam és egyház közti viszony rendezetlenségénél fogva már a tárgyalás alkalmával felmerült nehézségeket, egy nagy államférfiúhoz méltó őszinteséggel és elszántsággal kijelenté és javallá vala az 1869. nov. 19. o.-ülésen, miszerint az 1848. XX. (a különböző vallások egyenjogosítása mellett egyházi és isk. kiadásaiik államköltségen fedezéséről szóló) t.-cz. mindaddig foganatba nem vétetvén s a népnev. tv. csak akkor várhatván sikert, midőn a felekezetek egymás közt és az államhoz való viszonyának rendezése után „felszabadúlnak azon védelmi állás szükségé alól, melyben az elnyomás elől visszavonulni kénytelenek valának; miután a népnevelés ügye csak akkor fejlődhetik oly közös feladattá, melynek megoldásához minden v.-felekezet testvéri kezét nyujtand — ha valahára elérik a háborítatlan béke s az 1848. XX. tvcz. által biztosított egyenlőség és viszonyosság áldásait“ — a népnev. tv. véglegesen a v.- felekezetek egymás közti és az államhoz való viszonyát végképpen rendező és szabályozó tv.-nyel együtt tárgyalassék.

günk; egyik a másiknak kezébe nyomja az ostort, de akit ütne — a király vagy isten háta mögé búvik s így szép rendben elül kezdhethjük megint a gyönyörű macska-egér játékot. Mig most is folytonosan és hiában küzködünk az elszalajtott vallásszabadság megkerítésén, annak kimondásával a felekezetek közti válaszfalak és különleges igényeik egymaguktól elestek, az iskola, mert nagyon is sok gazdája akadt volna, senki másra tulajdonképpi gazdája: a polit. községen kívül nem marad vala — addig most az egynehány privilegizált bába közt elvész a gyermek, el a mivelődés és a népek szabadságra, önkormányzatra, mivelődésre való képessége egyszerre dűgába dől.

Ha a múlttal, a hagyományyal szakító, az államéletet egyszerre uj mederbe tereelő, demokratikus elvekre fektetni szándékozó reformerek nemeres merényletükhöz képest, mindenekelőtt a feltétlen lelkiismeret szabadságát hirdetik, egyszersmind pedig az állam nevelési jogát és köteleességét elvbeli elismerésre juttatva, az *ellenörzés és felügyelet* útján tényleges gyakorlásának útjában álló minden akadályt egyszerre eltávolítják, minden ellenszegülést csirájában elfojtanak vala, akkor mindazon megoldhatlannak látszó kérdések eldöntése, melyek haladásunkat leginkább hátráltatják, fölöttébb nagy nehézségekkel nem járna. Ha ez megtörténik, ha a czél biztosítva van, akkor ennek mikénti elérése, a tanítási anyag meghatározásával nem kellend többé törődnie, akkor mindazon vitás mellékkérdések megoldása, mely eddigelő az ellenséges pártok veszekedéseinek színhelyévé teszi az iskolát, egymagától adva leendett és a terméketlen vitakodásra vesztegetett sok szép szó és idő a nevelés eszközlése körüli élénk ténykedés és békés versenyre fordíthatatik vala. *)

Midőn ez elmulasztatott egyszer, a nép, a közvetlenül érdekelt szakkörök véleményére nem támaszkodó reformnak, mert intézői

*) Tapasztalat szerint minden egy fölöttébb soktagu társaság vagy ennek képviselői által fölülről intézett ügy nem igen szokott felvirágozni s az egyed v. ezeknek kisebb számu összessége sokkal ügyesebb, különösen saját ügyeinek intézésére s közvetlen összműködésük alatt minden körülmény közt sokkal inkább indul lendületnek, mint a még oly gondos gyámkodás alatt, mely minden haladás és szabadság legnagyobb akadályja. Ott, hol az állam mindenbe beleártja magát, közönségesen elfojtja azt, aminek oltalma, felbátorítására volna hivatva. A kormány nem helyettesítheti a társadalmat, nem lehet sem vallás v. erkölcs, sem ipar-, kereskedelem v. nevelés; az ő feladata nem lehet más, mint mindezeknek legszabadabb mozgását biztosítani. Ha csak kevéssé is túl megy ezen határon, akkor elkerülhetlen az, hogy a *kormányzati képesség* is a mindent tudó, mindent tevő, magát lomha, mozdulatlan slendriánba beleélő, a legjobb erőket magába felszívó „pedantokrátiá“-ba összpontosuljon, mely v. elszunnyad mialatt az egész polit. és szellemi világot szép vörös rovataira szedi, és észre sem veszi, hogy az alatt a világ mekkorát haladt, vagy egyszer véletlenül felécsúdvá, szokott kerékvágásából kijöve, nyakra-főre belemegy a legszebb újításokba, melyekhez aztán épp oly makacsul ragaszkodik, mint azelőtt a régi gyakorlatot bálványozta. (V. ö. Mill, i. h. 158—61. l. és Lab. i. h. 1. k. 40—44 s 200—217. l.)

hazafiúi kötelességüknek ismerték, magukat a kormányon fentartani, szükségképp meg kellett alkudnia a politikai helyzettel, az ország közgazdasági s ethnográfiai viszonyaival s így mindnagyobb engedményeket tenni azoknak, miknek orvoslására, megszüntetésére volt hivatva t. i. a nép közönye, a felekezetek és nemzetiségek féltékenységének. Ebből magyarázható az, hogy b. Eötvösünk aranynál ragyogóbb nemes intentiót nem birta fentartani és keresztül vinni azon elszánt bátorsággal, mely a sikernek első kelléke, hanem, biztonnal vérző szívvel, néznie kelle mint másítottak meg sorra szabad és *eredeti javaslatában* szabatosan körülírt elvei, — de még maga a törvény határozott szabványai is nagyobbára mindeddig végrehajtva nincsenek.

Minden recriminációt mellőzve az eredeti javaslatnaka tv. idevágó pontjaival egyszerű egybevetéséből is kiténik mily nagy engedmények tétettek már csak a népoktatás általánitása s az állam legfőbb ellenőrzési jogának rovására.

Az eredeti javaslat I. fejezete a népoktatás körét állapítván meg, kimondja: „a népokt. intézetek állanak kisdédóvódák, clemi s felső népiskolák és tan. képezdékből“ (1. §.) s ezek — kivéve a képezdéket, melyek csak *nyilvánosak* lehetnek — v. nyilvános v. magániskolák (2. §.; V. ö. a tv. 8. s 9. §§-val.) A tv. 10 §-a szerint pedig felekezetek, társulások, egyesek, községek s az állam egyaránt tarthatnak fön *nyilv.* iskolát s a 13. §-a értelmében már csak a felek. képezdek vizsgáinak eredménye hozandó a k. min. tudomására, de azoknak az állam részéről ellenőrzése egy szóval sincs fölemlítve. A javaslat II. fejezete a „magánosok, felekezetek v. más testületek által állított“ uyilv. népokt. intézetekről szólva megköveteli, miszerint egyaránt a tanítók képesitettsége, foglalkozása és a tanításra nézve ugyanazon kellékeknek szorosan megfeleljenek m. p. a népiskolákra, felső népiskolákra és kisdédóvódákra nézve külön-külön (4. 5. s 6. §.) melyek a közs. népiskolákra nézve állnak. A 7. §. még a képezdek tanárainak számát is határozza valamé és az azokba felvételt szabályozá (3 gymn. v. reályosztályt követelvé arra. *)

A javaslat 8. §., a mely a tv. 14.-ének felel meg a b) pont-

*) Ezen §-nak minden képezde számára legalább 3 tanárt követelő pontja az 1868. nov. 19-én tartott o. gyűlésen Tiszta K. által tett indítványra elvetetett. Szintugy a 4. 5. s 6. §§-ban követelt s a tv. 11. §-ában hivatolt legfontosabb kellékek nagy részben elejtettek, amennyiben a tv-javaslatban foglaltaktól teljesen elütőleg állapotattak meg. Jelesül a 34. §. a javaslatban (18. §.) úgy szolt: „egy tanító 60 gy.-nél többet nem taníthat és ha azon számot 3 évi kimutatás szerint túlhaladják szükséghez képest segéd tanítók alkalmazandók.“ Ez aztán teljesen megfelelt volna a tv. 27. §-ban foglalt és szintén csak 60 gyermekre számított helyiség beosztásnak; míg így a két rendelkezés közt ellenmondás van, amennyiben a törvény ezen rendelete szerint épült egy-egy osztályba a 34. § szerint 80 gy., de tényleg ennél sokkal több is zsúfolható „az iskolai felsőség engedélye“ folytán. Legjellemzőbb azonban, hogy a javaslatnak 67—70, a tankötelezettség keresztülvitelére vonatkozó §§-ai a tvben befoglaltatnak ugyan m. p. első helyen (1—7. §§.); de

nál meghatározza, hogy a kormánynak „az iskola vagyona biztosan elhelyezése, czéljára rendesen fordítása“ iránt is szigoruan örködni tiszte és jogában áll, aminek a tv-ben már nyoma nincs. A 9. §-ban elrendeli, hogy „ha a 4. 5. 6. és 7. §§-ban foglalt rendeletek a kormány közegei által való megintés után sem teljesítetnének a megyei isk. tanács ajánlatára *bezárathatja* az iskolát, mely esetben az azt illetett mindennemű közs. v. magán alapítványok és javak, amennyiben azok felek. czélokra alapítottak, az illető felekezeteknek adatnak át, amennyiben pedig nem kijelentetten felek czélokra alapítottak, az azon helységben fenállott v. azon alkalommal felállított közs. isk. alapjához csatoltnak. (Azonban, mihelyt az illető egyház a tv. rendeleteinek teljesen megfelelő népiskolát állít, annak visszaadatnak. Minden esetre méltányosb és hathatósbb eljárás a tv. 15. §-ban foglaltnál, mely szerint fél-évenkinti 3 ízben megintés után rendelheti csak a kormány a közös iskola állítását a szegényes 5%-os adó kivetése mellett.

Ha már ezek is a felek. féltékenységnek tett példátlan engedményekül tűnnek föl, melyeknél fogva a közs. iskola intézményének általánosítása, amit Eötvös kétségen kívül czélzott javaslatával, teljesen megghiúsított — a tv-ben a magánosok és felekezetek által fentartott népokt. intézetekre nézve tett különbség egészen kiforgatta azt eredeti szabad jellegéből. Ezek ugyanis nemcsak helyileg elválasztvák a tv-ben s az elsőbbség így is a felekezeti tanodáknak adatot, amennyiben azokról a III., a többi magántanodákról pedig a IV. fejezet szól, hanem az áll. ellenőrzés joga csakis ezekre nézve van határozottan kimondva. Mig ugyanis ezek vizsgáira meghívandó a tanfelügyelő (20 §.) s ha a tv. rendeleteinek eleget nem tennének rövid úton is bezárathatnak (22. §.) — még a tv-javaslat azon bizonnal igazságos és czélirányos határozománya is, hogy t. i. azok, „kik oly képezdében tanultak, hol (a tv.-ben) meghatározott vizsgák nem tartatnak, községi iskolába csak úgy választhatók tanítókul, ha előbb valamely állami képezdében azon vizsgát leteszik“ — a tv.-ből kimaradt.

Midőn ilyformán az állam ellenőrzési joga utolsó menedékéből is kicsapatott, nemcsak a szellemi vezetés vétetett ki kezéből és bizatott kinek-kinek szabad kényére, nemcsak a közös czélnek megfelelő iskolák fölényre jutása, vagy legalább a felek. iskolák — ha ugyan lehetséges — ezen színvonalra emelése másított meg, de a tulajdonképpii cél: a különféle felekezeti hatóságok befolyása alatt álló nép közömbösségének kiméltése sem éretett el, mert az 5%-os, az iskolára nézve „se élni se halni“ elégséges iskolaipótlék mellett fentartott *tandij*, mely a tv.-javaslatban, a közs. iskolákra nézve legalább, eltörölve volt (40. §.), az iskola iránti kö-

mint hajtattak végre eddigelő, legjobban mutatja az, hogy ugyancsak a szentesített tv. 7. §-ban minden magántanuló nézve kötelezővé tett *évenkénti nyilv. vizsga* tételéről eddigelő — azon esetet kivéve, hogy valahol felvételre jelentkeztek, — szó sem volt még tudunkkal.

zönösségeknek ellenséges indulattá fajulását eszközlés és annak, valamint a tanítóknak népszerűvé válásának legnagyobb akadályá lón. De azon clausulák, melyek közt (a tv. 15., 23., 36. 44. §§.-ban) az iskola állítása a község kötelességévé tétetett s az adó kivetése megengedettet — elsőbben is „ha a hitfelekeztek nem tartanak fön a tv. rendeleteinek megfelelő iskolát,“ ami éppen a tv. jelzetük hiányainál fogva eddigelő komolyan keresztülvihető nem volt — nemcsak hogy nem biztosítják az iskola kellő fenállhatását, hanem a felekeztek közt gyűlölet és örök egyenetlenkedés szításának eszközévé teszik azt. A birtokosoknak, amaz 5₀⁰-ot meg nem haladó valamely más iskolához járulása erejéig az adófizetés alól fölmentése (36. §.) annál kevésbé tűnhetik föl szabadelvü intézkedésnek, ha tudjuk, hogy ugyanezen „be nem avatkozó“ állam határozottan nem-állami érdekek gyámolítására minden hatalmi eszközzel közreműködik, jelesül a felek. intézményekhez való járulás alól, még ha a jótéteményekben való részesülés alól lemondana is, senkit föl nem ment, sőt az illető egyházi hatóságoknak világi karhatalmát kölcsönzi, hogy az állam céljával éppen nem azonos céloknek szentelt intézményeiket fentarthassák, (amint ez az 1868. XXXVIII. tez. 11. §-ban is nyíltan kifejezve van, midön „hiveik anyagi hozzájárulásának“ igénybe vételét biztosítja számukra, de itt már feltétlenül és semmilyen záradékok közt.)*

2. *A tanszemélyzet körül.* Midön a jelzettük *transactio* következtében a népoktatás fejlődésének anyagi feltételeitől megfosztatott, egyszersmind leüttetett erkölcsi alapjáról és annak lehetőségétől, hogy az államügyek közt neki kijutó, a lótenyésztés és marhavésznel is alantibb hamupipóke szerepéből valahára az öt megillető első helyre felküzdhesse magát. De miután a szükséges anyagi eszközök hiányát pótló mindenféle *surrogatumokról* kelle gondoskodni, ennek szükséges következményeül az ált. tankötelezettség keresztülvitelének erk. lehetősége is dugába dőlt. Hogyan is lehetne bárkit is kényszeríteni az iskolához való járulás s abba járásra azon silány eredmény mellett, melyet a népiskola a *minimális képzettségü és fizetésü* tanítók, a *tananyag* s a *tanulók* számának szerfölötti nagysága stb. miatt eddigelő elérhetett. Hogyan lehetne jelesül az irva-

*) A tv. 44. §.-ának rendeletébe majdnem sajtó hibának látszó lapsus csúszott be, amennyiben a közs. iskola állítását azon feltételhez köti, hogy a „megfelelő tanintezettel bíró egyház v. egyházak hiven kívül más hitfelekezet(ek?)-hez tartozó legalább 30 tanköteles gyermek-“nek kell lenni, kiknek szülői a fenálló felek. népiskolákat használni nem akarják. Nyilván való, hogy ennek szabatosb körülírása volna kívántató azon lehetőséggel szemben, hogy az ily gyermekek különféle felekezetekhez tartozhatnak. Megjegyzésre méltó, hogy a 45. §. azon rendelete, mely az eredeti javaslatban nem volt és Tisza K. indítványára vétetett föl, hogy t. i. az azon számot el nem érő más felekezetü gyermekek a létező felekezeti iskolába járjanak (a bizottság javaslatában „járhatnak“) szintén Csengery A. ismételt felszólalásai folytán lón azon helyes és méltányos hozzátétellel módosítva „amennyiben szüliök más úton nem gondoskodának,“ mely nélkül bizonynyal méltatlan és joggal keresztül vihető nem leendett.

olvasni tudás, a magyar nyelv ismeretéhez kötni az állampolg. jogok gyakorlását, midőn az a-b-c gyarló össze-olvasása és utánrajzolása és, ha jól succedál, a miatyánk mellett egynéhány „önálló“ mondat elhadarásán kívül egyéb maradandó ismeretet nagyobbára nem is eszközölhet? — Tehát a közokt. intézmények elégtelen is sikertelen volta, melynél fogva a polgárok legnagyobb része saját hibáján kívül nem szerezheti meg a legszükségesebb alapismereteket, okot szolgáltat arra nézve, hogy — továbbra is meghagyassanak tudatlanságukban. Nincs mire kényszeríteni, nincs miért megadóztatni — mert nincs oly nevelésünk, mely ily áldozatokra egyedül érdemes, mely alkalmas volna arra, hogy mindenek a közjávokban megfelelő részesülését eszközölje. Ugyanakkor, midőn az adófizetési képesség emelésére szolgáló intézményekre csak szegényes alamizna jut ki belőle, maga az adó behajtása körül alkalmazott mindennemű kényszereszköz között, még a választási jogtól megfosztás is szerepel. Midőn a népek mivelődése érdekében megadóztatásától idegenkedtek egyoldalú nemzetgazdászati álláspontot elfoglaló államférfiaink és állítólag népgazdagító „productiv“ beruházásaikkal elérték a nép túladóztatása, az állam eladósodásának határát, hosszú időre lehetlenné tették egyszersmind az iskola anyagi és szellemi felvirágoztatását. *)

Mert épp ezen tévedésnek tulajdonítható, hogy minden erőfeszítés daczára költségvetésünk bunkós vége évenként mindjobban duzzadozik, mely körülmény, valahányszor a nép mivelősére hozandó áldozatokról van szó, legdöntöbben veti súlyát a mérlegbe. Nem folytatjuk ezen szomorú okozatkört, melyben mint egy önnemző szörnyetegnél az egyik okozat mindig a másiknak szolgál okául, mely ismét egy harmadikat szül fogyhatatlan láncolatban, mert vége- hossza nem volna a polit. tévedések e származató táblájának; nem időzünk az életnélküli tanszerek hiányosságára, v. mint a tankönyveknél, túlszaporaságára, a hiányos építkezési iskolaházak és felszerelésükből származó anyagi károsítás s a közegészség körül mutatkozó végzetes hátrányokról, hanem arra utalunk csak, hogy az „élő“ tanszereknél, helyén kívül alkalmazott takarékoság, még a pénzügyi mérlegnél sem jutott célhoz. A képességi igények alászállítása, a kiképzésnek „bemlakás“, államsegély által megkönnyi-

*) Erre utalt látnokai szellemével b. Eötvös J. 1868. jun. 23-án (a következő cikk jelszavában is idézett beszédében.) „Felfogásom szerint,“ úgy mondá, „ha fontos, hogy tökéletesbített közlek. eszközök által ezen haza anyagi érdekeiről gondoskodjunk, nem kevésbé fontos, hogy gondoskodjunk azon közlek. eszközökről is, melyeken az eszmék közlekednek. Ilyeneket pedig csak az iskola által építhetünk. Mai időben, teljes meggyőződésem szerint, minden áldozat, melyet az anyagi célok előmozdítására hozunk, mind nem fognak célhoz vezetni, még az anyagi érdekek terén sem, ha nem gondoskodunk mindenek előtt a népek értelmi neveléséről . . . Ettől függ, hogy nemzetünk, mely ezen hazát vitésége által, fegyverrel foglalta el, azt értelmessége által megtartsa;“ s így végzé: „Meggyőződéseim szerint az 1848. tvek végrehajtva csak azon napon lesznek, melyen a t. ház a népnevelésről gondoskodott.“

tése alkalmas volt ugyan arra, hogy sok éppen rászorult, vagy más téren, mondjuk csak: elcsüggedt egyén seregelt a képezdébe, de — eltekintve a rövid tartamu és gépszerű dressurán keresztül ment tanítók hasznavehetőségétől — az alantias képzettség sehogy sem gátolhatta azt, hogy a tanítói hivatalra nem belső hivatásból lépett, hanem a pillanatnyi helyzet által reaszorított egyének, kereseti igényeikkel feljebb álljanak és mihelyt az addig előttük ismeretlen élet-vizonyokkal megismerkedtek, seregestül elhagyják azon állást, melynek jövedelme semmilyen arányban nem állt azokhoz, és melyek éppen csak a magasb értelmű és belső meggyőződésből hivatásának élő emberre nem bírnak befolyással, csábingerrel.

Igy aztán biztosra vehető, amint egyizben valószínűség szerint kimutatni törekedtünk a köztudomásra jutott tényekből, hogy a tanító-képezdek állítása, tanárok és tanítók azokba csődítésére fordított nagy összegekkel, még maga a pusztá számarány szerint is elért eredmények semmilyen arányban nem állnak. — Ha az egyegy ez úton képzett és tényleg működő tanítórá eső nagy összeg tökesítettik, az illető nemcsak tökéletesen kiképeztehetette volna magát annak kamatjaiból, hanem szép fizetési pótléket is élvézhetne még, holott jelenleg a tetemes költség daczára, a silány fizetés és annak megfelelő képesség mellett egyenlőképp sínlódik a tanító is, a tanügy is. (I. „Népt. évk.“ I. évf. 124. f. l.) Ezen nem lehet segíteni mindaddig, míg a képesség lehetőleg magas mértékének kitüzése mellett az élet tényleges viszonyai, a tanítói hivatal fontossága és a *tanulók számának* emelkedésével szükségképp szaporodó teendőkhez mért fizetés fog megszabtni a tanítók számára és jelesül az álam s a főváros példája a községek közt már is mutatkozott szép versenyre lohasztólág hatni nem fog. *)

A tanügyi liberálismus, midőn a tanító számára, s z a k szerű és egyszersmind a tudományos miveltég színvonalán álló képzettsége mellett, megfelelő fizetést is követel számára és erre nézve, valamint egyáltalában a tanügy emelésére szolgáló eszközök körül semmilyen gazdálkodásnak helyet nem ad, sőt, ha a tényleges pénzügyi tehetségek ki nem futnák e célra, de csakis erre, mint igazában productiv beruházásra, még államkölcsonök felvételétől sem retteg vissza — nemcsak tisztán nemzetgazdászati tekintetektől vezérelteti magát. Nemcsak a méltányosság és igazságosság parancsolta elvnek hódol, mely szerint mindenki csak annyi munkára kötelezhető a társadalomban, amennyiért kárpotlást nyer, miután az embernevelés felelősségteljes és minden létező emberi foglalkozás közt leginkább erőt emésztő munkával egyáltalában

*) Az „exempla trahunt“ szomorú valóságát azon legújabb tény igazolja, hogy Arad városa a fővárosban alkalmazott „fizetési javítást“, mely szerint a tanórák egy 3-dal (heti 6 órával, az eddigi 18—20 ról 24—26-ra) szaporítása mellett az eddigi fizetés egy 4-del (800—840 frtól 1000-re) — 200 frtal emeltetett — mintául véve, az eddigi 1000 frt fizetést és 60 frt. fapótléket 800-ra szállította jövendőre, az ismétlő oktatásért külön járt 100 frt. beszítetése mellett.

semmilyen pénzbeli kárpótlás föl nem ér. Ahol, mint itt a szellem és erkölcsképzés útján az egész társadalomra és minden jövőendő nemzedékre kiható foglalkozásról van szó, csak azon a pusztán anyagi felfogástól teljesen elütő szempont mérvadó, hogy a jelenlegi társadalmi viszonyok közt, hol mindenkit leginkább munkájának hozadéka, nem pedig annak erkölcsi értéke és sikere szokott társadalmi állása iránt döntő befolyással lenni. Tehát a szellemi munkást, hogy tekintélye legyen és ha munkájának sikerét akarjuk látni, mindenek előtt anyagilag is függetlenné kell tennünk a képesség, munka és kereset közti helyes arány előállítása által, nehogy bármely ezen tekintetben rajta túltevő és — mellzsebének túlsúlyára támaszkodó félmívelt osztálybeliek felsőbbbségre és munkája kisebbitésére jogot formálhassanak, mert a tanítót életető „mellék-foglalkozás-“sal rendelkeznek. Midőn a tanító így egészen és függetlenül minden hivatlan befolyástól, hivatásának nem élhet, midőn tisztán takarékosági szempontból túlhalmozza munkával, óra- és növendékszámával, megfosztják őt azon phisicai lehetőségtől, hogy kötelességének teljesen eleget tehessen. Ha a lelkes és képzett tanító, a legnagyobb erőfeszítéssel is, ily körülmények mellett az oktatás és saját magának tovább fejlesztésének eszközeitől megfosztatván, feladatának meg nem felelhet, a képesség és lelkeség nélküli bizonytal a legfényesebb díjazás mellett sem fog többet tenni, mint amennyivel kénytelen.

A tv. 142., 143. §§-ban szabott fizetési minimum és azok kapcsában a tanítói állással össze nem férő mellékfoglalkozások engedélyezése (141. §.) — mert a tanító munkaképességét, az oktatás lelkét gyökerében támadja meg, a nemzeti fejlődés egyik alapfeltételét: a tanítóképzést a tudományos és szakismeret jellemfejlesztő hatásától eleve megfosztja, — a reactió szándéklatai irányában tett határozott ballépésnek mondható. Ennek bajnokai igen jól tudták és mindenütt aszerint cselekedtek, hogy tudományos képzettség és annak megfelelő díjazás hiányában, a tanító nem vergődhetik a megkivántató tekintélyes társadalmi állásra, hanem a legalárendelhető munkásosztályokkal egy színvonalra nyomatik le, rabszolga marad az élet és iskolában egyaránt s ugyanazon nyüzgött, földhöz tapadt s alantóságából soha kiemelkedni nem bíró szellemet fogja itt is fejleszteni. Ők féltek a míveltebb és független tanítóban nyilvánuló és tanítványaira is rá ragadható önállóság és tisztán a nemzeti célnak szolgáló szabad szellemtől. *) A mi szabad-

*) Poroszországban annyira ment a forradalom utáni korszakban ezen felekezeti, hogy a saját maga befolyása alatt keletkezett szellemi proletáriátustól való félelmében, elegendőnek nyilvánítá, ha a tanító képzése a növendékeivel közlendő ismereten túl nem halad, a képezészekttől követelt előkészület az egyosztályú népiskola számára előírt anyagot meg nem haladta. Sack Ed. („Die Reaction und die Raumer'schen Schulregulative“) szerint „ezáltal a jövőendő néptanítótól megvonák a mívelt ember számára nélkülözhetlen ismeretanyag leglényegeseb részét. . . Tudatlanságra itélék és száműzék a mívelt emberek osztá-

elví államférfiainknak nem volt mitől tartaniok ez irányban, azonban a helyén kívül alkalmazott fiscálitás követésében ugyanazon célra vergődtek. Föltéve, de meg nem engedve, hogy az akkori pénzügyi viszonyok, és az egyidejűleg működő tanítói generáció legnagyobb részének képességét tekintetbe véve, ennél méltányosb ellátás megtagadása igazolva leendett — mégis bizonyos az, hogy a múlttal szakítandó és legalább a viszonyok jövendőben jobbra fordulását szemmel tartva, ezen hibába nem estek volna. Ez irányban különben más, sokkal haladottabb országok szabad-elví pártjaival osztozkodnak.

Nem kell nagyon megszire mennünk, hogy erre bizonyítékot találjunk. A népnevelés őshazája: Szászország 1873. évi valóban szabadelví törvénye az ált. tanítóhiánynyal szemben hasonló palliátívákat hozott alkalmazásba, amennyiben a tanítók képzettsége iránti igényeket tetemesen leszállítá, jelesül egy második, idegen nyelv ismétetét elejté. Egyszersmind a 2—300 fr. közt váltakozó fizetési minimum mellett, ha 80-on túl menő, de az — 120-at meg nem haladható tanulókat sikerrel oktat és azáltal egy második tanítóállomás szervezése megkíméltetik, „külön jutalomra“ tarthat igényt. Külömben a harangozás st.-ért eső illetekei a tanítói fizetésbe nagy kegyesen még sem számíttatnak be. Végre — ha férfitanító nem kapható — az alsó 3 osztály tanítására nőtanítók is alkalmazhatók. De ezekre nézve már nem az illető állomással egybekötött fizetés illetékes egyszerűen, hanem a helyi hatóság „szereződésileg“ megállapítja illetményeiket. *)

lyából;“ csak az elemi osztály korlátolt anyagának gépies közlésére idomítások. A következmények mutatják, hogy nem jól tettek a nagy Góthe mondását figyelmen kívül hagyni: „Balgák és okos emberek egyaránt veszélytelenek, csak a félbolondok és félbolcsek a legveszélyesebbek.“ (Jellemző, amit IV. Vilmos Fr. mondott 1849-ben a sziléziai tanítók deputációjának: „Határozott akaratom, hogy a képezdek oda hassanak s oly tanítók kerüljenek ki belőlük, kik kormányomat tiszteljek.“ A mostani generáció megsínli ezt a tanítóképzést.)

*) Franciaország, melyre leginkább szeretnek hivatkozni a tanügy intézése körüli szükmarkuság és egyszersmind vaskezű centralisáció védői, legjobban mutatja azok hátrányait is. Ezeknek és velük az internátus túlkapásának tulajdonítja Bonnel (Réf. de Finstr.) a közmívelődési ügyek ziláltságát. J. Simon sem nyilatkozik különben (Réf. de Penseignt.) a divó „orgyilkos“ idomítás hátrányairól s családias alpra fektetett, a szellem üdeségét megóvó, önálló gondolkodás s a szabadság értelmes használata, egyszóval: akarásra nevelést sürget. Épp az öntevékenység teljes elfojtása szülte azon izgága fészkelődést, mely minden kormányt a hadseregbe támaszkodásra készítetett s az e célból gyakorolt szellemi „fegy“ épp ellenkezőleg feyelmetlenség, erkölcsitelenségnek lón forrásává, mik örök kormányválságokra s végre a tönkrevittek; azon nép, mely másoknak szabadságot hozott, magának nem biztosíthatta soha. (V. ö. Stoffel „Hadügyi tanulmányok.“) Nagy tévedés volna hinni azt, hogy a hasonló körülmények alatt növekedett porosz „iskola mester“ s az általa nevelt nemzedék verte meg a francziákat. Nem ezek vívták ki a diadalt, sem mint a „nagy hallgató“ (Moltke) mondá azok nevelője: az állam és ennek szemfénye: a hadsereg. Aki megverte a francziákat azon fekete sereg volt, mely az 1850. évi máj. 8-án kelt 44. tcz. folytán ellepte az országot. Határozottan ezen naptól, melyen a községek

A *nótanítók* alkalmazása általában nem tekinthető szintén egyébként, mint a népnevelés körül érvényesülő szűkmarkuság folyományának. Legalább nagyobbára mindenütt ily tekinteteket látunk ezen újabbkori „vívmány“ körül leginkább súlyba vetni és a kevesebb fizetés mellett, mint nálunk is, képesítésük körül is sokkal lazább praxist követni. Hogy ez nem a sokat hangoztatott „egyenjogositás“ és a tanügy körüli „nyereség“ a teremtett kényszerhelyzet iránti vigasztalásnál nem egyéb, azt a *nótanítók* őstanyája: Amerika legjobban mutatja. Ott, hol a tanítóság $\frac{2}{3}$ -a nőkből áll (1868-ban 198,850 tanító közt 135,250 nő volt) a férfiak aránylagosan nagy, sőt a mi fogalmaink szerint túlságos díjazása mellett (N. Yorkban a főfelügyelő 9000, a felügyelő 6—8000 képezdei ig. 10,000, népisk. igazgató a tanulók száma szerint 5—7000, néptanító 3000 frt.) a *nótanítók* a férfitanítók fizetésének alig nyerek felét is. (N.-Yorkban 1500, Chicagóban már csak 900—1400 frt. közt váltakozik fizetésük.) Ez tehát elegendő magyarázatot szolgáltatna magában is. De tekintetbe veendő még, hogy nagyban és általában még a nagy városokban is, a kisebb helységektől egészen eltekintve, az ottani életviszonyokkal semmilyen arányban nem áll a tanítók fizetése (a papok 20—40,000 frtot nyerek, orvosok, ügyvédek ennél is többet keresnek, nem is szólva a kalmárok és egyéb vállalkozók roppant keresetéről) s azonkívül a tanítók helyzete eddigelő oly precárius, állásuk annyira helyi aprólékoskodások és kajánkodásoktól függött, hogy, Laboulaye szavaival élve „igen sok ember, kik különben jeles tanítók lehetek volna, ezen állástól visszariadnak.“ (i. h. I. k. 234—5. l.) Ezen országra nézve, hol a „time is money“ (idő pénz) elve annyira érvényre jutott (már 5. éves korban kezdődik az oktatás) és a „kereset“ első életfeladatát képezi a férfinak, a nő pedig minden munka alól lehetőleg fölmentetik, valóságos állami nyereség szerinte a nőknek ezen tisztas álláshoz alkalmazkodása. Azonban még így is leginkább csak az alsó osztályban, a zsenge gyermekek nevelése körül alkalmaztatnak és a felsőbb osztályokban, ha csak szerét vehetik mindig férfit alkalmaznak. Ezek azonban csak igen ritkán és csak kivételesen szentelik magukat ezen hivatásnak, m. p. oly czélból,

a Guizot-féle (1833. évi jun. 28-iki) tv.-ben előirt iskola-állítás kötelezettsége alól oly feltétel alatt fölmentettek, ha „egyéb módon gondoskodnak a szegény gyermekek ingyen oktatásáról“ — datálódik az oktatás hanyatlása Franciaországban és a megvert nemzedéket azon már nevük szerint is tudatlan (frères ignorantins) szerzetes tanítók és tanítónők nevelték, kik „ingyen“ tehetvén azt a congregációk gazdag segédforrásai mellett, „ingyen“ tönkre is tették. „Valahogy ezek kitérték zászlójukat a községi iskolával szemben“ jegyzi meg Róbert, kinek ez adatot köszönjük, (Block, Dict. „Instr. prim.“ cz.) a leggazdagabb városok is feloldatták magukat a közs. iskola fentartásának kötelezettsége alól. „Most isszák levét a szűkkeblűségnek, most kezdenek kijózanodni s a költők által táplált önámításra üdvös visszahatás mutatkozik a közmivelődés terén.

hogy tanulmányaik folytatására v. valamely üzlet nyitására, sőt mesterség folytatására pénzt szerezzenek. *)

Egyébiránt, az irányukban tanusított és most már általánosan és a többi visszásságokkal együtt sürgősen orvoslandónak érzett igazságtalanság mellett, szellemi tekintetben tökéletesen egyenjogositottak a nők. Jelesül a leányok a gyermekekétől semmiben sem elütő, többnyire együttes, sőt nagyobbára teljesebb kiképzésben részesülnek, amennyiben ezek sokkal előbb lépnek ki az iskolákból, hogy valamely élethivatásnak szenteljék magukat, míg a nők mindaddig folytatják a tanulást, míg nem teljesen befejezték kiképzésüket. Innen magyarázható az, hogy többnyire alapos műveltség tárgyában a férfiakon tútesznek és egyáltalában határtalan, majdnem vallási áhitathoz hasonló tiszteletben részesülnek és a társas életnek tulajdonképpeni lelkét képezik. Innen magyarázható azon bámulatatos önállóság, hogy ne mondjuk önfejlés is, melyet mindenben amit csak megragadnak, tehát a tanítói hivatal körül is tanusítanak s a legkényesebb, pedantériához hasonló következetességgel ragaszkodnak fölvett eszméik és modorukhoz. Valjon más-hol is, ezen sokak által paed. tapintatnak tartott érényben sínlódnék-e nótanítók, avagy inkább a külső tetszet kedvéért készek a dolog lényegét feláldozni és mások véleménye és akaratának hódolva, ha ellesniök, elsajátítaniok sikerült azt, vakon követni, itt el nem döntjük. De a facitot vonva mindezekből, nem tartózkodunk kijelenteni, hogy hajadon korukban, a férfiakéhez teljesen hasonló képzés és fizetés mellett az alosztályban m. p. mindkét nemü gyermekek körül megfelelhetnek hivatásuknak, amint ez a „közokt. tanács“ népnév. szakosztályának „Emlékirata“ és a közokt. ministerium 1874. évi ápr. 2-án kiadott rendeletében is kifejezést nyert. Az 1868. tv. módosítása tárgyában kidolgozott és még most is nagy beccsel bíró nevezett okirat 14. ívének ezeket

*) V. ö. Hippeau i. h. 155. f. l. Szerinte van állam, hol 3000 tanító közt csak 1400 oktatott egész éven át, másokban minden félévben más tanító volt v. pedig télen férfi, nyáron nótanító. Ezen örök jövés-menés legnagyobb akadály a amer. tanügy teljes kifejlődésének, a mellett, hogy a legtöbb helyütt még most, a bizottság előtt andandó vizsgán kívül, alig van egyéb biztosíték, a tanítók kellő képességére, miután a népesség roppant növekedéseivel s annak oktatási igényeivel sehogy sem tarthat lépést a rendes tanítóképzés. Vannak helységek, hol 6—12—24 hónapra nyernek ily vizsga útján képesítést és alkalmazást a tanítók; ha ezt betöltötték mennek tovább s más helyen újabb vizsga alá vétetnek. Ők ezen állást csak kénytelenségből („pis aller“) választják. A nótanítókra nézve különben sem áll sokkal jobban a dolog. Mert ezek is „carrière“nek csak annyiban tekintik és csak azon egynéhány évig folytatják míg „tiszteséges, de súlyos hivatásukban“ erőiket kimerülönek nem látják és — különösen a magas képzettségűek, közönségesen előnyös házasságra nem lépnek. (l. i. h. 160.) És ott nagyon is jól érzik ezen bajok sürgős orvoslásának szükségességét. „Hisz a férfitanító alig bír megélni 2—3000 frt mellett is,“ mondá szerzőnknek egy chicagói felügyelő „hogyan bírjon a szegény nő 1000—1200 frt fizetése mellett, midön még egy öreg atyát, beteges anyát, fiatalabb testvéreit kell ellátania, kiknek egyedüli istáppja?“

találjuk e kérdésre nézve. A tv. 106. §-ban kiemelt f. nép és polg. isk.-ra való képesítésök helyett a szakosztály „az óvodától, sőt bölcsődétől kezdve a kisebb gyermekek ápolására,“ szóval az elemi, m. p. mindkét nembeli alsóbb osztályokban alkalmazásukra fektet sulyt, „mint amely foglalkozás a női természetes hivatáshoz sokkal közelebb áll.“ Nem mint ha a nők lelki tehetségeit alantabb állóknak tekintené, de ha magasb tudományok tanulmányozása szabályul s nem kivételül szolgálna, a szakosztály véleménye szerint, ezen szerepesere „a házi rend felforgatása, a gyermeknevelés legfontosabb részének: a szeretetteljes anyai ápolásnak elhanyagolása, az egész családi élet feldúlása s utóvégre az emberiség áltános elégyületlensége, boldogtalansága lennének előre látható szomorú következményei.“ Ezen humánus aggodalmak mellett megköveteli, hogy ha a nő „a maga családi köréből bármely oknál fogva kiragadtatott s az önállóság oly nemére törekszik, a melyet a férfias foglalkozások nyujtanak s hol a tanítás minden esetre első helyen áll — irányában minden elnézést félretéve, *ugyanazon követelésekkel* lépjünk fel mint férfi versenytársai irányában“ (a tv. 108. §. értelmében 14. éves korukban már s a felső népisk. ismeretkörével felvehető a képezdékbe) s egyszersmind ugyanazon jogokban is részesüljenek; az olcsóság szempontjából alkalmazásuknak előtérbe állittatását semmiképpen el nem fogadhatónak mondja. *)

A nők azon ált. és erőltetett előtérbe tolása, mely utóbbi időben nálunk divatba jött, éppen nem mondható szerencsés fordulatnak, mert azon hézagoss miveltégü, saját gyengesége érzetében egyrészt határtalan servilismust, másrészt a saját szemilyesség becsében hívő rátartást tanúsító éretlen elem szaporítására visz csak, mely eddigelő legnagyobb akadályt képez arra nézve, hogy a tanítóság együttes, tudatos és hathatós ténykedésre juthasson, aminek lehangosabban szóló tanujelét a t.-gyűlések zavaros, eredménytelen lefolyása képezi. Azonban más és magasabb tekintetek is veendőek itt számba. A nők kérdés ilyszerü megoldására csak ott

*) Az idézett min. rendelet a „népnevelésünk ügyét fenyegető főbaj: a tanítóhiány orvoslása céljából felkéri a hatóságokat mindent elkövetni; szorgalmazzák, buzdítsák a népet a tanítói fizetések javítására, a megállapított díjak pontos kiszolgáltatására; másrészt hassanak oda, hogy a fenálló képezdékbe elegendő számú növendékek lépjenek, „mozdítsák elő az oly egyének tanítóvá lehetőségét, kik nem futottak ugyan r. képezdei pályát, hanem hivatástól ösztönözötve t. képesítő vizsgálatra szándékoznak; nyujtassanak a tanítóvá leendőek előhaladására lehető anyagi segélyt; jelesül pedig, nem lévén remélhető, hogy az iskolák szaporodásával aránylagosan szaporodjanak a férfitanítók, a nőtanítók fogják idővel a hiányt pótolni, kik amazokat „a leányok és kisebb gyermekek nevelésében majdnem felülműlják“ és az amer. e. államokban majdnem kizárólag vezetik az iskolákat — „a fenforgó veszélyek elhárítására mi is biztos útra térjünk és iskoláinkban hiányzó tanítóinkat nőtanítókkal pótoljuk.“ — Azonban határozott tévedésnek mondható, mintha bárhol, épp úgy mint nálunk, a bajon ez úton segítettett volna. Épp Amerikában, hol a közp. hivatal kimutatása szerint 1870-ben 120 t. képezde létezett 18,592 növendékkel, a hiány akkora

van hely és indok, hol a túlnépesség következtében számtalan nő tulajdonképpeni hivatását be nem töltheti és így munkakörének kitágítása társadalmi szükségletet képez. Nálunk pedig éppen megfordítva áll a dolog, mert nekünk inkább azon kellene lennünk, hogy minél több nő élhessen házi munkakörének, családi kötelességeinek — jelesül a saját gyermekei nevelésétől minél kevesebb nő vonassék el a házon kívüli munkás foglalkozás által.

A szabadelvűségnek valójában csak az ily irányu emancipáció képezi sarkalatos követelményét, mert a művelődéstörténet éber szemmel vizsgálása a haladás lényeges feltételül tünteti fel azt, hogy a nő a család fentartására szolgáló kereset, munka és gondban osztozkodástól — azon kívül, melyet a háztartás és házi ipar útján, hivatásának csorbitása nélkül teljesíthet — okvetlenül fölmentve legyen. Bátoran állítható, mert semmi ellenbizonyíték nem hozható fel ez iránt, hogy a népek határozottan azon mértékben haladtak, melyben a nőt a közéleti munkában részvételtől távol tartották s azon mértékben süllyedtek és maradoztak, melyben a munkakötelezettség alól föl nem mentették. A sláv népek különös „culturája“ szembetűnő bizonyítéka ezen igazságnak.

Nem szenved ugyan kétséget, hogy a gyermeknevelés magasabb hivatása oly munkakör, mely a testi, anyagi munka fogalma alá nem esvén, a női természetnek leginkább megfelel — midőn tehát a nőnek a társadalmi viszonyok kényszerítő fonákisága miatt nem nyílik kilátás arra nézve, hogy saját tűzhelye körül teljesítse azt, nem lesz elutasítható, sőt „nyereséget“ képez, ha minél több nő a körül alkalmazhatóságra képesítettik állam költségen még akkor is, ha nem mások gyermekeinek, nevelésére fordítanak utóbb szerzett képességüket; sőt így válhatnak igazán gyümölcsözővé egész nemzedékekre nézve az ily költekedés. Ámde a nők nyilvános oktatás körül alkalmazása egészen más szempont alá esik. Itt mindenek előtt mérvadó, hogy ez nem tisztán szellemi munka, hanem — a mellett, hogy szellemi tekintetben sokkal nagyobb készütséget és önálló tájékozást igényel, mint milyen egy nőtől közönségesen várható —

mégis, hogy egy tanítóra 40 növendéket számítva — miután átlagban 3 éven túl nem maradnak hivatalban, évenként 120,897 tanítót kellene képezni, holott tényleg csak 4000 kellően képzett tanító lép ki a képezdekből. De az eredmény is elég silány. „Elemi iskoláink oktatása oly gyarló, felületes és összefüggés nélküli, hogy a képezdebe lépők¹⁹ 20-od részével egészen elül kell kezdenünk. — Csak a számtanban, és ebből többet mint minden egyéb tantárgyból együtt, tudnak valamit. A képzőknek nincs sürgősb óhajuk, mint ezen eltévesztett irányt orvosolni.“ (l. Eaton 1872. évi III. jelentés.) Mintha csak a nálunk divó gépies betanulásról szólna! — Franciaországban egészen hasonló eredmények mutatkoznak. Az 1874. budgetvita alkalmával kiderlüt, hogy 423 községnek semmilyen. 5223-nak 500-on túli lakosság mellett leányiskolája nem volt. A silány fizetés mellett (11.782 t. nőnek 250 frt fizetése volt) mondá ez alkalommal Tillancourt, az állomások rendszeren oly fiatalokkal betöltvék, kik vagy jobbra nem valók, v., mihelyt szerét vehetik elhagyják azokat.

különösen hazai viszonyaink közepett oly testi megerőltetéssel is jár, mely a gyenge nő erejét túlhaladja s a „humanismus“ kegyetlenség jellegét őrli, midőn bármi ürügy alatt a nő ilyen, öt rövid időre teljesen elcsigázó munkára szoríttatik. Még akkor is, ha minden tekintetben teljesen egyenjogúak volnának és ha a tan. munka árának mesterségesen szaporított kínálattal alászállítása csak alattomban értetnék is, méltatlanság marad s nagy közgazdasági veszteséget involvál különösen nálunk a nők munka- és hivatáskörükből kiragadása, és nem szolgálhat sehogy sem menteségül, hogy számtalan, tán saját hibájuk miatt tönkrement családot kell fentartaniok verejtékes keresetükből.

3. Az oktatás eszközlése és intézése körül. Bármily nagy a közoktatásunk terén érvényesült félszeg politikából származó anyagi kár, mégis bizonyos az, hogy a szellemiek terén sokkal végzetesb is életbevágóbb hátrányok mutatkoznak. Az első az, hogy nálunk épp úgy, mint mindenütt, ahol az anyagi föltételek hiányában smlődik a tanügy, ezen pályára nagyobbára a legalsóbb néprétegekből származó egyének szánják magukat. Nincs ugyan kétség abban, hogy maga az ember szüremazása sehogy sem képez akadályt arra nézve, hogy jeles tehetségeivel az emberiség kitünőségei közé emelkedjék. De éppen a demokratikus elvek vallójának nem esik nehezére kimondani, hogy a jelenlegi társadalmi és közokt. viszonyok mellett, csak a legkevesebbnek sikerülhet az, és csak kivételesen érheti el egy-egy ezen osztályból azon czélt, melyre törni hivatást érez magában. Így aztán két nagy felekezetből áll össze a tanítók osztálya is. Az egyéb pályára készült és kénytelenségből erre szorúttakkal szemben azok nagy serege áll, kik maguk is oly előítéletek s szenvedélyekkel való küzdelem közt nevedtek föl, melyek orvoslására volnának hivatva. Ezeknek benyomása alól kiemelkedésükre csak oly *hoszzú* (legalább 5 — 6 évi) *tartamu* és *alapos készület* által volna mód adva, mely nem szoritkozik az iskola falán túl nem látó „routine“ s egynehány „nevelési elv“ elsajátítására, hanem az egész ember átalakítását, a nevelői magasztos hivatás teljes átértetését volna hivatva eszközölni. Erre pedig az anyagiak hiánya miatt nincs megadva a lehetőség.

Az oly félkészültségü tanítóval szemben, ki elegendő önállósággal nem bir arra nézve, hogy tudatosan alkalmazkodhatnék a paedagogia valóban vére és husába átment elveit, kénytelen aztán az isk. hatóság oly „felügyeleti“ és „ellenőrzési“ módozatokról gondoskodni, ugy tanítása, mint fegyelmezési modora, sőt külső viselete iránt is, melynél fogva nagyobb kár tételében megakadályoztassék. *) Ezen eljárás azonban nemcsak hogy czélját téveszti

*) Ide tartozik azon a köznevelésre nézve végzetes hátrány is, hogy a tanulók az egész tankötelezettség ideje alatt egy tanító keze alatt nem hagyathatnak, miután a nagy többség arra való képességében sincs bizalom, hogy 12 éves koráig vezethesse tanulóját. Ez által a nevelés egyik leglényegesb mozza

ezek irányában, mert annál inkább indíttatnak az ellenőrző közegek figyelmét kijátszani, őket az oktatás eredménye iránt elámitani — amihez valami nagy fáradtság és szellemi képesség éppen nem kívántató — hanem azon teljesen és egész odaadással hivatásuknak élő, többnyire nagyobb műveltséggel is bíró v. arra mindenképpen törő tanítók is, kik azokkal ugyanegy zsinorral méretnek, majd elkedvetlenedve magukba fojtott méltányos nehezteléstől nyomott kedélyvel végzik mindennapi teendőiket, majd „eltévesztett“ hivatásuk érzetében, ha beléúnnak a hiábavaló és mindinkább szaporodó munkára fecsérelni erőiket s a fölötte örökkel szükségképp bekövetkező összekoczanásokba — rendre oda hagyják azon állást, mely körül annyian kuktáskodnak.

Nyilván való tehát, hogy maguk a személyek képessége jelleme, helyzete és lankadó buzgalma mellett, kellő hatás nem mutatkozhatik a szellemi művelés és erk. tökéletesedés irányában. De ezeket összevéve a tanulók nagy száma és a tananyag túlságos szaporaságával, meg fogjuk érteni azt, mint juthatott érvényre *nevelési és oktatási praxisunk* körül is azon a józán ész, a humanismus, sőt a paedagogia elveit tetejére állító eljárás, mely mindinkább befészkelődik és általánossá válni készül. Ez az újabbkori bölcészet által hirdetett elvet felkapva, a tudást helyezi ugyan a legfőbb polczra, de elannyira, hogy az isk. nevelés célja és eszközéül egyszerre használja. Nem törődik a tudás mikénti szerzése és nyilvánulásával, nem tekinti az ismeretközlést főeszközéül a nevelésnek, hanem ezt egészen figyelmen kívül hagyva s az eszköznek alárendelve — az ismeretnek önálló gondolkozás és kifejezésben tudatos cselekvőségben nyilvánításával nem törődik. Csak „felmondani,“ felelni bírlasson abból és annyit, mi s a mennyi előírva van s az ellenőrző közegek v. a „nyilv. vizsgán“ tündöklésre, elegendő. Pedig az életben nem annyira magára a tudásra, mint inkább az annak elsajátítása alkalmával szerzendő tudatosságra s az abból folyó erénygyakorlási képességre van szükség. Ilyet pedig a maga is gépszerű idomítás utánzason alapuló képzésen keresztül ment tanító nem fejleszthet; a mije magának uincs abból mással hogyan közölhetne? — Hogyan nevelhetne

nata dól dugába, mert midőn alig hogy nagy nehezen felismerte tanulója természetét, már kiveszik a tanító keze alól és másnak adják át, ki aztán elől kezdeheti megint — az oktatás, amint első rendben kell, nevelőleg hogyan hathasson? A tan. testületek megalakulásánál hasonló tekintetek jutottak érvényre melyek a tanterv, tananyag s a tankönyvek megállapítása, kiválasztása és — kidobása körül őket méltán megillető jogtól elűttetvén, tökéletesen meddő ténykedésre ítélték. E mellett pedig csak a könyvgyártók nagy serege örvend, mert nekik érdekében áll az, hogy a különféle tankönyvek betűjéhez kötött ismereten kívül mást keresni nem bíró nemzedék kerüljön ki az iskolából és a paed. szakfolyóiratok, egyesületekben is inkább a sandwichts-szigetek v. a régi aztékák nevelésügyéről folyjon a szép szó, mint a hazai közokt. viszonyok javítása, czélszerű reformok be- s a tankönyvek — kihozatala körül.

önállóságra az, kinek a tantervek, tankönyvek és különféle szabályzatokban az i pontocskájáig minden elő van írva s kit aszerint rangiroznak, amennyit s a mekkora szolgálalkúséggel abból „bevágni“ birt! A tanulók tanulási anyaggal és munkával túlhalmozása nem eredményezhet egyebet szótudománynál; az ily ismeret pedig nem hogy az erk. magatartásra jótékonyan hatna, elvadulásra, elkorcsulásra visz.

Ennek meg szükséges következménye, hogy a szellem képzésére fordítandó komoly ügyekezet az erkölcs terére átcsapva, katonai szigorral guzsba köti a gyermek lelkét, és midőn a szellemen utálatot gerjesztett az egyedül üdvözítő valódi ismeret irányában is, egyszersmind a kedély rosz hajlamaival együtt, annak legsebbe csiráit is elfojtja. Innen van az, hogy a szeretet és kegyelet, mely a gyermek és tanítója lelke közt az egyedüli összekötő kapocs, teljesen hiányzik köznevelésünkben és helyettük azon rideg, követelő, pensumából egy jótát sem engedő modorosság lépett, melylyel tanítóink és — különösen tanítónőink, mert tőlük is így követelik és követelték, midőn „képezték“ őket, — a gyermek és közönségnek imponálni törekszenek. De ez keservesen megis boszulja ám magát; innen származik azon ellenszenv, mely a tanuló ifjúságban az ismeret minden neme iránt mutatkozik és mely utóbb majdnem gyűlöletté fokozódik a tanítók személye irányában, kikkel folytonos hadi és védő lábon kell állniok. És ez alig ha veszesebbé nem válhatik még a jövőendőben, midőn a felsarjadozó nemzedék azon belátásra jutand, hogy minden kínja, minden fáradozása mellett, mitsém nyert olyat, aminek az élet körülményei közt hasznát vehetné. Az oly rendszer pedig, mely nem az életnek szolgál, mely a leendő polgár előtt az önmivelődés minden útját föl nem tárja; hol a különféle tankönyvek nem annak forrásai fölkérésére csak útmutatóul, kalauzúl szolgálnak, hanem magát az utat jelentik, melyet a tanító hiányos képzettségének pótlására, túlságos munkájának könnyítésére egyengettek jó laposra és rövidre; hol az általánosan kiadott mérték keretébe szorítatik mindennemű egyediség — nem érdemes annyi áldozatra sem, melyet a legnagyobb megszorítás mellett is reá hoznunk kell.

Az ily mivelődési és ellenőrzési processuson áment emberek nem fognak tenni semmit, amire nem kénytelenek, az önmivelődésre való képességgel együtt az arra való ösztönt is elvesztik; az önállóság hiányában a felelősségi érzet sem fog soha felébredetni bennük s így, ha nem szakítunk ezen csak egy rendőri államhoz illő viszonyokkal, ha a bajt gyökerében, a tanítás lelke: a tanítók képzésénél nem orvosoljuk, örökké ugyanazon körben forgásra leszünk itélve. Amilyen a tanító, olyan az iskola, olyan a nemzedék. Látjuk tehát, hogy már az anyagiak körüli transactió és azok hiánya következtében a liber. kormányzat és nevelés ama két sarkalatos alapelve nem juthatott érvényre. Önállóságra nem fektettethetett, mert

az arra megkívántató műveltségi fok el nem éretett és elérhetővé nem tétetett. Felelősségre nem, mert arra szellemi és anyagi önállóság kívántató. Egyszersmind pedig mindazon kellékek hiányában sinlődlött mindeddig is tanügyünk, melyek a nép érdeklődésének felköltésére kívántatók. De mint látni fogjuk a közoktatás elhibázott szervezése is ugyanazon eredményére vitt más tekintetben.

VI. Nemzeti nevelés a szabad- elvűség szempontjából.

„A népnek értelmi emelésében fekszik legbensőbb meggyőződésünk szerint ezen hazra egész jövője. Most Európán ezen helyén más mint művelt nemzetnek helye nincs.“

b. Eötvös József.

1. *A valláselviség s a liberalis világnézet.* Valamint az anyagiak terén, nyilván az oktatás feladata és külső szervezése körül is a társadalom nevelési feladata iránti eltévesztett fogalmak jutottak érvényre, melyeknél fogva nemzeti irányban nem fejlődhetett köznevelésünk. Első helyen áll ezek közt, hogy az állampolgárok felvilágosodás, művelődés által pallérozódása, a vallás által zaboláásnak rendeltetett alá. *) Pedig a vallásnak ezen hivatás csak akkor juthatott, midőn a népek vad természetének szelidítésére a felsőbb, láthatatlan erők sujtó hatalmával ijesztgetésen kívül, más fogatos eszköz nem állt még rendelkezésre; ekkor az állam vallási alapon kívül máson meg nem állhatott. Nem úgy ma, midőn a természetudományok, és általában az ismeretek, a jogérzetben már annyira haladtunk minden akadály daczára, hogy az erk. érületnek csupán vallás által támogatásának fogamatja nem lehet többé, midőn ellenkezőleg annak lankasztó befolyása és egyéb körülmények közrehatásánál fogva majd teljesen kivetkőztek a népek eredeti jellegükből, midőn tulajdonképpeni nemzeti érdekeik felfogása és az azokért való küzdelem vágyuk nagyon is eltompult már. Most a vallási érzet nevelé-

*) Mulatságos dolognak látszik e tekintetben, hogy az egyházi és iskolai alapok tulajdonjogának megoldatlansága következtében tud. egyetemünk alapja, mely első alapítása óta számtalan más irányu adakozásokkal szaporítottatott, elyben még mindig a Pázmán által előirt czélnak van rendelve, ki 1635-ben 50,000 frtott tett le „a kath. vallás fejlesztése és a nemzet harczias szelidítésére.“ (L. 1868. máj. 20-án az alapítványok tárgyában fölterjesztett min. „Jelentést. V. ö. Ghyczy K. 1870. febr. 16-án tartott beszédévl, melyben az egyházak hagyományos nev. joga ellen határozottan kikelt.) Külömben Furgot egy évszázaddal ezelőtt monda már, hogy valamint az élő nemzedéknek nem áll jogában a jövendőt igazolatlan terhekkel nyugözni, ugy az egyén, lételen túl egy végtelen időig nem tukmálhatja föl akarátát a társadalomnak. (Encyclopédie, „Fondations“ cikk.)

sének az egyed, a család életében lehet csak helye. De az államnak nem lehet semmi köze annak eszközléséhez és istapolásához. Az ő feladata nem lehet egyéb, mint a vallási meggyőződés szabad fejlődése és gyakorlásának tért nyitni, egyszersmind pedig minden rendelkezésére álló eszközzel odahatni, hogy a tényeken, tapasztalatokon, okokon nyugvó azon észbeli meggyőződés fejlesztessék minden azt hátráltató befolyástól menten az egyedben, mely a polgári erények tetteges gyakorlása — nem pedig pusztán a terheknek béketűrő odaadással viselésének — tehát a jellem erélyes nyilvánulásainak első nélkülözhetlen kellékét képezi.

A vallás elvei, mint adott kész, örökre megállapított valami, mindenek előtt semilyen okadatolást, nyomozást, változást nem tűrnek, hanem teljességükben úgy amint közöltetnek elfogadandók vagy elvetendők. Mi tagadás benne: az újabb korban minden tudományágban érvényesült kutató, szemléltető, tapasztaltató módszer mellett, a hitnek tudományyá változtatása s a látszólag fejlesztő módszert követő katechizálás meg nem akadályoztatta a hitbeli hanyatlást, sőt nagyban és leginkább közreműködött erőltető, a gyermek szellemét elsigazó hatásával azon minden felekezetben létező nagyszámu elem valóban megdöbentő módon szaporítására, mely a hitelnek és a vallási külnetnek pereputyostul elvetése mellett, a hitet magát és a gondviselésben való bizalmát is elveszté. *)

Nyilván való hogy ha az oktatásban most divó fejlesztő módszer követése mellett tudomány gyanánt pertractáltatnak a hit tagadásba nem vehető, megfogható bizonyítékokkal nem támogadható lételei — ált. vallásszabadság mellett, mely külnben soká nem várthat már magára, folytonos hitszakadásokra viend mindaddig, mig majd minden egyed küln-küln saját felekezetet fog alakítani. De ez a bajok legnagyobbika nem volna még, mert nagyobb baj az, hogy a vallás szabadsága küln, allattomos hittagadást szül, mely külső okok miatt nem nyilvánulhatván, az őszinteség

*) Sokkal következetesebben jártak el régente az egyházak; mert az isten, a hit, tudás tárgya egyáltalában nem lehet, az ált. tudatlanságban kerestek biztosítékat. Midőn azonban egyszersmind a valláshoz megkivántató külső csillám kedvéért a művészetek istapolását láták szükségesnek, ennek mesterművei az érzéki v. félművelt emberre, miután az azok szellemi élvezetére való felfogást nélkülözi, erkölnemesítőleg nem hathattak. A miveltség ezen külső jelvényeivel kérdés külnösen a keleti népekre nézve vészes befolyással bír, mert szellemi tekintetben a kellő fokra nem fejlődén még, a köz-életben ált. utánzás, az érzékiség túlsúlyra jutását s azzal anyagi és erk. hanyatlást eszközöl. Ezen nálunk is pusztító irányzattal szemben, hol a hivalkodás, nagyzás és utánzásra való hajlam amugy is szerföllött nagy, éppen ezek gyengítése szempontjából annál sürgetősb a szellemi miveltség általánítása. A kedély-és képelemmel általában csak az alsóbb rendü erények u. m. a család-, gyermek-és honszeretetet, isten félelmet és külső csinra való hajlamot, egyszóval mindazt fogja csak fejleszteni, ami az egyén személyes önzésének körébe tartozik; de így mindenemü erk. botlásra való hajlamnak is válik egyszersmind kútforrásává a sokszoros ráhatás következtében akármily gyenge benyomásnak engedő kedély-és képeletvilág.

hiányában teljes elv- és jellemtelenségre vihet és a külső színleges vallásosság alatt egyenesen erkölestelenség forrásává válhatik. A hitvallás tehát oktatás tárgya éppen nem lehet. Nálunk épp úgy tatkoznak, mert vagy a kételkedés szellemét ébreszti és teljes vallásmint mindenütt, ahol tárgyát képezi, ugyanazon eredmények mutatkoznak, mert vagy a kételkedés szellemét táplálva teljes valástalanságra visz, vagy a gondolkodást teljesen elnyomva a tunya butaságot istápolja, a szemforgató babonahitet eszközli az ily oktatás, melyek mind a valódi hit, mind az erkölcs legnagyobb ellenségei. Éppen azon szempontból tehát, mert az államnak nem áll sehogy sem érdekében a vallásra szellem-erkölcsi fejlődésük hátrányára oktatott s így sem vallási, sem valódi erk. érzellemmel nem bírók számát szaporítva látni, sem pedig a hitgyűlölet, türelmetlenség polgárai közt szítására, zsenge korokban már beléjük csepegtetésére alkalmat szolgáltatni, amit eddigelő egy uralomra jutott vallás sem mulasztott még el — a vallásoktatásnak az áll. közös intézmények közt helye nem lehet. Eltekintve azonban a vallás oktatásából származó hátrányoktól — ideje, hogy egyszer már állást foglaljunk azon még a legtöbb, magukat szabadelvűeknek tartó emberek által vallt axiomával szemben, mintha a vallásosság kizárólagos ápolásának még a szellemfejlesztés hátrányára és előtérbe tolása a közerkölcsiségnek legjobb biztosítóka volna. A tapasztalat ellenkezőt bizonyít: minél inkább elősegítettett valahol a szellemi fejlődés rovására a sötét vallásos nevelés, annál rohamosabban közeledett az állam a közerkölcs hanyatlásával járó bukáshoz, ellenben minél nagyobb súly fektettetett az ismeret-kör kitágítása és az egyed önzése, mindenirányu kialakulás, tökéledesedés utáni vágyának az erények szabad gyakorlatában kielégítésére, annál inkább izmosodott a nemzeteket alkotó elem, melylyel élni, halniok kell: a közszellem és közerköcs. De hogy még a szorosabb értelemben vett vallásos élet sem szenved esorbát e mellett, annak legvilágosabb bizonyosságát szolgáltatja azon meglepő jelenség, hogy a legszabadabb elvek szerint kormányzott és nevelt népeknél, nemcsak az erkölcsi, hanem a tisztán vallási érzületek is általánosabbak és élénkebben nyilvánulnak, mint a vallási v. rendőri kormány alatt élőkben; még pedig nem gyűlöletes színezetű és csupán külsőleg nyilatkozó valóság az, mely ott fejlődik és gyakoroltatik, hanem a szabadon megalakult benső meggyőződés erejéből folyó és szilárdon megvetett erkölcsi alapon nyugvó. Ott nem a különféle vallások elveire építik az erkölcs rendszerét, hanem tisztán nemzeti, az önállóság és felelősség elveire fektetett polgár-erkölcsi nevelés eszközletvén, a vallásos érzetek, amennyiben amannak célja és elveivel ellenkezésbe nem jutnak, még inkább megerősödnek és viszont ezeknek is megszilárdítására szolgálnak.

A *liberális világnézettel*, mely minden adott befejezettet kizár, ellenkeznek egyáltalában mindazon tanok, melyek az emberi,

a nemzeti egyed természetes hajlamai elfojtására irányítvák. Mig a különféle theologiák neveléstana az isten tulajdonságait (a mindenhatóságot, mindentudást st.) tüzték ki az emberek korlátolt tehetségeihez képest örökké elérhetetlen céljául, anélkül, hogy ez ebből származtatott nev. hivatásukban az isteni képmás eltorzításánál egyebet elérhettek valaha — a liberális neveléstan az embernek a teremtő fogalmában bennelevő és művében nyilatkozó végtelen tökéletesedésre vitelében ismeri feladatát. Valamint nem egyezik meg azzal azon föltevés, mintha az örökkévaló előbb egy végtelen időig pihent és csak azután fogott volna a nagy mindenség megteremtéséhez, hogy annak befejezése után ismét nyugalomra szálljon — nem fér össze azzal a minden vallásban szükségképp benne lévő azon irányzat, mely az emberi nem fejlődésének egy bizonyos fokon: az érzelem fókán megállapítására czéloz; nem fér össze különösen azon neveléstan, mely az eredeti bűnből megváltásra állapittatván, az emberiség igen nagy részét örök bűnből, tudatlanságban fetrengésre itéli, vagy az emberi természet feltétlen gonoszságában való hiten nyugodván, annak elfojtása, megtagadásában találja eszményét, melyből pedig soha ki nem fog vetközhetni. Mindezekkel szemben a teremtő által belé fektetett összes tehetségek és eredeti bűnökül felrótt vágyainak az észbeliek alá rendelésében látja a szabadelvű nevelés mindenoldalu kifejtésük és kielégítésük egyedül üdvös és biztos módját.

Mig a különféle felekezetek *erkölcstana* kivétel nélkül a jutalom és büntetést, poklot és menyországot állítja az egyén akarata mögé, mik azonban sohasem gátolják a jó elvetése s a rossznak követésében, s éppen a vallások a bűnök mindennemű „áldozatokkal”: imádkozás, megtérés, vezeklés, adakozással megváltás által istápolják az ember gyengeségeit, addig a szabadelvűség *erkölcstana* a jó tettek önmagáért, az öntudatban talált jutalomért, nem pedig a büntetéstől való félelemből teljesítését követeli. Mig azok, az ember legszebb tulajdona: az önálló itélet és meggyőződés, határozás és cselekvés képességének a csak kiskorúságban maradáást eszközöző külső kényszert adják támul, holott az ennek alapján teljesített kötelesség az erény jellegével már nem bír — addig az az egyén felelősségét alapul véve, a lehetőleg magas fokra fejlődött észtehetségre bizza az akarat irányítását, abban és nem az érzelemben látja a fenntartó és vezető erőt. A *jó, szép, és igaz* felismerése és követésében ugyanannyi fokozatát látja az emberi nem művelődésének. A jó az ösztön, nyers erő és kényszer, az érzelem a művészet, vallás, lelkiismeret, az igaz végre az értelem, meggyőződés és erény fokát képezi ezen rendszerben. Ebben látja az emberi művelődés felső és végtelenül emelkedő fokát.

Ezen felfogás értelmében a szellem fejlesztés, se hogy sem lehet ártalmára az erkölcsnek; mert az erkölcsi világ a szellem terén kezdődik csak s az érzelem túlsulyra jutása mindig veszélylyel jár

az erk. elhatározás, az akarat tetteges, tehát erénynyilvánítása irányában; s így mindaz mi a szellemi fejlődést hátráltatja, egyszersmind az akaratit erély gyengítését jelenti. Tehát a vitatott tétel éppen megfordítva áll. Nem a vallás tételei képezik az erkölcs alapját és forrását, nem az erkölcs nyugszik a valláson, hanem a szellemi erő túlsúlyából származik a tiszta, spontán cselekvőségben nyilvánuló erkölcs. Ezen szempontból kell a nép szellemi kiművelésére szolgáló eszközökre különös súlyt fektetni. Csak annak kellő fokra emelésével állhat elő az ember állati és isteni természete közti azon egyensúly, melyet a régi „pogányok“ az emberi élet alapja, a polg. erények kútforrásául ismertek. A kedély edzésére, ehhez szorososan kell ragaszkodni, nincs más mód az észbeli tehetségek fejlesztésénél, amint ezt Baine ezen irány legeslegbuzgóbb apostola minden szavában erre utaló művében („The mind and the Int.“) is kifejezi: „Az értelem túlfeszítése szenvedélyeket, a szellem megfeszítése ellenben az érzéki vágyak gyengítését eszközözi.“ Ha tehát ezen eredmény nem mutatkoznék valahol, akkor nem az elvet magát, hanem annak a módszerben téves alkalmazását kell hibáztatnunk.

Tehát a vallás ismeret tárgya nem lehet és az azon alapuló nevelés csakis a kedély és a szellem körében annak megfelelő képzelet művelését eszközölheti, melyeknek kizárólagos és első rendben ápolása. Eltekintve attól, hogy az emészthetetlen, a gyermek felfogási képességét túlhaladó és az emléttől fölöttébb megterhető anyag az észbeli művelődést hátráltatja, a magasb körű erények kútforrását támadja meg — éppen a sokat hangoztatott közerkölcs, sőt maga az igazi vallásosság érdekében egy percig sem habozhatunk annak kimondásával, hogy a vallás mint *oktatási* tárgynak mindennemű tanintézetből egyformán kizárása mellett, teljesen a szülők által eszközzendő nevelés tárgyává teendő, illetve a szó szoros értelmében az egyházra bízandó. *) Ezzel egyszersmind

*) Ezen tekintetben az éppen egy évszázaddal ezelőtt Mária Theresia által életbe léptetett isk. szervezés (Ratio educ.) sokkal haladottabb álláspontot foglal el jelen törvényünknel. A népiskoláról szóló II. rész bevezetése így szól: „A tantárgyak kezelésének egyenlő módja, mely már magának a közjólétnek előmozdítására oly szükséges, követeli, hogy a tanulmányok ezen új rendszere azon iskoláknál is, melyek nem-katholikusok tulajdonát képezik, királyi hatalommal (autoritate regia) behozassék. Oly helyeken pedig, hol semmi iskola nem létezik, a nem-katholikusok azon félelmét eloszlatandó — az ifjúság vallásoktatása teljesen a lelkesre bizassék, úgy hogy ha csak valami akadály közbe nem jő, az egyházban, hová tanulás kedvéért a felnőttek is összejöhessenek, v. legalább a nép-áldori lakban végezze.“ (Márki J. tdr. ford. szerint.) Itt tehát érvényre jutott már azon elv, hogy a tankötelezettség ideje alatt a gy. szellem-erkölcsi fejlődése vallási elvek tanulatása által ne zavartassék. Nincs oly anya v. apa, ki a hit első elemeivel meg nem ismertethetné gyermekét, és a templomba eljárva azzal, ha ott a gyermek felfogási tehetségének megfelelő hitoktatás- (szónoklat)-ról gondoskodtatnék, ez bizonynyal sokkal üdvösb hatása volna a most divó nyaggatásnál, mely a gyermeket csak elkedvetleníti s ellenszenvet kelt benne a hit iránt.

eleje vétetnék azon visszaságnak is, hogy a vallás mint tantárgynak a közoktasásba felvételénél fogva az egyházi hatóságok, mint olyanok, az egész iskolaügy intézése és ellenőrzése körüli befolyásra jogot formálhatnak ugyanakkor, midőn az állam a hitoktatás anyaga és miként kezelése körül lemond minden beavatkozásról, és így a kölcsönösség helyreállítván a „be nem avatkozás“ elve tényleg érvényre juttathatnék!

2. *A nemzeti nevelés tényezői.* Az előadott irányelvek értelmében, a józan ész és a szabadelvűség felfogása szerint, a hitnek nem juthat ki többé azon elsőrendű szerep, melyet azelőtt a nemzetek életében vitt. Mint ilyennek a nemzetek nevelése körül hivatása volt addig, míg nemzeti alapon állt, míg minden nemzet a maga külön istenségével birt, melyet a maga képmására alkotván, saját, a többi népekétől teljesen elütő jellegének kifejezését képezte és annak megóvása, fentartására határozottan körülírt eszményképet szolgáltatott. Nem úgy, miota az egész emberiséget felölelő, szeretetet, önmegtagadást parancsoló hitvallás lett a föld összes népeinek közös birtokává, mely őket a „kosmopolitismus“-nak nevezett nagy semmibe beolvastatás veszélyével fenyegeté. A nagy emberiség közös érdeke az egyed, többnyire korlátolt látkörétől sokkal távolabb esnek, semhogy az azokra való utalás tevéleges közrehatásra serkentethné. S így nem csudálkozhatunk azon, hogy a népek az ijesztő rém elől ösztönszerűleg megfutottak s a rengeteg vadonba rejtekeztek, avagy képlet nélkül szólva, saját nemzeti jellegüket érintetlenül megőrizni, határtalan féltékenységgel megvédeni készítettettek.

De a nemzet nem állapodhatik meg ott, ahol egy már letűnt fejlődési korszak küszöbén állt; sem a templom tornyán túl nem látó helyi patriotismus nem bír többé azon jelentőséggel, melylyel az egyház világ-elvi irányával szemben birt, sem az utóbbi, miután feladatát: a nemzetnek a népek concertjébe felvételét, megoldotta, nem lehet többé irányadója a nemzeti fejlődésnek. Ma csak azon álláspont bír jogosúltsággal, mely a kizárólagos és szűkebb nemzeti látkörön túlemelkedve, a nemzet lényeges érdekeit a nagy emberi család közös eszméivel összeegyezteti, mely sem a nemzeti jellem minden hiányai és fogyatkozásaival együtt épségben tartását czélozza, hogy magához teljesen hasonló, de kiaszott, lelketlen múmiaként jusson az utókorra, sem minden megkülömböztető jellegeiből kifosztása mellett, annak az egyetemlegesség tengerében elmerülését.

A nemzeti nevelésnek tehát két oldala lesz. Először a nemzeti jellem fogyatkozásainak egy bizonyos általános, a jelen korban uralkodó alapeszme, és az élő összes nemzetek által elért mérték szemmel tartása mellett orvoslása, tehát *általános* művelődés eszközése. Másodsor a nemzeti jelleget megkülömböztető és annak fentartására nézve nélkülözhetlen kellékek gondos ápolása. Ami az elsőt illeti, az uralkodó vallás, mely a fejlődés középkorában szolgál

tatta az ált. művelődés főeszközét és melynek feladata volt az ókorban a „tudók“ és avatlanok közti válaszfalat ledönteni, a jelen korban ezen hivatásának már nem felelhet meg. Ez idő szerint, midőn az ismeret és anyagi jólét általánosítása képezi az uralgó irányzatot, amannak többé egészen fel nem tartóztatható terjedése, különösen pedig a természetismeretek haladása mellett, igen nagy már azon „beavatottak“ száma, kik az eredeti és sok oda nem tartozó és értéktelen dolgokkal kevert hitbéli hagyománynál jobbat, különbet tudnak. Ezekkel az egész műveltséget nélkülöző nagy felekezeti áll szemben, melyen a hit vigaszai, intelmei és parancsai szintén nem fognak már. Erre, miután azok helyébe más irányadó és vezető nem lépett még, a kor ama második uralkodó eszméjének vészes hatást kell gyakorolnia; mert azon vaskos családi önzést, haszonlesést és élvhajhászatot szüli, mely még a társadalom u. n. „magasb“ köreiben is hajtja undok kinöveseit és melynek kielégítése, minden még meg nem engedett eszközök megragadására, sőt a tisztán hazafiúi kötelességek alól kibúvársra is készíti az illetőket, Az önszeretetnek, önbecsülésnek, amint kell, a nevelés alapjául vétele, csak akkor járhat veszély nélkül, midőn az egyén anyagi rávalóságainak kielégítése mellett egyszersmind és fokozódott mértékben, a szellemi tehetségeknek, az ismeret-kör szélesítése által tökéletes kifejtése is foglal helyet a nevelésben; mert ezen téren kezdődik csak a végtelen, és nem csak pillanatnyi gyönyört szolgáltatató tökéletesedés birodalma. Midőn tehát valamely nemzet természetszerűen anyagi jobblétre tör, v. az az iránt szunyadozó vágy felköltéséről van szó, egyszersmind a szellemi fejlődésének útjában álló minden akadályt eltávolítanunk kell. *)

Ezen, sem a vallás erkölcsparancsai, sem az azoknak istápot

*) A modern hegemóni szellem, mely különben a „keresztény nevelés“ nemzetellenes irányát nem is tagadja, az „oktatás nevelő legyen“ axiomát a maga találmányának szereti kiadni. Mintha létezett volna valaha jó oktatás, mely egyszersmind nevelőleg nem hatott volna. Jóformán nem is veszik tagadásba, hogy az észbeli tehetségek fejlesztése szelídítőleg hat az erkölcsre; csakhogy a hitbéli tudást és meggyőződést tekintvén annak, tehát az ált. művelődés egyedül alkalmas eszközének, a lappangó és időnként kitörő érzékiséget a reális ismeretek terjedésének készek tulajdonítani annak szószólói; holott megfordítva a kedély és képzelet túlzott művelése és az ismeretek felületességének tulajdonítandó az. Nem létezik tárgyi oktatás, mely, ha helyes elvek szerint folyik, egyszersmind nevelő nem volna; nincs oly nevelés, melyet, ha az oktatott tárgy a gy. felfogási képességének megfelel, tanítással eszközözni nem lehetne. E kettő: tanítás és nevelés olyannyira elválaszthatlan, hogy oly dolgok tanítása, melyeknek az ítélet és meggyőződésre edző hatásuk nincs, a közérköles irányában elkövetett legnagyobb vételnek tekintendő. Az oktatás nevelővé tételének ollyszerű értelmezése, mintha az oktatásnak a gyermeki kedély minden zege-zűgát erk. ömlengésekkel kellene telíteni, míg csak ugy csurog róla az ájtatosság nedűje, nem egyéb szintén a helyes elv tetejére állított viszképénél. Adjunk csak kellő és valódi ismeretet, mely a gyermek észbeli tulajdonává válhatik, eszközözljük az érzéki tapasztalat és ahhoz kötött következtetés útján az igaz felismerését, és az abból folyó meggyőződés oly megingathatlan támaszt fog nyújtani, mely minden erk. predicationál erősebb, és maradandóbban irányozza az akaratot.

szolgáltató, világi törvények által többé nem zabolázható irányzat, melynek nyilvánulásai a legbensőbb lelki élet körébe tartoznak, a lelkiismeret ítélőszékén kívül más bírót nem ismernek és azért annál nagyobb pusztítást eszközölnek az erk. élet körében — nem lesz orvosolható mindaddig, míg a trónjáról lebukott és arra többé vissza nem helyezhető nagyhatalom helyébe egy más, erősebb és a gyepelőt szorosabban meghuzó uralkodó nem lép.

Ezen a kornak máris uralkodó eszméjét képező, de eléggé még sem méltatott, sem mint kellene, általánosan elismert hatalom: a természet ismerete. Nem tartunk attól, hogy a sokat emlegetett és szidalmazott, de csak kevés kiválóbb fők által felfogott „természetvallás“ hirdetésével fogunk vádoltatni. A természet ismeretének követelése még nem hittagadás, de nemis involvál u. n. „természet istenitenését.“ Ellenkezőleg: a természet helyes felismerése és annak minden titkába való behatolás, nem hogy akármily vallás lényegével összeütköznék — a tiszta, önzetlen a teremtő nagysága, művének fölülmúlhatlan szépsége és minden atomjában a legmagasabb czélszerűséget hirdető tökély előtt önként meghajoló vallásosságot van hivatva felköltetni és istápolni; amint tényleg a természet legmélyebb titkaiba leginkább beavatott férfiak: egy Newton, Laplace, Keppler voltak egyszermind a legigazibb vallásosság és szeplőtlen erkölcs hordozói.

A nemzeti nevelésnek az általános művelődés szempontjából egyik főkövetelményét képezi tehát: a legtágabb értelemben vett természetismeretnek a nép oktatása és nevelésének főtárgyául felvétele. Nincs oly jó, szép, nemes és igaz, melyet ezen ismeretek általános terjesztése és alapos művelése által nemcsak a kedélybe, hanem a tudatba plántálni nem lehetne. A természet minden titkaiba beavatott az istenség végtelen jósága, igazságosságának tudatára jut, mely minden atomnak rendeltetését kijelölte, mit soha végképp be nem töltvén, végtelen tökélesedésének körmozgásában soha teljesen nem is veszhet el. Az istennek ezen ismeretből folyó imádása, csudálata a tiszta vallásosság önkényes nyilatkozata, mely ment a természet állítólagos „ijedelmei“ által míveletlen lélekben nyilatkozó „félelem“-től, mert ismeri azok okát és tudja, hogy valami czélt betöltenek. Tudja, hogy a természet szeretettel gyámolít mindent, ami céljainak megfelelő és azok irányában halad, de egyszermind irtalmatlanul boszul meg minden kihágást, mely azokat megzavarni, megmásítani merészel; ezért mérseketes minden élvezetben, meg gondolt minden tettében, takarékos, czélt szolgáló minden cselekményében, valamint a természet nem veszteget egy porszemnyit, nem mível és nem vesz be semmit ami céljaival ellenkezik. De a természet ismerete egyszermind túl is emeli az embert a természetben, uralomra képesíti afölött, mert a jó és rossz, a czélszerű és czélszerűtlen, kellemes és kellemetlen benyomások útján, megalakuló állati felfogástól emancipálva, az ember látkörét kitágítja és magasb élvezetek és czélokra tereli.

Ha igaz, hogy a képzelem és kedély rajongásai, pusztításai ellen helyes képzetek alkotásánál biztosabb óvszer nem létezik, valamint tagadhatlan, hogy a haszonleső, állati önzés épp úgy a félműveltség jelvénye, amint a munka kelletlen és állhatatlan teljesítése, annak hozománya iránti közöny, könnyelmű és hiába való dolgokra költése az álműveltség varázsa alatt állók jellemző tulajdona — akkor bizonyos az, hogy a természetisme az értelmi műveltség leghatásosb tényezője, helyes képzetek alkotására, állhatatos munka és takarékoság megkedveltetésére legalkalmasb eszközzül szolgálhat. Csak ennek művelése és népszerűsítése által emelhető az egyén kiolthatlan önzése azon magasabb szempontra, melyből a maga tetteiből az általánosságra s ebből viszont saját magára közvetve visszaháramló előnyei és hátrányai iránt önálló ítéletet alkothat magának. Midőn arra törekszünk, hogy az ebből alakuló meggyőződésen nyugvó felelősség tudatában birjon oly kérélyhetlen és meg nem vesztegethető ítélőszéket, mely még a saját körébe tartozó és senki által észre nem vett mulasztásaira nézve sem enged semmilyen szabadkozást, egzszersmind a kötelességek tetteles teljesítésének főrugóját helyezzük vissza az őt megillető helyére.

Ezzel el volna döntve azon kérdés is, hogy a tv. 57. §-ban a vallásoktatással egy kalap alá szoritott s a felekezetek hitoktatóira bizott „erkölcstan“ külön tantárgynak felvétele által szaporítsuk-e a népiskola amugy is túlságosan bő anyagát. Még ha annak kedvéért egy pár haszontalan és tökéletesen nélkülözhető disciplina kidobtatnék is, nem volna kívántató, hogy annak, épp úgy mint a valláséi, elvont és a gyermek által nehezen felfogható tételei újabb bemaagoltató anyagot szolgáltatassanak, ami pedig a most divó módszer mellet könnyen megtörténhetnék. Ha a tanító maga az erkölcstan elméletében tökéletesen jártas, ami pedig okvetlenül megkívántató, akkor annak tanait épp úgy mint a polg. kötelességek ismertetésénél kívántató, a természetismeretek közlésénél alkalomszerűen kifejtheti; a rendszeres tárgyalás későbbi, tegyük a 12—15. évek közti korra volna hagyandó, a vallástételek tanulása pedig az ez utánira; ugy, hogy a vallásból teendő vizsga a 18. életév körül esnék, midőn a növendék a természetes menetet szabadon, zavartalanul követhetett oktatás által kellőképp fejlesztett és előkészített felfogási képességével találkozónának. Egzszersmind pedig éppen ezen legkényesebb és eddig a legtöbb egyénnél minden gondozáson kívül eső átmeneti korban, midőn az összes erők túlerősségben nyilatkoznak, és ha gondosan nem őriztetnek, könnyen minden gáton áttörnek — a hit- és erkölcstan komoly tanulmányozása által a maga határai közé szoríttatanának.

A nemzeti neveléstan, mely még megalkotójára vár, ezen ismeretek — a legtágabb értelemben véve azokat — a jog- és államtudomány, az ált. és részletes nemzet-gazdászat és művelődés-történet

alapos tanulmányozásából merítheti csak azon elveket, melyek szerint az egyedi, nemzeti jellegnek és egyszersmind az emberiség ált. céljainak megfelelő nevelést eszközözni lehet. Ez idő szerint, és azok hiányában, mi tagadás benne, ami nevelésünk minden lehet csak *nemzeti* nem. A természet tudományok és minden hozzátartozó segéd- és alkalmazott rokontárgyai, különösen pedig a lélek és erkölestannak ismerete nélkül, a legbuzgóbb tanító is sötétben tapogatózódik. Mert azok nélkül az eddig még csak első kezdeteiben lévő nev. „tudomány“ összekavart és czikornyás tételein eligazodni nem bír; ha pedig önállólag követve útját, gondosan keresztülevezve rajtok a zátonyokat ki nem kerüli — akkor működése végén fájdalommal fogja fölismerni, hogy a várt piros-pozsgás gyümölcs helyébe, hitvány, élvezhetlen vaczkort növesztett. Van ezek közt kész recept elég, melyek szerint nemcsak minden szellemi és erk. fogyatkozást biztosan gyógyítani lehet, de olyak is, melyek segítségével minden egyes tehetséget külön-külön „idomitani,“ mindennemű érzést „felköltetni,“ a világ összes érényeit ápolni lehet — de egy sem, melylyel önállólag gondolkozó, itélő és cselekvő embert, *magyart* nevelhetni.

Valóban, ha a különféle böles rendszerek szerint szerkesztett neveléstanok nagy számát látja az ember, méltán elcsudálkozhatik azon, hogy — annyi jól nevelt ember is találkozik még.

A példaadás, szoktatás, elő-után mondás és- csinálás, emlézés, bevésés módozatai és ezek sikere v. megbicsaklásához alkalmazandó jutalom és büntetés böles kimérése körül forog itt minden: Pedig ezeknek, melyekkel valami ált. jellegű, gépiesen gondolkozó, mozgó és cselekvő lényen, lelketlen árnyékon kívül, mást nevelni nem lehet — egy nemzeti nevelés helye nem lehet.

A szokás és szoktatás alkalmas volna ugyan a nemzeti jelleg *különlegességének* megóvására, ami az emberiség ált. haladásának lényeges feltételét képezi, de miután egyszersmind az ellenállás és elhatározás erejét gyengíti és a nemzetet és egyedet az éppen nem kívántató sajátságokhoz csökönös ragaszkodás mellett, mások jó és rossz példáinak utánzására egyaránt indítja, ez idő szerint pedig utóbbiak vannak még túlsúlyban — a nemzeti élet fejlődése és haladásának legnagyobb akadályát képezi; mert aki más példája után szoktattatott indulni, vagy büntetéstől való félelemből jót cselekedni, az kész hajlandósággal birand a rossz példa követésére is, még ha tudja is, hogy a büntetést ki nem kerüli, a jót pedig csak akkor követendi, ha külön jutalom van rá kitzúve. *)

*) Valamint földrészünk nem tehetett volna oly nagy előrelépést a művelésben, ha a minden embert és nemzetet ugyanazon elvek szerint egy mustrára nevelő, egyiket a másiknak utánzására serkentő rendszernek meg lett volna a maga célzott sikere, ha a nemzetek az egy vallás, egy alkotmány, egy nevelés, egy nyáj és egy pásztor világra szóló eszménnyel szemben, minden erőlködés daczára meg nem őrizhették volna valamennyire külön jellegüket az unifikálás irányzata ellenében — ugy másrészt bizonyos az is, hogy az ált. és nem az egyedi

Valóban itt az ideje és a fenyegető veszély már elég közel jár arra nézve, hogy tisztán a nemzeti érdek és haladásnak szolgáló elvekre térjünk vissza. Mért ragaszkodnánk oly valaminek a jó kútforrásává tételéhez, melyből egyszersmind minden rosz is származhatik, midőn van egy forrás, melyből rosz csak igen ritkán és kivételesen, az emberi ész gyarlóságánál kikerülhetlen csalódás esetén származhatik: az öntudat. Miért ne tehetnők az érzelem helyébe az értelem fejlesztését, a példa, szoktatás és utánzás helyébe az egyén erőinek önálló gondolkodás, cselekvés, tapasztalat útján mindenoldalú gyakorlását, mely nélkül magát az élet minden viszonyai közt feltalálni képes nem leend. Hisz nem adhatunk neki erk. szabályt, példát, tanokat mindazon ezerféle esetre nézve, mikkel életpályáján találkozhatik. Adjuk neki útjára az erkölcs első és legfőbb parancsát, melyet az ujabbkori politika is vezérelvéül fogadott: az önfentartást, melynek minden egyéb tekintetek szükségkép alárendelvék. Ha a jogosult önzést nyíltan hozzuk kifejezésre, az igaz felismerésének uralma alá helyezvén azt, még mindig előnyösebb marad, mint ha az emberi cselekvés ezen főrugójának létjogát tagadva, semmittevő közömbösséget v. önzéstelenséget szenvedő, de annál vészesb önelviséget nyerünk. Adjuk ki életszabályúl: „ne szokjál semmilyen szokáshoz!“ — és megszabadítottuk az erk. elhatározást legnagyobb ellenségtől, melylyel minden mulasztást, vétket szokott kimenteni a jellembeli gyarlóság. Óvakodjunk mindennemű szokástól s a nemzeti nevelésre az első lépést megtettük már.

A szokás tehát a nemzeti különlegesség megóvására eszközül nem szolgálhatván, sőt minél inkább rabja annak valamely nemzet, minél inkább áll az utánzás ingerének hatalma alatt, annál inkább van kitéve annak, hogy a világpolgáriság molochjától elnyelettesék — e célra nem marad egyéb hátra, mint a *nemzeti nyelv* mivélése és alapos ismeretének általánítása. Valamint tehát az egyed és nemzetnek az emberi társadalomba illesztése, azzal haladása, az öt megillető helyre juttatása a természettudományok, úgy a nemzet és egyedi jellem megőrzése a nyelvismeretek népszerű és általánossá tételétől függ. E kettőben, legyenek aztán még oly nagyok a nyelv, származás s jellembeli különféleségek, mint egy góczban egyesülniök kell, hogy a közös cél: a szellemi és anyagi jólét, az önfentartás

sajátságok és a helyzet szerint változó nevelés, csak azért nem tehetett még nagyobb pusztításokat, mert az általános hátramaradás mellett, annak elvei sem hatoltak még mélyebben az isk. életbe. Eötvösünknek eziránti nézetei meglepően hasonlók Milléhez (l. i. h. 84.—100. l.) „Minden oktatás“ u. m. „csak úgy felelhet meg céljának, ha a gy. egyéniségéhez alkalmaztatik“ és midőn ugyanazon rendszer szerint egy tanító által oktattatnak, a hátrány azzal egyenlítették ki, hogy „mindegyikük azt veszi ki az oktatásból ami egyéniségéhez illik, maga a individualizálja az oktatást, míg a nevelő csak igen ritka esetben ítélvén helyesen a gy. tehetségeiről a legjobb szándékkal elhibázza a helyes irányt. (l. „Föv. lap.“ f. é. 28. sz.-ban Kárffy által közölt hátramaradt jegyzeteit.)

és haladás irányában önállólag és mégis egyetértőleg törjenek. „Nemzetiesedjünk meg s úgy vagy soha sem fog köztünk a fagyos közönyösség megszűnni, mely minden közintézetet megbuktat; úgy vagy soha fog felébredni azon vágy is, ha eszközéül nem lehetne, legalább akadályul sem lenni semminek, ami az egészet illeti; hogy midőn némely kiválasztottak a honért izzadnak, a többi nagy sereg legalább gátot ne vessen eleikbe, s hogy ha már fák ültetésére magunk restek v. tehetetlenek vagyunk, legalább ki ne tépjük az utak szélein ültetteket.“ (Hunfalvy Pál „Drezdai levelek.“)

A nemzeti népnevelésnek tehát természet- és nyelvismeret, értelem- és beszédgyakorlaton kívül semmilyen más nev. eszközzel, oktatási anyaggal nem lehet dolga. Dobjunk el messze tőlünk minden oly ismeret-közlést eszközlő tanszert, melyből a tanuló nem önálló gondolkodás útján merítheti és bővítheti ismereteit, száműzzünk minden oly tankönyvet, mely a tanító és tanulónak munkóul szolgál csak arra nézve hogy saját szellemi lábaikon soha megállni ne próbálkozzanak, az önálló tovább fejlesztésre való képességet megfőszástananak és meg lesz az önállólag jól és hazafias értelem cselekvésre való képesség is. *) „Néptanítók! Tanítsátok növendékeiteket kellőkép olvasni és eszközt adtok kezébe felszabadítására, kardot az igazság kivívására az államot menthetitek meg azzal. (Pfeifer „Vortr. a. d. baier. Lehrer vers.“ 1869.)

Mindkét irányban határozottan tévutra jutott közoktatásunk az engedelmények politikájánál fogva, melyet, miután egyszer inaugurálta volt, bámulatos következetességgel folytatott mindvégig. Részből a vallási buzgóság, részben a nemzeti közöny és idegenkedésnek gyengéd tekintetbe vételével s a még mindenki emlékezetében élt erőszakosan szított faji harez szomorú következményeiből való félelemben, a különféle „érdekes“ neizetiségekkel szemben nem mondatott ki és emeltetett törvény erejére minden nemzeti politikának azon első és természetes követelménye, hogy a fajkülömbőség jogos igényeinek épentartása mellett: az állam minden polgára köteles az állami, a magyar nyelv ismeretére szert tenni, ha állampolgári jogainak gyakorlására igényt tart; de maguk az ezen

*) A szellemi hanyatlás korszaka nálunk határozottan azon időponttól datálódik, midőn épp úgy, mint az anyagiak terén az ismeretekben való hiányt, mintegy szellemi „kölsön“ útján kezdték pótolni. Mig az egy olvasókönyvön kívül más nem használtatott az iskolákban a tanító épp úgy mint a tanuló kénytelen volt az annak anyagából levont szabályt röviden maga összefoglalni, szó v. írásbelileg (a „fűzetek“-be) fogalmazni, tehát minden ismeret irálybeli gyakorlat tárgyát képezte. Ekkor került is ki a szó beszéd- és írásbeli kifejezéstét teljesen hatalmunkban bíró férfiak egész sora az iskolából, a költők, szónokok, államférfiak nemzedéke, mig most tudományos kölsönvétel, az olcsó könyvgyártás, egy szóval a plágium korát éljük. Ezen a nagyképi vészes irányzat, melynek hatása alatt állók nem is képesek másra, mint azt elmondani, amit más mond azt tenni amit más tesz, kiírni és sajátjának tekinteni és kiadni amit más irt, nem lesz orvosolható, mig ezen hatalmas és mindinkább szaporodó felekezet helyébe egy egészen más elvek szerint nevelt nemzedék nem lép.

czélra szolgáló eszközök sem alkalmaztattak. A törvény mély belátást tanúsító elvet porklamál, midőn 58. §-ban kimondja, hogy „minden növendék anyanyelvén nyerje az oktatást.“ Annak teremtoje tudta, hogy a szellemfejlesztés szempontjából a fejletlen gyermek elé előtte teljesen idegen oktatási nyelvvel lépni nem lehet; de elfelejtkezett ezen oktatás másik czélja: a hazai nyelv elsajátításának biztosítékairól. Egyszersmind a honi chauvistáknak tárt kaput nyitott a §. homálya a nemzeti nyelv legteljesebb meggyűlöltetésére, amennyiben ezek a törvény hiányát kicorrigálendő, mindenütt ahol csak hatalmukban állt, a tényleges viszonyok és a józan politika ellenére készek voltak a magyar nyelvet egyszerűen *anyanyelvvé* decretálni. Az iskola ezáltal nem csak megfosztatott a nyelvismeret közlésének nevelési előnyeitől, mely, ha kettőre terjed annál, nagyobb kört nyit az elme fejlesztésére — amint tényleg is majd minden ország népiskolaiban egy másik nyelv ismeretének tisztán a mivelődés czéljából felvételére törekszenek — de ezáltal a szellem fejlesztés útján mivelésének lehetősége is gyökerében vágatott el. A más anyanyelvek nemcsak, hogy a hazai nyelv kényszerített elsajátítása által beható ismeretere soha sem jutottak, hanem csakúgy nagyjából tapadt valami rájuk belőle — a mellet sajnálatos módon hátra maradtak a többi szellemképző tárgyakban, miután a nyelv miatt be nem hatolhattak azokba. Egyszersmind pedig azon szomorú diadalra jutott az ily túlbuzgó hazafiaság a szellemnek ilyszerű kényszerítése és elhanyagolása által, hogy a hon másnyelvű polgáraiban ellenszvet keltett aziránt, amit lassu és okszerű, s annál alaposabb elsajátítás által megkedveltetnie kelle; sőt annál inkább ragaszkodtak faji érdekeikhez és az országon kívül kerestek támpontot azok megvédésére. A fajhoz rokon hatalom aztán helyesb úton járt el a propaganda körül, amennyiben — mialatt a mi különféle nemzetiségű ifjaink Németországban jártak, hogy az ottani paed. légkörből szíjjanak be annvit amennyi csak beléjök fér — azok ifjait gazdag stipendiumokkal ellátva, kiképezteté, hogy jófelé missionáriusok módjára, rokonaikhoz saját nyelvükön szólva magához édesgettesse. Valjon nem leendett-e józanabb, hazafiasb és helyesebb eljárás: tősgyökeres magyar születésű és érett hazafiai érzelemmel bíró tanférfiakkal, kiknél veszélylyel már nem járhat vala, alaposan elsajátíttatjuk a különféle nemzetiségek nyelvét, hogy azon a gyermek szívéhez szólva, a hazaszeretete, a hazai nyelv ismeretere oktassák a növendékeket, midőn egyszersmind szellem- és jellemképzőleg hathatnak rájuk. *)

*) A jelzett irány sehol sem tesz nagyobb pusztításokat, mint a főváros iskoláiban, melyekre nézve tekintet nélkül az egyes városrészek népesedési viszonyaira a m. nyelv anyanyelvül vétetvén az oktatás azon eszközlendő, m. p. a. a legújban 51,120. sz. a. kelt, ált. óraterv értelmében mindjárt az I. osztályban kizárólag m. nyelven kell folytania; holott a tanító a gyermekkel többnyire saját anyanyelvén is nagy bajjal közölhet csak valamely ismeretet s így a gépies be tanítás mellett az értelem fejlesztést elhanyagolni kénytelen.

Az ily gépies procedurán átmentek sem a saját, sem az állami nyelven nem képesek önállóan gondolkozni és kifejezni magukat; sem nyelv-, sem reális ismeretben nem üthetik meg a legszerényebb mértéket; sem az élet, sem a továbbképzésre megkívántató előkészülettel nem bírhatnak. Ilyképp dőlt dugába a nevelés nemzetesítő és művelő célja és hatása egyszerre. A nevelés ügye legnagyobb részt a felekezeti hatóságok kezében lévén, ezek pedig a különnyelvűség ápolásában látván nagyon helyesen a kedélyek fölötti hatalmuk leghathatósb eszközét, „általános“ céljaik elérésének legjobb biztosítékát — iskoláik, képezdéikben nem a nemzeti, hanem a nemzetiségi szellem istápolására vetemedtek; mert nekik szükségképen a hívők, a hitük istentiszteleténél segédkező egyházi szolgálga képzése forgott első rendben szemük előtt, a tanítás és tanítónak nemzeti irányban nevelése pedig másodszerre jutott. *)

De más irányban is hasonló eredményekre jutottunk. Tény ugyanis az, hogy közoktatási kormányunk nyilván a népiskolai oktatás és eszközlőinek nem is tulajdonította azt a hivatást és befolyást a művelődés általánosítására nézve, mely azokat feltétlenül megilleti. Nálunk a tudományos műveltség mindig elébe tétetett az általános népművelődésnek. Leginkább azon balhiedelem uralma alatt álltunk mindig, hogy minél több „tudományos“ képzettségű egyén van valamely államban, annál inkább növekedik az általános művelődési hajlam s a népnevelés iránti érdeklődés is. Tehát: „Előbb erős, jóltagozott tudományos osztály — azután a népnevelés!“

Ezen elv követése mellett nem lehetett más eredményre jutni annál, melyre tényleg jutottunk: egész közoktatási rendszerünk tetőtől talpig felforgatására. A „tudományos“ művelés „általános“ nem lehet egyszersmind. Már csak a tudományok nagy terjedelménél fogva is, azoknak egy bizonyos ágára szorítkozhatik csak s egy-egy szak művelését tételezi föl. Egy ember sem volt még tudományosan művelt a tudomány összes ágaiban. Oly általános műveltség, mely ami nemzeti igényeinknek leginkább

*) Bármennyire meghajolunk is egyházi főuraink hazafias lelkülete előtt, mégis be kell látnunk, hogy ők helyzetök kényszere mellett, melylyel szemben az állam kellő ellennyomást nem gyakorolt, másképp nem cselekedhettek. A tulajdonképpeni általános és különleges nemzeti művelődés a vallás „ált. művelődési“ eszközeinek alárendelése, álláspontjuk kész folyamánya lévén, mi sem természetesebb, mint hogy az általuk fentartott képző intézeteknek a nemzetellenes agitációk fészkevé válását kelle látniuk és túrniök. A kormány pedig sokkal inkább el lévén foglalva, a saját maga által kezelt intézetek aprólékos ügyeivel, a központból intézett fegyelmi eljárások és osztogatott jutalomdíjaktól kezdve, egészen egyes tanítók vagy tanárok lakásainak, konyhakertjeinek adaptálásáig, sokféle dolgai miatt nem is vehette észre mindaddig ezen veszélyes irányzat machinatioinak fonalait, míg azok majdnem a nemzetet megfojtó hurokká tepe-
redtek. (l. Grünwald „Felvidék“ cz. művét.)

megfelel, a természettudományok művelésén kívül mások által nem igen eszközölhető, még pedig azoknak nem tudományos oktatása, hanem népszerűvé és közismeretté tétele által.

A régi nyelveknek az általános, u. n. „humanisticus“ művelődés alapja és kiindulási pontjául vételének akkor volt értelme, midőn a középkori vallási átalakulás alatt tökéletesen feledésbe jutott ókori műveltség felélesztésén kívül más mód nem létezett arra, hogy az emberi szellem fejlődésének elszakadt fonala fölvétethessék. Ekkor az ókorban felgyűlt reális ismerethalmaz kiaknázására eszközül szolgált a régi nyelvek ismerete. A természettudományok újabbkori roppant haladása mellett pedig, ezt csakhamar érezték: az ókori ismeretek felkutatásán keresztül jutni az ált. műveltségre, megbocsáthatlan anachronismus volna. A classicus műveltség nagyszámú kedvelői tehát, nehogy a nagy fáradsággal kiaknázott kincs ismét elveszssen, kénytelenek voltak a lándzsa hegyét kifelé fordítani s az eszközt célznak nyilvánítva, az ált. műveltség jellegűl a régi nyelvekben való jártasságot nyilvánítani. A jelen korban azonban, midőn ezen veszély többé fen nem forog, sőt az ókorbeli vívmányokkal szorosabban egybefüggő tudományok művelésére, különösen nálunk, nagyon is sokan szentelik magukat, de még az abban kenyerüket nem keresők és a tudományt csakis maga a tudomány kedvéért művelők kihalásától sem kell többé tartanunk, — éppen az általános műveltség, de még maga a nyelv-tudomány haladásának kedvéért nem kívántató az, hogy ez a köznevelés körül a reális ismeretekkel egyenlő mértékben szerepeljen. Midőn a természet- és nyelvismeretnek szemlélet és gyakorlat útján terjesztése, ami az ált. népnevelés egyedüli célja volna tulajdonképpen, egy egész rakás oda nem tartozó „tudomány“ által kiszorítottatik s a középiskola tárgyává tétetik, a cél mindkét irányban egyszerre eltévesztetik. Mert az utóbbiban viszont a régi és új nyelvekből oly roppant és a fejlődő ifjú erejét túlhaladó anyag van előírva és annak tulajdonképp az egyetemre tartozó „tudományos“ feldolgozása viszi a főszerepet, hogy az ezekben szerzett ismeretek felületes és hézagos volta mellett, a term. szakismeretre való előkészület 0-ra szállított mértékével birnak csak a tudományos művelésnek szentelt főtanodákba lépők s így a „tudományos“ és „realisticus“ képzés egyszerre dől dugába. *)

A középtanoda tehát az általános művelődés terjesztését szenvedte, sajátképp hivatásától: a szak-, u. n. „kenyér-“tudományokra szükséges alapos előkészületet eszközölni, teljesen kiesett; a néptanoda viszont, melynek hivatása volna a polgári életre megkívántató általános művelődés és jellemfejlesztés eszközeit szolgáltatni, az életre előkészítő iskolából, a középtanoda előkészítőjévé degradáltatott. Ezen feladatával szemben pedig szintén oly bőségesen áldatott meg a „szükséges“ szakismereteket külön-külön

*) A praktikus amerikaiak, és ez különösen figyelemre méltó tény, az

„dióhéjba“ szorító és órán — kanalonként „beadandó“ tantárgyak halmazatával, hogy most már sem az egyik, sem a másik irányban szintén nem felelhetett meg feladatának; sem az életre, sem a középiskolára nem készíthetett elő egy árva emberfiát sem — legalább a középtanárok s a közvélemény egyaránt és méltán panaszkodnak a népiskolai oktatás-nevelés gyarló eredményei fölött. Ezen pedig nem segíthetünk mindaddig, míg a népiskola az oda nem tartozó haszontalan ismerethalmaz közlése alól föl nem mentetik. Hiában gyötrik az ártatlan nemzedéket a különféle „tankönyvek“ s tantervekben foglalt tananyag beverése, „fegyelem“- és rendtartási szabályzatok büntetései és jutalmainak osztogatásával — a sokféle ismeret ilyszerű reá erőszakolás mellett nem fog helyet lenni a gyermek t u d a t á b a n, hanem csak külsőleg fog valahogy reá tapadni.

A vallási, nemzeti és tudományos „chauvinismus“ hármass csillagzata alatt álló „rendszer“ az értelmet nem fejleszti, hanem elbutítja a jellemet, nem edzi, hanem ernyeszti, az öntudatot vagy elnyomja vagy félszeg irányba terelvén oktondi tudakosságá, egetverő, minden komoly háttérrel nélküli ítélhetnemséggé fajulását eszközli; önuralom helyett határt nem ismerő önzéssel párosuló, semmi által nem igazolt önteltséget eredményez, mely a kedélyben minden szorososan a személyes érdekeknek nem szolgáló ügyek iránti közömbösség és haszonlesésen kívül más érzetnek helyet nem hágy, ha csak hit- és nemzetiségi gyűlölettel nem fajul. Így növeli az iskola maga azon elemeket, melyek saját hatáskörét korlátozzák, melyek a nemzeti nevelés fejlődésének útját állják. Így fosztatik meg a nemzet azon szellemi felsőbbség elérésének lehetőségétől, mely egyedül alkalmas volna arra, hogy a haza többi nemzetiségei önkényt meghajoljanak a magyar elem államalkotó és fentartó képessége előtt és egyszersmind a maguk körében a legfőbb állami közös cél szemmel tartása mellett az ált. művelődés szolgálatában versenyt fússanak egymással és vele.

Tanügyünk elhibázott szervezete tehát szükségkép ugyanazon visszasságokat szüli, de sokkal vészesb és általánosb hatással,

europaítól tökéletesen elütőleg szervezték közoktatásukat. Ők nem választják el a középoktatást, f. nép-, polgári-, reál- és gymn. iskolákra, úgy hogy a növendék utóbb, midőn az eleintén célzott hivatásnál egyébre akarja szentelni magát, az arra megkívántató ismeretekkel nem bír, pl. ha polgári vagy reáltanodába járt s utóbb tudományos pályára szentelné magát, a régi nyelvek ismeretét nélkülözi. Ők a közép- és felső-iskolában (grammar és highschool; utóbbi a mi főgymn. s főreáltanodáknak felel meg) mely mindennemű tanulóra nézve közös, akár-mily pályára készül külömben, a latin és görög nyelvet köteles tárgyul fölvezszik, de nem hajszolják azon mértékig, hogy a tanuló majd egész idejét és erejét azok tanulására fecsérelje, hanem beérik a netaláni későbbi folytatásra legszükségesebb előismerettel és a collegiumok, egyetemekre a gyják azt, hogy folytassa és tudományos, rendszeres ismeretle kidomborítsa. Ennek köszönhető, hogy a középoktatás a reális szakismeretek annál alaposabb művelése által behozza azt, amit a népoktatás az ált. jellegű műveltség körül elmulasztott. (l. Hippeau, bevez. IX.—XII. l.)

mint az anyagiak körül követett téves politika. A népiskola mint önálló, az élet s az ált. mivelődés céljainak szolgáló intézmény nem szerveztetvén és anyaggal túlhalmoztatván, annak tanítója a reá rótt elviselhetlen nagy teher és munkával, különösen pedig az annak ellenőrzése és kipuhatólására alkalmazott helytelen eszközökkel szemben, kétszeresen indíttatik arra, hogy minden felelősség alól feloldottnak tekintse magát és részben a középiskolára háritsa, részben pedig a fölötte való örködés és kémkedéssel megbízott és többnyire az erre kívántató szakismeret és tapintattal nem bíró közegekre, kik az őrizettel együtt minden abból származó hátrány és a figyelmüket mulasztásért való felelősséget is erkölcsileg felvállalták. Egyszersmind pedig a tanítványjaival az alsó és felső népoktatás minden osztályain keresztül fokozatos előléptetés minden útja elvágatván előle, a törekvő emberre nézve egyedül mérvadó inger hiányában: a fokozódott ügyesség és ismeretbővítésnek megfelelő arányban munkájának legalább erkölcsi gyümölcseit élvezhetni, kétszeresen indíttatik arra azon ponton megállapodni, melyen maradásra eleve elítéltnek látja magát. A f. nép- és polgári iskola, mert mint öncélú s a népiskola folytatását képező intézmény nem illesztetett be közoktatásunk szervezetébe, jelesül, mert a polgári életre, különösen az iparos és földmivelő osztálybeliek számára nélkülözhetlen gyakorlati ismeretek közvetítése helyett a középtanodákhoz hasonlóan az ált. miveltség „tudományos“ úton eszközlése tétetett föladatává, egyik irányban sem felelhet meg a várakozásoknak; a belőlök ki- vagy felső tanodába átlépő tanuló sem valamely az életben gyakorlandó hivatás v. a különféle facultásokon folytatandó szaktanulmányra megkívántató előkészülettel, sem pedig a kellő „általános“ miveltséggel nem bír, éppen úgy mintha eleitől fogva a középtanodát járta volna. Tehát a társadalomban úgy mint az egyetemeken az ismereteket kellőképp meg nem emésztett, felületesen képzett s így önálló kutatásra, kezdeményezésre hajlammal és képességgel bírók csak kivételesen fognak találkozni, míg a nagy többség kellőképp tájékozva nem lévén, gépszerűen teljesíti hivatásszerű teendőit, gondolkozás nélkül tapossa az elődjei, példás „szabály“-adó által taposott széles nagy országutat.

Igy bízza dolgát mindegyikük a másikra: a nép- és polgári iskola a középtanodára, ez meg az egyetemre, mely pedig már csak a jó istennek felelős. Ha az élet számon kérné bizonynyal a miniszterre fogna hivatkozni: hadd verje meg azt a rozsz középtanodát. Az meg a titkárt, tanácsost, fogalmazót fogja előczitálni, hogy új tervet készítsenek; ha ez sem succedál, akkor a tanfelügyelőt, egyházakat, városi s megyei hatóságot, iskolaszéket, mint a népiskola ugyanannyi öreit veszik sorra. Ezek meg a tanító vállaira rakják le a felelőség egész terhét, ezt ütik mindnyájan; ez viszont a tantervet s a szülőket okozza, mert exorbitáns igényeik, várakozásaikkal a legsúlyosabb kényszermunka végzésére ítélik: lehetőleg rövid s

a „cél“-nak megfelelő úton a világ összes ismereteit beverni a tanulóba, csak ennek valami nagyon ne fájjon. S így szépen elül kezdődhetik megint, csakhogy megfordított rendben: a szülők a tanítóra, az az iskolaszékre s így tovább, egyik a másikra hárítja, úgy, hogy végre senki sem felelős, a nevelésnek nem találkozik gazdája, elvész a sok kéz között.

Egészen hasonló s végzetes eredménye van az ismeretek és ezek közt a vallásnak „tudományos“ művelését a szak- és ált. oktatásnak elébe tevő s az állam összes erejét erre pazarló rendszernek a szabadelvűség 2. sarkalatos alapelvében körülírt, mindennek a közügyek iránt egyenlőképp érdekeltetésére nézve is. Ha igaz, hogy a tudományán, vagy inkább a nép tudatlanságán élő szellemi proletáriátusnak egyáltalában ép oly kevéssé áll érdekében annak valódi felvilágosodása, mint a szenvedélyein, indolentiáján, gondatlanságán élődnöknek a mérsékletre, munkára, takarékoságra való nevelése áll — akkor bizonyos az, hogy a természet s nyelvismereteknek helyén és rendjén kívüli kezelése és a szép iránti érzéknek előtérbe tolása azon ál- és félműveltségük számát szaporítja csak, kik az önérdeteket a közérdek fölött helyező kapzsiságukban kiváltságos állásuk előnyeiket megóvni törekcszenek. Az ily elemeknek a fenálló rend érdekébe vonása pedig nem egyéb a szabad elv machiavellisticus alkalmazásánál, mely sohasem tartóztathatta föl még a legnagyobb, egész világrészeket maga alá hajtott hatalmaknak a világot igazgató, semmi által meg nem vesztegethető szellem első fuvalmára halomra dőlését *)

A módszertannak szintén egyedül megbízható és minden körülmények között célra vezető alapelve, mely szerint az oktatás iránti érdeklődés felköltése nélkül, annak valódi eredménye, nevelési hatása nem lehet, bármily mesterséges és kegyetlen kényszereszközt alkalmazunk különben — nem juthat érvényre ha a tananyag beosztása, a közoktatás szervezete, a tanítók képessége már eleve nem felelnek meg ezen alapkövetelménynek; mert ha az anyag a gyermek képességét túlhaladja, és benne émélyt gerjesztő módon kezeltetik, csakhogy az előírt cél „ad hoc“ valahogy elérettessék — azon kívül más érdeke nincs is a tanítónak ezen hajsza mellett — az érdeklődés nemcsak ad hoc, hanem mindenkorra meg-

*) Buckle i. h. I. k. 50.—72. l. ékesen szóló tényekkel igazolja, hogy a világ szinpadjáról letűnt hatalmas államoknak az volt csak vesztőkre, hogy a nagy többségnek nem állt érdekében fennállásuk, és kenyértörésre kerülvén a dolog nem volt miéért lelkesülniök a küzdelemben. Szerinte a sinecurák, a fáradtság és munka nélküli kereset hajszolása s az államnak ezekre való támaszkodása a vész biztos előjelének tekintendő és a bukófélben lévő népek főjellemezője. Magát az elvet helyesen fejezi ki Machiavelli, midőn azt mondja: „A közjótét kétségen kívül csak szabad köztársaságokban óvatik meg, mert ott oly nagy azok száma, kiknek hasznára van, hogy még a kisebbség akarata ellen is haladnak a cél irányában.“ („Discorsi“) De alkalmazni is úgy kellene, hogy a tényleges többség érdekeltessék a közügyek iránt.

szűnik. Az alapoktatás elhanyagolásával egyszersmind kész fegyver adatott azok kezébe, kik a nép oktatásának általában nem tulajdonítanak nagyobb fontosságot; tehát mert a népoktatás az „eszközök és módok“ hiányában a nemzeti és ált. mivelés eszközlésére való hivatásának meg nem felelhet, minek kellene nemzeti ügygyő declarálni, minek a népiskolát első helyre tenni, ha sem az életre, sem a földi sem a túlvilágra, sem pedig a középiskolára elő nem készít? Valóban a farkas és báránnyól szóló mese sem szolgáltat ennél külömb okoskodást. Zavarjuk meg a népiskola vizét, hogy rajta kifoghassunk! A zavarosban mindig kényelmesebb volt mindennemű piscatorok mesterségének üzése. De a különféle középiskolák oktatásának közvetlenül a gyak. életre szolgáló szakismeretek irányában meddősége, valamint a tudományokra előkészületnek az idő és (az elég magas tandíj és minduntalan változó tankönyvekre) pénzben hozott nagy áldozatokkal sem semmilyen arányban nem áll eredménye — a szülők érdekét is sérti és különösen azok, kiknek fiai utóbb nem tudományos, hanem egyéb kenyérkeresetre mennek, sulyosan érzik a közoktatás szervezetének hiányosságát. Tehát a tanulók, tanítók, szülők és a társadalom nagyban egyaránt nincsenek érdeklődve tanügyünk fejlődése körül. Azért nem szünhetünk óva inteni azokat, kik a nemzeti lét örhalmain állanak, hogy jókorán vegyék elejét azon vésznek, mely az anyagi és erkölcsi fejlődésben hátra maradt népeket fenyegeti, mert a létért való küzdelemben nemzetül fenállásuknál a nagy tömeg érdekelve nincs. Azért nem szünhetünk megkövetelni azt, hogy közoktatásunk a haladás és szabadság, az öntevékenység és felelősség legegyszerűbb elvein nyugvó szervezetet nyerjen, a szellemi és anyagi munkában elérhető legnagyobb tökélyre vigye a nemzetet. „Ékettő: munkaszeretet és köteleességérzet, egyesülve és egyaránt támogatva, legerősebb alapja minden törekvésnek, egyéni és nemzeti aspirációknak; ezek tették nagygyá a mai uralkodó állásu nemzeteket. Ezek fejlesztése és szilárdítása hazánkban egyike a családi és köznevelés-ügyünk legsürgősb, legfontosabb feladatainak.“ (Kautz, 1874. rect. beszéd.)

VII. A törvény revisiója.

„A tv. iránti tiszteletet általában nem igen érdeklíti meg az, ha az alig meghozott tvek minduntalan újabb meg újabb változtatásoknak vettetik alá.“

Deák Ferencz.

1. Az új törvény és tanterv genesisise. Ha nincs is kétség abban, hogy azon elhamarkodásnál fogva, melylyel I. közokt. tvünk szentesítés alá készült, a közmivelődési ügyeink europai színvonalra emelése szempontjából nélkülözhetlen kellekek hiányán volt, mégis bizonyos az, hogy a hiányok orvoslására nézve az életbeléptetése

után rövid időre felmerült revisió kérdése inkább hátráltató mint üdvös hatásúnak bizonyult. A tv. a leglégenyesb ügyekben olyannyira szabad kezét hagyott a végrehajtó hatalomnak, hogy bármikor, részint a nyiltan adott teljhatalom alapján, részint a homályos v. a tv. tenorjával ellenmondásban álló helyek *interpretációja* által közigazgatási úton is segíteni lehetett. Így a tanulók képességének kipuhatólására a tv. 11. §. 2. pontjában hivatolt 133. §. teljesen szabad tért enged a czélnak megfelelő értelmezésnek, amennyiben megköveteli, hogy mindennemű tanító valamely nyilv. képezdében egész tanfolyamot végezzen s az elméleti és gyakorlati vizsgát letegye. Egyszersmind pedig a 13. §. értelmében a felek. képezdében nyilv. vizsgák tartandók. Tehát csak aziránt kelle intézkedni, hogy az állámnak a következő 14. §-ban körülirt felügyeleti joga, (a) pont) „szigoruan örködni azon, hogy a 11. 12. és 13. §§-ban foglalt feltételek pontosan teljesitessenek“ — az ezt leginkább kiderítő vizsgákra is kiterjesztése mellett — minden felek. tanoda, különösen pedig a t.-képezdékre nézve fentartassék. Ehhez még csak a 27 s 34., a tanulók számát egymással ellenkező értelemben meghatározó §§. a haladás értelmében alkalmazásának kelle járulnia, hogy még az ált. vallásszabadság kihirdetése előtt is a közjogi viszonyaink rendezése alkalmával a nemzeti polit. önállóság rovására hozott áldozatokat az egyedül még rendelkezésünkre maradt szellemi önállósítás és a vele járó anyagi gyarapodás útján behozzuk. Hogy ez nem így történt annak köszönhető leginkább, hogy tvhozásunk rohamos javítási törekvésében nem annyira a már meglévő törvények szigoru végrehajtása, hanem mind ujjabb-ujabb, és mert ismét a szakkörök által kellőkép elő nem készítették, ismét szerves hibákban bővelkedő törvények alkotásában keresé feladatát. *)

A tanítók képzése és állasuk biztosításáról szóló VII. és IX. fejezetek általában egész terjedelmükben kész fegyvert szolgáltatottak egy feladatát helyesen felfogó kormányának arra nézve, hogy a tv. ez iránti hiányait, maga a tv. határozmányainak következetes alkalmazása által orvosolja. Mert nyilván való, hogy a tanítók alapos kiképzése, jelesül a vizsgálatok szigorúbb kezelése

*) A haza bölesének mint mindig ebben is igaza volt, midőn az 1873. évi febr. 8-án tartott Deák-párti értekezleten, melyben tudunkkal ezen kérdés legelőször került tárgyalás alá, kijelenté, miszerint ő veszélyt lát abban, ha csak az imént hozott s jóformán ki sem próbált tv.-ek ujjabb-ujabb változások alá vétetnek, holott a legszükségesebb új tvk. hozatala volna a tvhozás legsürgetősb teendője. De maga a közokt. minister, amint többször kijelenté sem tartja czélszerűnek a tv. revisióját. Az ő nézete szerint a visszasságok okai nem magában a tvben keresendők, hanem abban, hogy eddig, főleg pénzhiány miatt végre nem hajtattott. Zichy Antal pedig a közokt. tanács népn. szakosztályának ez ügyben tett véleményes jelentésével egyetértőleg kijelenté, miszerint a mária kivivott eredményt avatlan bonczolgatások által ujra kérdéssé tenni véteknak tartaná.

elendő lett volna a tanítói fizetések egymagától szabályozására; mert így, nemcsak hogy a törvényes minimumon alúl schol sem maradhattak, hanem az igénylet, a tanítók munkaképességének megfelelőleg, jóval azon fölül emelkedtek volna. Egyszersmind pedig a 140—147. §§-ban nyitva hagyott nyugdíjazás és a tanítótestületek megalakulásának, nemkülönben az orsz. közokt. tanács szervezése és vele a tankönyvek meghatározása és kiadása az állam által eszközlésének módja nem nyerhették volna azon megoldást, melyet tényleg nyertek, s mely oktatásügyünk haladására nézve semmilyen biztosítékot nem nyújt. Így lehetett volna csak általában elejét venni annak, hogy a képességükben való bizalmatlanságnál jogva a közvetlenül érdekelt szakkörök közreműködése nélkül jöjjenek létre a különféle szabályzatok, tantervek, tankönyvek, sőt maguk a törvények is; csak így biztosíthatott volna azoknak saját szakteendőik, fegyelmi ügyeik meghatározása és elintézése körül is azon döntő befolyás, mely minden közügyre nézve, éppen annak üdvös fejlődése és haladása szempontjából a legközelebb érdekelteket okvetlenül megilleti; és végre a szakfelügyeletnek közvetlenül a népoktatás minden fokozatán való működésén átment s így az ügyet a tényleges viszonyokból ismerő tanfériak által eszközlése sem találna többé akadályra.

Az előzetesen megteremtendő és okvetlenül megkívántató szellemi és anyagi biztosítékok hiányában mi sem volt természetb, minthogy mindezen kérdések, melyek pedig elsőrendű és döntő befolyással bírnak a tanügy fejlődésére nézve, nem nyerhették az új tvben sem azon megoldást, mely egyébként várható leendett. Innen van az, hogy a régi tv. hiányait pótló s a fődolgokban helyes megállapítások mellett annak több homályos, sőt helytelen intézkedése fennmaradt, sőt részben újabbakkal megtoldattak. Jelsül az állam felügyeleti joga és végrehajtó hatalmának erőlyesb hangsulyozása mellett a felekezeteknek a közös oktatásra való befolyását és azoknak az intéző hatóságokban külön és ex offo képviselését újabban is megerősíti (8., és 9. §. 4. kik.) míg az állam részére a vallásoktatásra nézve semmilyen ellenőrzési jog nem biztosítatik, mely pedig a viszonyosság szempontjából okvetlen megilletné az ily szervezet mellett; illetve a felek. tanhatóságokban az állam egy közegének szintén „tanácskozási és szavazati“ joggal kellene bírnia. De mint látni fogjuk más tekintetben is még sok tenni, javítani és — kívánni valót hagy az új tv. is.

A nép- és polg. iskolák számára 1877. aug. 26-án kiadott új *tantervvel* sem vagyunk különben. Itt is az áll, ami a tvek alkotására nézve: még mielőtt a régi következetesen keresztülvitetett s így minden oldalról kipróbáltatott, meghányattatott — már egy újabb szabálylyal fellépni, annál kevésbé lehet előnyös, ha az oly általános és mindenkit szorosán kötelező jellegű, hogy annak az

egyes körökben a változó és helyi viszonyokhoz képest eltérő alkalmazására való lehetőség nincs megadva. *)

A tanterv általában igen helyes elveket hirdet különben. Így mindenek előtt a kellő eszközök és szigorú végrehajtás mellett népoktatásunk előbbre vitelére nézve jótékony befolyást gyakorolhatna különösen az, hogy a népisk. 6 évre számított tananyag négy évfolyamra összeszorítása szigorúan megtiltatik, a tanítás főszűlyát az anyanyelvbéli oktatásra fekteti, m. p. a „beszéd- és értelemgyakorlatok“ felhasználása, az olvasmányok értelmi taglalása útján, a „rendszeres nyelvtanítás“ és a realis ismereteknek „gomba módra termett rosz készíkönyvek“ből betanultatásának kerülése mellett. („Szükséges tudnivalók“ cz. bevezető intézkedés 3., és 4. a) és b) pont.) Kevésbé szerencsésnek mondható itt is a helyes elvek részletes kivitele. Elsőbben is a magyar nyelv tanítását a nem-magyar tannyelvű iskolákban csak „kivánatos“ és csakis a közép- v. polgári iskolába lépőkre nézve mondatik „elengedhetlenül szükséges“-nek. Ez az adott viszonyok közt jó expediens lehet ugyan a m. nyelvismeret ált. elterjedésének előkészítésére nézve, de olyképp tűnhetvén föl a dolog, mintha a többi, az „életbe“ s nem középtanodába lépő tanulókra nézve nem volna kivántató, veszélyessé is válhatik; legelőbb pedig azon vizszásságot szűlheti, hogy a tanulók legnagyobb része a m. nyelv megtanulásának kötelezettsége alól kivonatván, az úgy is erejét különféle osztályokra szétdarabolni kénytelen tanító egy újabb külön osztálylyal: a m. nyelvet tanulókéval álland szemben idővel.

Általában azon pontokon, melyekben a régi tantervtől elüt nagyon is meglátszik azon elhamarkodás nyoma, mely az újabb kormányi intézkedéseket leginkább jellemzi. Így a II. fejezet 2. pontjában helyesen tűzi ki a tanítás „központjául“ szolgáló magyar (mint anyai) nyelvbéli oktatás czélját, hogy t. i. „a gyermek tisztán, világosan és természetes hangsúlyozással tudjon beszélni, v. a gy gondolatait előadni“ — de nyilván túlhajtott és soha sem teljesíthető követeléssel áll szemben tanító és tanuló egyaránt, midőn a még most nagyobb számú más anyanyelvűekre nézve legnagyobb jelentőséggel bíró nyelvérzék és szóbőség helyett, már a népisk. hat alsó folyamára nézve az „eredeti“ v. akár „figyelmeztetés (tanítás) útján szerzett gondolatok tisztán, következetesen és szabatosan egymás után sorozva előadására“ fektettetik

*) Mig a hitfelekezetek „szabadon“ állapithatják meg tanterveiket (5. §. 3. a) p.) a közs. iskolákban „szorosán“ követendő az ált. előirt és legfeljebb a „vidékben szokásban lévő v. ott meghonositható hazi ipar egy v. több ágával kiegészítendő“ ugy az elemi, mint f. nép- s polg. iskolákban. Eltekintve attól, hogy egyéb szükségletei is lehetnek egyes vidékeknek, melyeknek tekintetbe vételét a tanítók önálló alkalmazására kellene bízni, sőt köteleességüké tenni, az ut. ezen nagyfontosságú pontja tudunkkal eddigelő sehol sem vétetett figyelembe, annyira vagyunk már minden öntevékenységről leszokva, hogy ha ránk parancsolják sem mozdulunk már, sőt ekkor legkevésbé.

a főszűly. A „beszéd- és értelem-gyakorlatok“, melyeknek a főelv szemmeltartása mellett kellene tulajdonképpen mind a hat osztályon keresztül az oktatás központjául szolgálni — tehát nem eszközül „a tanulásra előkészülés“ céljára, hanem mint a nyelv- és realis ismereteket magában foglaló külön, sőt egyedüli tantárgya a népiskolának — az új tervben szintén az amúgy is bőségesen megáldott két alsó osztályra van elosztva, m. p. egészen azon ment és logikai következetességgel, melyet a régi tanterv felmutat. Így mindjárt „az iskolában, az iskola körében, s az a körül levő tárgyak, helyök, részeiknél, alakjok-, anyagjog- és hasznuknál fogva“ ismertetése után azonnal „folyó“ beszédben előadatas követeltetik. Hogy ez valahogy félre ne értethessék már előbb a menetnél elmondatik, hogy a szerzett tapasztalatokat először egyes és értelmes mondatokba foglaltatja, azután az ilyekből álló beszélgetést folytonos előadassá kötteti egybe a tanító. Külömben a számtanításnál is megköveteltetik, hogy „a feladatok szóbeli megfejtésénél“ arra kell a gyermekeket szorítani, hogy tökéletesen kikerekített mondatokban feleljenek. A polg. iskolák számára kiadott új t.-terv mely általában sikerültebbnek mondható, sokkal következetesebb, és méltányosb követelésekkel is lép föl, amennyiben minden iskolába lépő tanulóól a hazai nyelvben való oly jártasságot követel, „hogy a tv. által ezen iskolákban elrendelt m. nyelvi oktatásban fénakadás nélkül részt vehessen“ (Bev. 3. p.); a német, illetve valamely más hazai mint második nyelv tanításának céljául már csak „a biztos megértést és anyvi jártasság megszerzését“ tüzi ki, hogy a tanuló az oktatás köréből vett valamely tárgyról helyesen tudjon szólni és írni. Világos, hogy ezzel szemben a nem-magyar anyanyelvű népisk. tanulók számára előirt cél nagyon is túlhajtott; holott a polg. isk. 1. osztályában a szótanulás szerepel még. *)

*) Általában úgy látszik, mintha a beszédnek az értelmi felfogás útján kifejtésének a nálunk újabb időben az erkölcsnevelés köréből az oktatásra is átsapott szoktatás tétetett élébe, mely e téren még nagyobb pusztításokat tesz. Hisz ha már ezen veszélyes irány apostolai szerint még számtani calcula-ra is „szoktatni“ lehet és kell a tanulót, olyképpen, hogy gondolkozó szervét ugyan egy irányban gyakrabban működtetvén — oly formán tán, mint a mozgató izmokat gyakoroljuk — odavisszük, hogy gépiesen és minden utángondolás nélkül fejtse meg ugyanegy és változatlan módon az észképzésre szánt problémákat — akkor nem tehetett már annak kevesebb engedményt az új t.-terv, mint hogy „szoktatás“ útján kívánja bevezettetni a gyermeket a nyelv ismeretébe. (l. „M. nyelv“ 2. kik.) A gondolkozás valjon hol fog maradni? Ki helyesen gondolkozik nem fog tán helyesen beszélni, számolni, cselekedni? Az értelem gyakorlásának, a gondolkozásnak elsőnek kell lennie. E téren pedig éppenséggel semminemű szoktatásnak nem lehet helye, ha gondolkozó lények helyett agyvelejűkkel is csak üteny szerint mások után masírozó gépeket nem akarunk a gyermekekből csinálni. Maradjunk a mellett, hogy szemlélet, okoskodás útján kell minden ismeretet átszarmaztatni. Avagy nem lehetne úgy, mint az amerikai szemléleti képeken 1, 2, 3, st., sorra különféle tárgyak csoportján az értelem-, ész- és nyelvtelhetséget egyszerre gyakorolnunk?

A megismertetett tárgyak közül „legalább kettőt“ egyszerre egymással egybehasonlítandónak mondja. (Ezen lapsus bizonynyal nem állhatott volna egy évtized óta, ha bárki is kettőnél kevesebb tárgyat próbált volna „egymással“ egybehasonlítni.) Ha az értelemgyakorlatot komolyan vesszük, akkor lehetetlen át nem látni azt, hogy a kis gyermek látköréhez legközelebb fekvő tárgyak, mint: élelmiszerek, ruházat stb. alapos ismertetése is elegendő anyagot nyujtana arra nézve, sem hogy már a 2. osztályban a családi élet ismertetéséről mindjárt a helyi rajz s erről tüstént a légkör tünetei s az égi testekre lehetne átmenni.

Ezen ált. észrevételeken kívül a tantervekre nézve nincs más megjegyezni valónk azokkal szemben, miket az előbbeni cikkekben előadtunk. Mint azokból kitetszik, a legjobb tantervnek is általában nem tulajdonítható oly nagy fontosság, melylyel ezidőszerint nálunk még bir; mert valamely ált. szabály betüjéhez kötött, minden önálló intézkedést kizáró eljárás, minden körülmények között csak veszélyt hozhat minden ügy haladására nézve. A földolog az, hogy egy jó magas, de mindenki által valószínűség szerint elérhető cél legyen kitűzve s annak keretén belül az egyes t.-testületek saját felelősségük terhe alatt szabad és önálló alkalmazkodásának legyen hely adva. A felülről való legkisebb részletekig kiczirkalmazása mindennemű eljárásnak, még ha időnként változik is, semmilyen biztosítékot nem uyujt a dolog üdvös fejlődésére nézve, miután magát az előirt eljárásba egyszer beleélt routine, egyhamar új és önálló alkalmazkodásba csak nagy nehezen jut be, s az előirt elvek „biztos“ vezetésére bizván magát, többé a módszer, annak tudományos továbbfejlése, új és alkalmoszerűen szükségessé válható új ismereti anyag gyűjtésével nem törődik, hanem örökké tovább tapossa az egyszer járt utat. *)

2. *A szak- és helyi felügyelet.* Tagadhatatlan, hogy jelen kormányunk, midőn a municipális közigazgatásnak az 1876. VI. tv.-cikk által rendezése alkalmával az eddigelő teljesen annak keretén kívül állott népisk. hatóság végrehajtó hatalommal felruházá, ez által fogyhatatlan érdemeket szerzett magának; jelesül ami az állam által feltétlenül gyakorlandó fő- és szak-felügyeletet illeti, legjobb igyekezete szerint törekedett elődjeinek hibáit jóvá tenni és ezen tekintetben az 1876. XXVIII. tv-cikk 1—5. §§. s a tflő számára 1877. sept. 2-án kiadott 21,311. sz. a. „Utasítás“ egészen új fordulópontot jelölnek a köznevelésnek nemzeti ügygétételére nézve. **) A kivitel azonban már itt is sok kívánni valót

*) Ezen tekintetben igazat adhatunk Hunfalvy János a m. Humboldt-pár ezen lankadatlan buzgalmu tagjának, midőn (az 1875/6. egy. tanévet megnyitó beszédében) hibának mondja, hogy a kormány nagyon is gyakran változtat és újítgat a t.-terveken, „mert a leghelyesebb szervezetnek, s a legczélszerűbb tantervnek is csak lassan érlelődnek gyümölcsei. Csak az egyéni munkásság és az önelekvőség alkot és hozhat létre.“

**) Határozott javítást involvál a 6. §. is, melynek értelmében a tflő nem

hagy hátra. Eltekintve attól, hogy a miénknél sokkal haldottabb állam sem rendelkezik annyi a „dologhoz értő“ s kellő szakképzettséggel bíró egyénnel — czeknek az iskolában „egyszeri“ v. akár százszeri megjelenése sem a szak-, sem a preventív ügyelet legegyszerűbb kivánalmainak nem felel meg. Mert legyen az még olygyakori, az oktatás sikerét sehogy sem biztosítja. Ellenkezőleg csak hátráltatja, mert annak rendes menetét megakasztja; folytonos vagy legalább huzamosb nem lehetvén az őrizet, sem a tanító felelősségének nem enged szabad tért, sem arra nem szolgáltat módot, hogy a felügyeleti közeg tétethessék felelőssé az ügy kivántató ellátásáért. Pedig az előzetes felügyelet mellett az őrzött dologért okszerűen a felügyelőt illeti meg, mert mint jóféle rendőrhöz illik, minden visszasságot észrevennie s azokból fejlődhető bajoknak már csirájukban elejét venni kötelességében áll. Az eddig divott s az új tv. által is sanctionált *évi vizsgálat* a szakfelügyelet kellékeinek csak úgy felelne meg, ha egyszersmind kimondatik, hogy a tflőnek azon okvetlen jelen lennie kell. De akkor a valódi eredmény kiderítése céljából hosszabb ideig s ha kell több napig tartó, alapos és részletes vizsgálattá kellend válnia a tflő „egyszeri“ megjelenésének a tulajdonképpi nyilvánosság kizárása mellett, nehogy a paed. szemfényvesztés, a vizsgára dressirozó „humbugus examinatiozus“ még jobban el ne harapodzik s az eddigieknél nagyobb pusztításokat ne tehessen. *)

Aut-aut. Vagy bízzuk a tanító felelősségére a kitűzött cél elérését s az legjobban megfelelné a szabadság és haladás kifejtetük elveinek s akkor azon nagy „ünnepélyes“ — semminek, semmilyen értelme nincs, mert az csak a közönség elámitása, a szülők és tanulók félszeg irányú hiúságának táplálására, s ha ez ki nem elégtittetik az állítólagos „érdeklődés“ ellenszennvvé fajulására viz — v. nem bízzuk, s ekkor a folytonos v. szakadozott őrizet mellett még inkább kivántató, hogy az ellenőr az ügyeletére bizott

csak felügyel az isk.-adó kivetésére, hanem el is rendelheti, perse az 1868. tv. korlátai között. (V. ö. a tflők sz. kiadott új „Utasítás“ 21. §-val, hol valahára a tanító köteles gyermekek összejárása céljából, a szükséges adatoknak a lelkesztől bekövetelése is tisztjévé tétetik.) A községek számára kiadott ut. 19. §-a szerint különben, ha az 50% ki nem futná, „a tv.-hatóság engedelmével“ e célra külön is megadóztathatja magát. Nem ártott volna kissé tovább menni s kötelességükké tenni, ha már, midőn „szükséges nem volna“ 50%-nál kevesebbet igenis szabad nekik kivetniök.

*) Épen ez irányban a kedvencz nótanítókat illeti a legsúlyosabb vád. A „P.-Lloyd“ 1875. okt. 28. számában egy ismert paed. írótól származó („Cs.“ jegyű) cikket találunk, mely kereken kimondja, hogy a hézagos előkészület s a paed. képzettség teljes hiánya mellett, (még sajátkezüleg (?) irt folyamodványaik is irályi, logikai, sőt helyesirási tekintetben a legszerényebb várakozáson alóliak) csupa „jeles“ és „kitünő“ bizonyítványaik daczára minden ott osztályzott „tudományból“ felületes és külsőleg fénylő töredékeknél egyebet nem mutathatnak föl. Cs. protestál a képezdékben divó nyilv. vizsgálatra való „dressirozás“ ellen, miután az „emlézési productiók“ csak a valódi oktatás rovasára történhetnek, valamint azon mód ellen, melylyel amaz osztályzatokat kiérdemeltetik velük. A

dologban tökéletesen járjas legyen, mert különben a gyámság alatt állók, tehát kötelességérzettel nem bírók nagyobb része az ügyelet kijátszására szolgáló minden alkalmat felhasználja. A becsületesen fáradozó s az év bármely napján osztályával vizsgára kész tanító bármely „szigorú“, de valóban szakértő s a dolog mélyébe ható felügyelettől nem retteg vissza, és tekintélyét sem látná csorbítva azáltal. Ellenkezőleg elégtételt találna abban, hogy a folytonos őrizet alatt elesenevésztettek lelélezáztatván, saját, azoknak practicája által könnyen elhomályosítható érdemeinek legalább erkölcsi elismerését kivívhatja.

A javasoltuk vizsg. rendszer következetes keresztülvitele csak első lépés volna a más művelt államokban, sőt még — Chinában is divóhoz, mely szerint minden egy-egy felsőbb fokra lépő tanuló, tanító és minden tisztviselő általában, tehát a tanfelügyelő is, egy arra való képességét kimutató előzetes vizsga alá vétetik, melynek kiálltával azt igazoló bizonyítványt nyer. Humboldt V. midőn ugyanezt a haladás egyik biztosítékául követeli, egyszersmind azt javasolja, hogy az ily bizonyítványok csak általánosan szóljanak, minden megkülönböztető osztályzati fokozat nélkül, mert csak a gyakorlatban igazolandja azt, hogy „kitűnő“, „jeles“ stb. szakférfiú-e. Mill, ki e nézetet osztja még a Kóránt is sokkal szabadabb elvűnek mondja a jelenlegi társadalomnál, mert azt hirdeti, hogy: oly fejedelem, ki nem az arra legképesebbek közül választja tisztviselőit, nem érdemi, hogy kormányon legyen.

Igy volna tán elérhető az, hogy tanulók és tanítók egyaránt ingerrel bírnanak arra nézve, a bizonyítványnyal igazolt képességi fokkal járó kötelességek pontos teljesítése által egy magasb fokra lépésre érdemesíteni magukat; holott a csak formaliter u. n. vizsgán átesett vagy éppen a nélkül is alkalmazott, feljebb léptetett egyének már maga a nyert osztályzat v. egyszerű kinevezésüknél fogva igényt tartanak hivatásuk laza teljesítésére, vagy további önmívelődésük elhanyagolása mellett az egyezben nyert képesség fokán megállapodva csak a szorosan ahhoz tartozó teendőikben való gépszerű ügyesség megszerzése és gyakorlására szorítkozni.

következmény az szerinte, hogy az alsó fokon meg nem vetendő routine-tanúsítanak, a felsőn és különösen a polg. iskolákban fölolvadás-szerű oktatást (lucus a non lucendo, saját szavai szerint) negélyeznek, mely az ifjuságnak semmilyen életet nem nyújt — egy szóval, a népoktatásnak gyatra erőnek odobatasáról szól. Amit azonban fel nem hoz, az azon most már köztudomású tény, ami különben a képzés szükségképpi folyamánya — hogy a „fiatalabb erők“ és különösen a gyenge nembeliek honositják meg nálunk azt a lélekölő s az egész társad. erkölcsöt megmétélyező „rendszert“, melyben kiki másnak a tulajdonát v. érdemét a magáénak tünteti föl, melyben mint a szinpadon szerepek osztatnak a vizsga előtt s a kis lányokak tiszteletre méltó naivitással dicsekednek már eleve azon bámulatos ügyességgel, melyvel pl. a legbonyolódottabb számtani feladatot megoldják s tizezrekkel dobálóznak majd, ugyanakkor midőn a 2-szer 12 föl-nem fedezett világrész még előttük. Itt még a magasztalt és annyira hajszolt „magyarosítás“ mily szomorú jelenséget mutat!

Ezen tekintetben az isk.-székeknek szóló „Utasítás“ maga az új tv., jelesül ennek (a régi tv. hatályon kívül helyezett 121 §-ának tökéletesen megfelelő) 13. §-ával világos ellentétben intézkedik, midőn az annak értelme és szelleme szerint az oktatásnak anyagi ellátása körüli feladata helyett annak rendezése, a tanító módszeres eljárása, tehát az oktatás szellemi részének intézése és felügyelete körül juttat nekik határozó befolyást. Így a 65. §., midőn az isk. széket a nyilv. vizsgálaton megjelenésre kötelezi (tehát ugyanazok, kik egész éven át — már ha arra való képességgel bírnának — meggyőződhetek volna a tanulók előmeneteléről, most újra számon kérik a tanítás eredményét) még a pótvizsgálatok elrendelése s a magánvizsgák megtartása iránti intézkedéssel is megbizva. (V. ö. a f. v. „Ut.“ 54. §.) Sőt a 44. §. 7. pontja (f. U. 46. §.) a tanítók által készítendő óraterv felülvizsgálatát és „ha helyesnek találta,“ helyben hagyását és arra való felügyeletet is, hogy pontosan meg is tartassék szintén az isk. szék teendői közé sorolja. Mennyi ügyszeretet, mily bámulatos, eddig még ismeretlen volt szakértelem tételeztetik itt föl a szülők képviselőiről! *)

Az állandó ig. tanítónak az „oktatás lelkének“ nyilvánítása, amint az ezen a tv.-en nem sarkoló intézményt, szintén a főváros példájára, ált. meghonosító „Ut.“ (47. §. b) pont) ezt ki mondja, sem mondható semmilyen tekintetben szerencsés eszmének, és az oktatás fejlesztésére semmiképp üdvözőző nem lehet a sokféle felügyeleti közegeknek ezzel megtoldása. A fővárosban eziránt tett tapasztalatok legjobban bizonyítják, hogy ezen állásnak a tanítói pályafutás végső pontjául kitűzése semmiképpen sem felel meg a jelzettük követelményeknek. Az azt egyszer elért tanítók nagyobb részt — kivéve a kevés kiveendőket — a nekik adott mód nélküli praerogatívák mellett, feladatukat saját semmiségük tudatában leginkább abban keresik, hogy egyrészt a legnagyobb köte-

*) A f. v. isk. székeknek szóló „Ut.“ nem adja ugyan meg azoknak azon a 44. §-ban foglalt különös praerogatívát, hogy a kormány engedélye v. utasítása alapján „a tanítókkal egyetértőleg“ válogat és megállapodik a tanítók kezébe adandó kézikönyvek körül, hanem ugyancsak 44. §-ában tekintettel a „szükséges egyöntetű összhangzatos oktatásra“ s a szülők anyagi érdekeire a közokt. bizottság javaslata alapján a f. v. tanács által mondja megállapítandóknak a kormány által engedélyezett köztül kiválasztandó tankönyveket. Szintugy a „teljes odaadással hivatásának élő“ tanító érdemeinek elismerés és „jutalmaztatásra“ juttatása nem szerepel itt az isk.-szék teendői között. (L. orsz. Ut. 29. §.) Azonban alkalmasint tekintettel az itt bizonytalannal nagyobb számban előforduló „irni olvasni“ tudókra, a 26. §-ban azt rendeli, hogy a tanító, ha mint isksz. tag jegyzőségre választatik „azt elfogadni és legalább egy évig viselni tartozik.“ Továbbá az o. U. (46. §. 1. pontjában foglalt) azon könnyen félreérthető kitétele, hogy a tanító „arra nyert engedély nélkül“ sem tankönyveket, semmiféle taneszközöket, de még kéziratokat sem használhat azon a feljebb előadott szempontokból (l. 93. l.) csak helyeseltető módon kijavított a 65. §. 3. pontja alapján, hogy a kormány által tiltott v. a f. v. tanács által nem engedélyezett könyveket pótló és azokhoz hasonló tartalmu kéziratok használata képezhet csak fey. eljárás tárgyát. (f. U. 54. §. 3. p.) Azonban in prax, míg a polg.

lesség-mulasztás előtt helyén kívüli pajtáskodásnál fogva szemet hünyjanak, másrészt anyagi v. ami még rosszabb, szellemi irigykedéstől sugalva egyik-másik irányban kiváló collegáik érdemét lehetőleg kisebbsíték, elismerésüket akadályozzák, nehogy azok saját térdencsúszkálva s fülbesugások által szerzett „érdemeik“ valahogy csorbát szenvedjenek. Az ily a hivatalba lépésük alkalmával birt, többnyire kezdetleges művelődési fokon már sokszerű igazg., kémkedői, pénzszedési teendőik miatt is szükségképpen megállapodó egyének előtt soha meg nem bocsátható bünként tűnik az fel, ha bármely tanító nagyobb képzettsége mellett némi önállóságot is tanúsít és saját fáradozásának gyümölcsét nem akarja mint valamely gyárban, a vezetőnek juttatni. *)

3. *A tanítók és tanulók fegy. ügyei.* Azonban az „Ut.“ ezen a tanügy fejlődésére nézve mindenestre hátrányos intézkedéseinek kívül olyak is foglaltatnak abban, melyek a helyett, hogy a tv. helyes elveit tovább kifejtve a tanítók *jogviszonyainak* már évek óta függőben lévő rendezését hoznák, még azon biztosítékokat is megszüntetik, melyekkel az 1868. XXXVIII. tv. a tanítói állást körülvette, és melyekkel most már minden művelt államban az okt. ügyének mindennemű önkénykedő s hivataln beavatkozástól mentesítését eszközölni törekszenek. Jelesül annak fejlődésére nézve csak vészes hatásmű lehet nálunk épp úgy, amint máshol is mindig volt, hogy a tanító módszeres eljárásán kívül a tanulókkal való bánásmódja, sőt erkölcsi viseletének bírálgatása és értelmezése is teljesen a helyi és személyes sugalmazások s az oktatás irányában határozottan ellenséges elemek befolyása alatt álló órei szabad kényére bizatik, kik egyszersmind mint vádlók és bírák is

isk. tanítók véleménye a tkönyvek megállapítása körül legalább meghallgattatik a néptanítók képessége s ítéletüknek a köztük nagy számban lévő könyvgyártókkal pajtáskodástól mentességében már ennyi bizalom sincs. De aztán (56. §-ában) nem is mondja ám ki azon az előzmények után merő képtelenséget, mely az o. U. 46. §-ban diszlik, hogy t. i. a tanuló „a min. által kiadott rendeletek értelmében“, az eléje szabott tanterv és tankönyvek szellemében — „önállóan“ vezérlő a növendékek oktatását, nevelését.

*) A főv. chronique scandaleuse-ból megtöbbentő tényeket tehetne ezíránt felsorolunk. De beérjük azon egynek felhozásával, hogy eddigelő akármelyik furcsa érdemei, v. akár saját társai „megbízásából“ a zöld posztváltó bevont asztal mellé vergődött tanító, a helyett, hogy alaptalanul vádolt megbízói v. „alattvalói“ védelmére kelt volna, épp úgy mint ama másik igavonó a vörös posztó előtt, öklelési dűhbe esik, mindig saját gyengeségének elpalástolása és érdemei kitüntetésére szolgáló eszközül használta kiváltságos állását. Nem lehet feladatunk itt a szomorú valóságot illusztráló tényeket felsorolni a divó nagyképű aprólékoskodás jellemzésére. Ezen szomorú, de tényleges visszasság országossá válásának elejét veendő az ig. teendőket az osztályrendszer következetes keresztülvitele mellett évenként más-más a felső osztályban oktató tanítóra kellene bízni, avagy évenként egy-egy kitünőbb tanítót egy egész kerület iskoláinak igazgatásával megbízni, ki akkor csakis az évközben üresedő osztályokban oktatna. Ez által nemcsak, hogy üdvös verseny fejlődhetnék, hanem azon számtalan visszaélés is orvosolhatótnék, mely a beteg-helyettesítés körül lábra kapott.

szerepelnek. Ezek v. sugalmazóik csupán szeszélyétől függvén maradása v. haladása, a tanító éppen nem állandó tisztán a közügy szolgálatában, ami pedig okvetlenül megkívántató, hanem azok kedvében lesz kénytelen járni, kiknek magán-, polit. v. vallási jellegű rokon- és ellenszenve lesz egyedül irányadó fegy. ügyeinek elintézésére nézve. Az új tv. kétségen kívül helyes elvből indul ki, midőn az eddigi tapasztalat szerint és az előzményeknél fogva szükségképp általánossá vált visszásságnak elejét veendő a „növen-dékekkel való durva bánásmódot“ azon hiv. vétségek közé számítja (7. §. 3. pont,) melyek miatt a tanító ellen fegyelmi vizsgálat rendelhető el. Amilyen nemes lehet a szándéklat maga, amennyiben az iskolák legnagyobb részében divó, a gyermek lelkiületét eltompító vaskalapos bánásmódnak elejét venni és szelidebb erkölcsöknek útját egyengetni akarja — a bajt ez úton nemcsak, hogy orvosolni nem lehet, hanem inkább annak még jobban elharapód-zását eszközölheti csak. Az „utasítás“ ugyanis, melyben (61. §., főv. ut. 66. s 67. §§.) az isk. fegyelem gyakorlásának egész kategóriája pontosan körülíratott „az ily megintésre nyilvánosan való figyelmeztetés“-től (2. fokú büntetés) egész az iskolaszékek végintézkedés végett „bejelentésig“ (9. és utolsó fok) úgy látszik egészen más felfogásnak hódol, amennyiben a *testi büntetést* indirecte a fegyelmi eszközök közül teljes kizárására érti nyilván. Legalább az ut. 54. §. szerint a fegyelmi fokozat kimerítése után is, midőn „a szülők közbejöttével annak javítására fordított minden kísérlet sikertelen marad“ a *megromlott gyermeknek az iskolából eltávolítását* rendeli el az isk. (az o. U. 67. §. 1. p. szerint a v. és közokt. min. iuditványára) anélkül, hogy bármely módon annak további oktatása, nevelése iránt intézkednék. Ugyanakkor tehát, midőn a beverendő tananyag oly nagy bőségesen előíratott s az osztálytanító heti 30, az osztatlan isk. tanítója 36 órai oktatásra szorítható m. p. határozatlan szánu tanulókat, egyszersemind az eddig még sehol teljesen nélkülözhető nem volt és bizonyos esetekben egyedül szágravezető *testi fenyték* a maga ideje, m. o. lja és az egyedi sajtóságokhoz mért kivételes alkalmazásától is végképp lemondani kénytelen, ha csak örök recriminációk s a hanyag, gyermekeikkel különben maguk a legdurvább módon elbánó szülők „méltányos“ nehezteléseinek magát kitenni nem akarja, kik az „Ut.“ de a fővárosban (és ennek példájára most egyébütt behozott) havi „Értesítő“-ből is leginkább arról vesznek értesülést, hogy a tanító ellen panaszra mehetnek. *) De elkerülhetlen lévén az, hogy a tanulni éppen nem akaró s rosszlelkű szülők által felbátorított gyermekek közé bizonyos tradíciók ne jussanak arról, hogy a tanító „durva“ bánásmódja oly vétség, mely miatt el is bocsátható, s mert teljesen

*) A főv. tanítóra még sokkal súlyosabb köteleességek rovatnak mint az ország egyéb tanítóira. Azonkívül, hogy a munka-ido, és a normalis számot 2—3 szorososan meghaladó és többnyire romlott erkölcsű tanulókból álló osztá-

a helyi és személyes indokoktól influált értelmetlen elemektől függ annak interpretációja — viseletük, hanyagságukkal maguk fogják provocálni a büntetést. Gondoskodjunk arról, hogy a testi büntetés és kizárás ellen egyaránt határozottan tiltakozó „közvélemény“ kel-
lőképp felvilágosíttassék; kezdjük meg jelesül azon, hogy előbb maguk a szülőket gyermekeikkel szelid és okszerű bánásmódra, nevelésük körül helyesb elvek szerint eljárásra bírjuk valamely módon — a kutyákkal való bánásmód, melyre nézve a fővárosban külön „szabályzat“ létezik csak nem előbbre való a gyermekek nevelésénél? — gondoskodjunk arról, hogy a máris durva bánásmódhoz szokott, rosztul nevelt tanulók ugyanoly kemény kedélyű és — tenyerű tanítók által külön iskolában oktattassanak, nehogy az olyakra ráillő bánásmód alatt és által a gyengébb kedélyű és már születésüknél fogva is gyengédebb lelketű gyermekek is szenvedjenek, elcsenevészedjenek; gondoskodjunk mindenek előtt jó tanítók és jó iskolákról, amelyek élvezetétől elüttetés valóban a leg-súlyosb büntetésnek tűnjék föl — mert ha vannak államok, amelyekből való száműzetés, úgy vannak iskolák is, amelyekből való „kizárás“ nem fogna olybá vétetni — s azon kényes kérdés megoldása, mely körül, mint macska a forró kása körül forgolódik egy idő óta a saját árnyékától megijedő s a dolgot a maga becsületes nevének megnevezni nem merő paed. szószaporítás, semmilyen nehézséggel nem járand; mert ekkor a testi büntetésnek egymagától kellend megszűnnie. Addig azonban, mondjuk csak ki kerekben, semmi szín alatt nem nélkülözhető, jelesül míg a „fenmarasztás“ egyszersmind az amúgy is teendőkkel túlhalmozott tanítóra, v. inkább csakis erre nézve, legsúlyosabb büntetés marad, miután a nálánál sokkal jobban ellátott isk. szolga helyett, kinek sokkal fontosabb teendői vannak, magának őriznie kell a fenmarasztottat. *)

Még vésszesb következményüvé válhatik az isk. székeknek a tanító „erk. magaviselete“ fölötti örökösessel nyíltan megbízatása. (Ut. 28. §.; f. u. 35.) Eltekintve attól, hogy ezen intézkedés a sza-

lyokra nézve semmiben sem kedvezőbb viszonyok alatt nem működnek, még sokszorosan megnehezítettek. Míg ugyanis ezeknek csak „havonként legalább egyszer“ kell értekezletet tartaniók (Ut. 47. §.), ami minden körülmények közt elegendő s a czélnak megfelelő, s a 64. §. értelmében csak „egy kevéssel“ az okt. megkezdése előtt kell osztályaikban megjeleniök, addig amazoknak (föv. Ut. 60. §.) akár van tárgy, akár nincs — pedig ily gyakran nem is lehet — hetenkint 2—3 órát kell hiábavaló feleseléssel tölteniök súlyos napi munkájuk bevégzése után, ami által az ily összejövetelek tulajdonképpii célja teljesen megsemmisítettik. Egyszersmind pedig, (f. Ut. 65. §.) az okt. kezdete előtt „legalább egy negyed órával“ megjeleniök, ami szintén 3—4 órát igényel. Ilyképp tehát éppen a f. tanító, kire az egész ország szeme néz, az üdülés és továbbmívelésre való szabad idejétől, már hiv. teendőinél fogva is megraboltatik.

*) Az Amerikára való utalás mind e dolgok iránt sem áll helyt. Ott is helyesen belátták azt, hogy már tisztán a humanitás szempontjából is, de egyszersmind az oktatás sikere s annak az egyedi nevelés elveihez alkalmazására nézve egy tanító alá 30—40 gy.-nél többet adni nem lehet. De mint nálunk ott is a

badelvűséggel éppenséggel össze nem egyeztethető, keresztül sem vihető az, mert az egyén lelkületén nyugvó erkölcs a dolog természete szerint előzetes ügyelet tárgya nem is lehet, tehát megfogható czéllal nem is bír. Ugyanakkor, midőn a tanítónak épp úgy, mint minden egyéb tisztviselőnek erk. kihágása vagy hiv. vétsége, a tv. értelmében ugyis fegy. eljárást és hivatalból elmozdítást von maga után, igaztalanság és vigyázatlanság is egyszersmind, midőn minden állampolgár tvszegésének előzetes forbátolásától általában már rég visszajöttünk, éppen csak a tanítót kivételesen és nyíltan olybá tüntetni föl, ki a főnálló államtvek és szabályok, sőt a tisztú eskü daczára hiv. teendőin kívül még magán életében is a tanuló gyermekek szülőinek képviselői által külön „szigorú“ felügyelet alatt tartandó. *) Ez által nemcsak a köztiszteletet leginkább megkövetelő állás tekintelyén mély csorba ejtetik, hanem az oktatás ellenőrzésén kívül — ugyanakkor, midőn az állam s a társadalom maga ugyis szigoruan felügyel minden, s kivált az erk. tiszttel megbízott polgár minden cselekményére — a tanító magán életének ellenőrzésére magukat most már „jogosan“ illetékesnek tartathatók részéről végtelen visszaélések, túlkapások, illetéktelen beavatkozásokra vihet. Jelesül pedig azon conniventianál fogva, mely a följelentő, vizsgáló és ítélő közegek közt léteznek, az ut. és tv. betűje szerint bármely tanító, kinek nem sikerülne az egyes fölügyeleti közegek kezvét a jog és paedagogia tiszta elveinek az ő „sic volo, sic jubeo“-jának alárendelése által kinyerni v. hivatalos, politikai és magán cselekvényei körül ugyan azon független és ön-

takarékossági tekintetek vetették sulyokat a mérlegbe. Nem titkolják el különösen, hogy a fiúknak a leányokkal együtt (többnyire nőtanító által) oktatása mellett, az utóbbiak jelenléte amazokra szelidítőleg hat ugyan — de a főindok mégis csak az, hogy most már 60 növendéket lehet egy tanítóra bizni s ahol eddig 3 tanító alkalmaztatott, most csak kettőt kell. Egyszersmind azonban a testi büntetés mellett, kivételesen ugyan, a kizárás is, de csak olyképp alkalmaztatik, hogy az illető gyermek más-más iskolába járásra köteleztetik mindaddig, míg vagy a változó és esetleg egyediségének jobban megfelelő körülmények mellett v. javul, v. a kóbor gyermekek iskolájába kerül végre. Nyilvánvaló, hogy ily intézkedések hiányában az egyedi nevelés elvei s az előirt normális viszonyokhoz mért fegy. szabályok alkalmazásáról szó sem lehet.

*) Pfitzer (Rotteknél i. h.) mintha csak ezen viszony forgott volna szeme előtt vétesnek mondja ugyan azon véleményyt, mintha az államnak, mely a nép összeletét, tehát összes czéljait foglalja magában, csak a törvényesség, nem pedig a polgárok erkölcsösségével kellene egyszersmind törődnie, valamint veszélyes hatású lehet csak szerinte a közerkölcsre nézve azon hit, hogy csak jogcsorbitások nem pedig egyszersmind az erkölcs megsértései eshetnének az állam fenytő hatalma alá. „De semmikép sem mondható közönyösség vagy az erk. tv. iránt ellenszegülésnek.“ így folytatja, „ha a liberális mus a polgároknak az állam v. valamely más, általa arra autorisált hatalom részéről ált. gyámkodását elleuzi. Ezen ellenszenvnek inkább nagyon is alapos indoka van azon tapasztalatban, mily visszás s a valódi erkölcsre nézve hátrányos az, egy embert a másíknak fölhatalmazott erkölcsbirájává tenni, mennyi baj okoztatott már a türelmetlen, korlátolt eszű, uralomra vágyó, vagy álszenteskedő és maguk is erkölcs-telen erkölcsbirák által.“

álló nyilváníásra tartana igényt, mely a társadalom legmélyebb fokán álló polgárnak sem tagadtatik meg és melylyel maguk illetéktelenül megbizott örei is szabadon élnek — azok részéről folytonos recriminációknak van kitéve, sőt egyszerű vádaskodásra, ráfogásra, „följelentésre“ hivatalvesztésre is ítélhető, legyen aztán még oly buzgó, lelkiismeretes és ügyes annak teljesítésében. Mert alapos utánnézésre úgy fogjuk találni, hogy éppen a tanítóra nézve kivételes és statáriumhoz hasonló eljárásnak van helye. Valóban megfoghatatlan az, hogy jelen kormányunk, mely még a szolgák és szolgálók gazdáikhoz való viszonyát is tvesen szabályozta, mely a bírák függetlenségét több ízben megerősített biztosítékokkal vette körül, mely az előljáró közegek, sőt a jegyzők iránti fegy. eljárást egy szabad államhoz méltón rendezte — a többi hivatalnokok és különösen a tanítók hiv. vétségeinek interpretációja és forbátolására nézve, hogyan állapíttathatott meg oly homályos és minden jogkeresést kizáró intézkedéseket, milyenekül éppen a legujabbak feltűnnek. Mig ugyanis az 1876. VI. tvcz. 55. §-a szerint a közíg. bizottság által kormány közegek ellen teljesített vizsgálat befejezése után a kir., ha pedig tvényhatósági közegekről van szó, a tisztí ügyészek kiadandók a vizsg. iratok „ki azokat 14 nap alatt a kiszabandó büntetés minőségére vonatkozó indítványával azon hatóságnak adja át, mely a fegy. eljárásról szóló tv. értelmében első fokulag határozni hivatva van“ — addig a tanító fegy. ügyeiben már 1. fokon is, jogi v. szakvélemény meghallgatása nélkül is döntő ítélet hozható. *)

Mig eddigelő a régi törvény 130. és 138. §§. értelmében csakis a kir. tanfló elnöklete alatt állt ker. isk. tanács bíraskodhatott a tanító fegy. ügyeiben, melyben a tanítók is képviselve voltak, tehát szakértők ellenőrzése alatt folyt a vizsgálat, addig az 1876. VI. tvcz. értelmében alakuló s ugyanez évi V. tvcz. szerint eljáró „fegy. bizottság“ az illető saját kartársainak meghallgatása, sőt a vádloznak kihallgatása nélkül is egyszerűen fel-

*) V. ö. az 1876. V. tcz. 28. §-val, melynek értelmében a bepanaszolt előljáró jogosítva van az ügyészi véleményt, valamint a vizsg. eredményét megtekinteni s arra 8 nap alatt írásbeli nyilatkozatot tenni, mely felebbezés esetén, ugy mint a tisztí ügyész véleménye az iratokhoz csatolandó. Ebből is kiviltszik már, hogy a bün. következményeire nézve a t. elleni fegy. eljárás szorosan alkalmazkodik az egyéb tisztviselőkre nézve fennálló szabályokhoz. Ami azonban a jogkeresést illeti egészen más és mindennemű jogfosztásnak szabad tért engedő elvek érvényesültek. Mintha a jegyzői v. akár előljárói, bírói tisztelet viselő különb emberi és polg. jogokkal bírhatna és jelesül mint vádlo, más kiváltságos eljárásra tarthatna igényt a hiv. ranglejtő legalsóbb fokán álló utolsó dijnoknál. Budapestben mindazon jogok, melyek egyébbütt a közíg. bizottságot illetik a tanácsra ruháztatván (az új tv. 16. §. utolsó kik.) annak 1. fokon hozott határozatai ellen a „tv. hatósági“ közíg. bizottságon kívül más forum apellatorium már nemis létezik és a 2. fokon hozottak ellen a ministeriumhoz fellebbezésnek csak akkor van helye, ha az 1. fokon hozottaktól eltérnek. (V. ö. a fív. isk. hatóságoknak szóló Ut. 9.—20. §§.).

függeszthető hivatalától a vizsgálat elrendelésével egyidőben, mely pedig csakis az isk.-szék meghallgatása s a tanfelügyelőnek, ki azon jelen „lehet“ értesítése mellett megtartható (1876. XXVIII. tvcz. 7. §. 1. — 4. p.) — amint ez több főv. tanítón tényleg meg is esett már, kik azzal egyszersmind védelmük erk. lehetőségén kívül, annak anyagi feltételeitől is megfosztattak; tehát a capitális bűnnel vádolt köz. gonosztevőknél is rosszabb helyzetbe jutottak, mert ezek a vizsg. fogságban legalább tápot nyernek.*)

Nyilván való, hogy ezáltal ama 7. §. mindennemű önkénykedés ellen még egyedüli biztosítékot szolgáltató 2. b) pontja is semmivé devalválódik itt. Ennek értelmében ugyanis fegy. vizsgálat indíttatik minden tanító ellen szintén „ha az isk.-ügyre vonatkozó, s a tvhatóság, illetőleg a kormány által nyilván v. hallgatólag még helyben nem hagyott v. megmásított olyan határozatot v. szabályrendeletet hajt végre, mely felsőbb jóváhagyás előtt végre nem hajtható.“ Tehát itt az egyén felelőssége s a netán a véleménye szerint ilyen jellegű rendeletekkel szemben elfoglalandó álláspontja védelmezése és igazolására nézve megbecsülhetlen s egy szabad államhoz méltó elv jut kifejezésre. Mert e szerint a közig. bizottság, mely ugyan-e §. 3. pontja (2. kikezdés) értelmében „a tvben v. azon alapuló rendeletben kiszabott kötelességeinek, akár mulasztás, akár más módon megsértése“ esetében, részben a tanító elleni fegy. vizsgálat v. felfüggesztésnek elrendelése, részben a felülvizsgálat jogával felruházott — a dolog természete szerint az eddigelő közigazgatásunk szervezetében még hiányzó közig. s tv-magyarázó bíróság tisztével is volna megbízva, azaz annak eldöntésével: vajjon a végre nem hajtott rendelet ves-e v. sem? — Midőn azonban a fővárosban a közig.-bizottság mindezen teendői a tanácsra, tehát ugyanarra ruháztatnak, ki a tanítói kötelességet rendeletileg önállólag szabályozza a maga körében — a legprimitívbb jogi fogalmak szerint egyszersmind fegy. hatóságot nem gyakorolhatna. Valóban nem igen érthető, hogy

*) Az 1876. VI. tvcz. 52. §-a értelmében a fegy. bíraskodást egy öttagú választmány gyakorolja a fő-, alispán (polgármester) elnöklété alatt. Két tagja az állam közegeiből, kettő p. a tv.hatósági közgyűlés tagjaiból választatik és 3 tag (az elnököt bele értve) ítéletet hozhat már; (54 §.) U. ez évi V. tcz., mely a községi tisztviselők, előljárók fegy. ügyeiről is intézkedik, ezekre nézve világosan kimondja, hogy: a közs. előljáróság bármely tagja ellen fegy. eljárásnak van helye: a) ha megsérti v. hanyagúl teljesíti a tvben és szabály- v. kormányrendeletekben megszabott kötelességeket, v. azok teljesítésére képtelennek bizonyul; b) ha a tvhatóság, illetőleg a kormány által nyilván v. hallgatólag még helyben nem hagyott olyan határozatot hajt végre, mely felsőbb jóváhagyás előtt végre nem hajtható; c) ha nyilv. botrányt okozó erkölcstelen életet él vagy ilyenmü kihágást követ el. (18. §.) Ily esetekben a vizsgálatot elrendelő az illető előljárót hivatalától is felfüggesztheti s ennek helye ideigl. helyettesítés útján töltetik be; (21. §.) holott a f. U. 16. §-a értelmében a min-hez való esetleges fellebbezés sem akadályozhatja a tanácsnak tanító ellen hozott határozatának végrehajtását (alkalmasint az 1876. V. tv. 25. §-a alapján).

kormányunk, mely minden más téren a municipiumiok önkénykedése, visszaéléseinek elejét veendő, sokféleképp megnyirbálta, különösen a nagyobb községekben a curruptió korában lábra kapott garázda szabadosságot, hogyan vethette oda éppen a legfontosabb közügyet annak áldozatául. Holott az 1876. VI. tv. 46. §. értelmében azon esetekben, melyekben mint felebbviteli hatóság jár el, a vizsgálatot és az esetleg szükséges pótvizsgálatot ki teljesítse, a min. szabályrendelettel állapítja meg, tehát csak egy szavába kerülne a kormánynak, az ügylőz méltó, minden irányban megoldást eszközölni.

A főv. tanítók számára 40,316/1876. sz. a. kelt szolg. „Szabályzat“ a tanítói állást még ezeknél is jobban megingató pontokat tartalmaz. Így annak 10. §-a alapján a máris alkalmazott tanítók, köztük sok már törődött és kiérdemült, tornatanítói póttanfolyamot látogatni kényszerítettek, mintha a főv., midőn elmulasztá a saját igényeihez mért képességgel bíró tanítókat maga-magának képezni saját költségén és veszélyére, utólag az állam által képesített tanítókat bármely pótlólagos képzésre jogosan szoríthatná. Eltekintve attól, hogy az ürügyül szolgált oszt.-tanítói rendszer, melynek értelmében minden tanítónak mind a 6 évfolyamon keresztül az összes tantárgyakban kellene oktatnia tanítványait, mindaddig keresztül nem vihető, míg a főv. számára külön képezde, paedagogium nem nyitattik és tényleg is a „Szab.“ 1. §-ban meghatározott 26 órai oktatási időn belül, különféle osztályokban szaktanításra s a 2. §. értelmében az ism. iskolában is „különdíj“ nélkül oktatásra köteleztetik a tanító, — az ország összes tanítóinak u. n. „próba előadásra“ ide csődítése semmilyen biztosítékot nem nyújt a fővárosnak arra nézve, hogy az ált. mérték és mód szerint képzett tanítók a főváros fokozódott igényeinek megfelelő képességgel bírnak-e. Különbön nem merülhetett föl újabban azon furcsa eszme, hogy az ism. oktatásra előkészítő póttanfolyam nyitassék a főv. tanítók számára („P. Ll.“ 1875. jan. 4. sz.; V. ö. szerző által a „Népn. l.“ ugyanez évi 7. sz. irt. czikkkel.) De midőn egyszersmind az idepályázásra magukat eltökélő tanítók a tv. ellenére csak ideigl. alkalmaztatnak 1—3 évre, mely idő alatt „különös felügyelet“ tárgyát képezik, minden biztosíték ledöntetik arra nézve, hogy valóban képzett s gyakorolt tanítókra tehesen szert a főváros. *)

*) Daczára annak, hogy a próbaelőadás alkalmával „nemcsak szellemi képességük, hanem külső megjelenésük, modoruk“ról is meggyőződést szerez magának a város, és „egészségi állapotuk s testalkatukról szóló hatósági orvos által kiállított bizonyítványt“ is kötelesek felmutatni, „ha működése és tan. qualicificatiója tekintetében alkalmasnak nem találtatik“ v. „ha rajta gyakoribb betegeskedés v. a tanpályán hátráltató testi hiányok észleltek“ — bármikor elmozdítható, „illetőleg a szolgálatból elbocsájtható.“ (1. „Szab.“ 37.—44. §§.) Utóbbi esetben, az az, ha ugyanis „vétsége nélkül“ nem nyervén végleges alkalmazást („bármely ok miatt végleg meg nem erősítették“) önkényt áll tovább — a nyugdíj alapra levont járulékaik „kamat nélkül“ kiadatnak mégis. (18. §.) A

Ez időszereint, midőn tv.-magyarázó s maga a tvhatóság sőt a min. intézkedései fölött bíraskodó forum nem létezik s egyszersmind a fővárosi közig. bizottság ezen hivatásától elüttetvén, ugyanazon pictus masculus hálátlan szerepét viszi, mely a „javasló“ közokt. bizottságnak jut ki, melynek határozatai mindig irányadók arra nézve, hogy — annak ellenkezője történjék, a mit javasol — a főv. tanitóság számára nem létezik bíróság, melynél egyes roszakaratu és kegyleső alárendelt közegek indokolatlan „följelentései“ alapján rajta elkövetett méltatlanság ellen orvoslást kereshetne. Jelesül az oly, tvbe ugyan egyenesen nem ütköző, de annak szellemeivel határozottan ellenkező, és az ügy fejlődésére nézve a látogatnál sokkal ártalmasabb, de azért csudálatra méltó vas következtességgel fentartott rendeletek utolsó betűjéig végre nem hajtása miatt vádoltak, magukat védelmezhetnék. *) Pedig oly államban, hol az egyes szakkörökben kellő összetartás, testületi szellem, önállóság és jogérzet nem fejlődhetett s így az e fokot már elért egyes ember saját magára van utalva ügy e védelmében, kétszeresen kívánatos, hogy nemcsak egy legfelőbb, hanem minden bíróságnál lehessen beperelni bárkit is, ki a tv-t helytelenül alkalmazza. Mig ez irányban intézkedés nem történik, mig a tisztviselőre és jelesül a tanítóra nézve, más, a közönségestől teljesen elütő tvkezés lesz gyakorlatban, mig rendesen törvény elébe idézve, szakférfiakból álló esküdtszék által és azok közül saját maga által választott védő meghallgatása után, a mi még a rabló gyilkosnak sem tagadtatik meg, nem fog fölötte az ítélet kimondatni — addig mondjunk le arról, hogy szabad elvek szerint kormányzott jogi állammá fejlődhetik e haza; míg oda nem viszzük, hogy kiki ön-

tv. ezen visszás és méltatlan alkalmazásánál fogva, nem csudálkozhatunk azon, hogy a t.-képzés ált. hiányai mellett, éppen Bpestre, hol a tanitóság javának kellene összpontosúlnia, újabb időben csak az alja seregel. De ezeknek — tanítói qualificatiójuk eleintén többnyire a „beteg-helyettesítés“ sulyos teendőin próbáltván ki, ahol többnyire a legkegyetlenebb bánásmód alatt elvadult s mindenkor más-más gyermekkel van dolguk — sincs soká maradásuk, és így folytonos áramlás van itt, mely alatt az isk.-ügy legtöbbit szenved.

*) Lehet pl., hogy a czipó-, kötél- v. — zsemlyegyarak mintájára a főv. ismeret gyárakba behozott u. n. „Beirókönyv“ a tanítók kötelesség-teljesítésének ellenőrzésére még mindig elégtelennek bizonyul. (Mert lehet eset rá, hogy valamely hitvány tanító-ember nevét a rendes időben beírja s aztán az osztályába v. éppen haza — aludni mén, ha jobbnak nem találná újra a korcsmát fölkeresni, ahol éjelezett; a gyermekek legyenek csak „vorschriftsmässig“ dressirozva, akkor a tanítónak távolléte nem sokat fog változtatni a dolog rendes menetén.) Ekkor aztán nem marad egyéb hátra, mint, hogy ismét a szakkörök véleményének mellőzésével, valamely, tegyük suszterlegényből vált s előljárói kegyében járó szagférfi oly indítványnyal lépjen föl, hogy a táviró módjára, jól beszurkozott — dratva vezetessék a központból minden osztályba s ott, jelesül a gyakori alhatnékban sinlődő tanító lábfeje képezvén a végállomást, az ig. bármikor megrántván azt, a legkényelmesb és practicus módon meggyőződést szerezhessen magának arról, hogy a tanító ott jelen és ébren van-e, illetve eszközölhesse, hogy legyen. Még több. Az ajtón keresztül roszul hallatszván s hamar elveszhetvén az ott kémkedő előtt a tanító minden

állóan es saját felelősségére járhatson el hivatásában, egyedül a saját alapos szak- és lelkiismerete parancsolta elvek s a helyzet követelményeihez képest, hanem a rendőri felügyelet közegeinek véleménye, a pedantokrácia ezerlábu szörnyetegének szüleményei, politikai, vallási v. erkölcsi vételei lesznek irányadók a közügyekre nézve — addig nyugodjunk be abba, hogy örökké a formának a lényeg, a külső tetszetnek a dolog veleje, a kegykeresésnek a kötelességteljesítés a decorumnak a valódi erkölcs s az oktatás körül a gyermek lelke az uralkodó előítéleteknek fog feláldoztatni. Ha a tanítóra nézve a „belső titkos“ paedagogusok nézetei, szeszélyei, sugalmazásai, ügyelete még soká maradnak irányadók, akkor ok- és czélszerűen gondolkozó emberek helyett, jól fegyelmezett s a szabályzatok betűje szerint gépszerűen eljáró favitézeteket nyerendünk, kiknek zárt soru tömege „szépen veheti ki ugyan magát“ a rapporton, de a nemzetek önfentartási tusájában a biztos futás és döntő — megveretés lesz osztályrészük; mert saját felelősségére az ily lelketlen lény mitsem tud és mer cselekedni és a legnagyobb veszély esetén is, midőn egy elszánt, bátor tettel az egész sereget megmenthetné, tunya csökönyében a halálnak szenteli inkább magát és társait. A hadseregek úgy, mint a nemzeteknek ereje, a tanítók úgy mint tanulók haladása, az élet s az iskola fejlődése, nem valamely szabályzatok szolgál-lelkü követésében, hanem azoknak az időleges és helyi viszonyokhoz képest változó és önálló, saját felelősségre alkalmazásában áll. De erre az igaz felismerésén alapuló meggyőződést eszközölő oktatás s az igazságot diadalra juttató tvekezés kívántatók első és nélkülözhetlen kellékekül.

Szolgáltassunk igazságot mindenek előtt! „Gondolják meg Önök jól, hogy ami a polgár erejét, biztonságát és méltóságát kiteszi, nem más: mint hogy, ha a képviselői által hozott méltányos tveket tiszteli, joga legyen arra számítani, hogy szabadságban, becsületben élhesse napjait. Ez mentő horgonya. De, ha ugyanerről vízbe fulasztják, az igazságból kelepcze, a bíróból bakó lesz, mivé lesz aztán a szabadság, mi a kezessége? — A szabadság, jegyezék meg Önök — nem egyéb a jog megbecsülésénél, az igazságnak csak egy másik elnevezése az.“ *)

szava és mozdulata, utóbbiak, illetve a gyermekekkel való bánásmódját a phonograph sem adhatván vissza, oly — fonópálca lesz feltalálendő, mely bármikor híven visszaadja a tanító hányat ütött az ily büntetést érdemelt tanuló posterioritására. De komolyan szólva, ha valamely tanító helytelen eljárásnak merészelné tartani azt, hogy a felügyelő közeg kényelmére, ki köteles volna maga följegyezni a tanító esetleges mulasztását — 10—15 ember „beiró“ géppé aljasittassék, s annélkül merne osztályában pontosan megjelenni, a §. erejénél fogva egyszerűen elbocsátható.

*) Laboulaye, i. h. II. k. 157.—8. l.

VIII. Reformjavaslatok.

A III. (IV.) m. egyet. tanító-gyűlés figyelmébe ajánlva.

I. Mindennemű iskola nyilvánosnak ezentúl csak úgy tekintetik és csak azok bizonyítványai érvényesek, ha s melyek a nyilván. vizsgálat s az alább felsorolt többi kellékeknek megfelelnek. Minden polit. község, melyben ily nyilván., bárki által fentartott iskola nem létezik, köteleztessék 3 év letelte alatt olyat állítani, s ha ezt elmulasztaná az állam az *illető község költségén* maga állít olyat. A különleges *tandíj* eltörlése mellett az ily nyilván. közs. iskola, az évenként összeírandó tanulók számához mért költségeihez, a község minden tagjának tényleges vagyona v. keresetéhez képest járulnia kellend, tekintet nélkül arra, hogy van-e és felküldi-e gyermekét. Csakis a teljesen vagyontalan és egyszersmind *keresetre képtelen* szülők volnának fölmentendők. (L. IV. cz. 2. fej.)

II. A polit. községen kívül magánosok, társulatok és felekezetek is tarthatnak fön iskolát vagy neveltethetik külön gyermekeiket saját költségükön, ha az 1868. XXXVIII. 7. §-ának megfelelőe, nyilván. s az állam által ellenőrzött *vizsgálatot* tartanak. Az egyházak, híveiknek anyagi hozzájárulását általában csak azon esetben vehetik igénybe, ha az illető iskolában ilyszerű vizsga alapján egyedül államérvényes bizonyítványt nyerhetnek a tanulók. Ellenben ha a magán- v. vallási társulat által fentartott iskola 3 éven át a tv. ezen s egyéb, valamint általában a nevelés minden igényeinek tökéletesen megfelelt, nyilván. jogot nyer és nemcsak saját tagjait és híveit, hanem a község más felekezetű, és ugyanily iskolát fön nem tartó v. fön tartani nem bíró többi tagjait is az I. pontban jelzett arányban megadóztathatják. Ezen esetben kötelesek azok gyermekeit az iskolába fölvenni s azok oktatásáról is kellőképp gondoskodni.

III. A vallásoktatás az ily magán- v. vallási társulatok által fentartott és más felekezetbeliek által is látogatható nyilván. iskolák tantárgyai közé föl nem vehető, hanem teljesen a szülők, illetve az egyházakra bízandó a vallásos nevelés mikénti eszközzése. Az erről való oktatásnak a *gyermekek számára külön napon a templomban tartandó istentisztelet* alkalmával lehet csak helye, melynél a szülők is jelen lehetnek. Egyszersmind az isk. oktatás s tankönyveknek, súlyos bírság terhe alatt, minden felek. szellemtől mentnek kellend lennie. (V. ö. VI. czikk.)

IV. Az ily nyilván. jellegű iskoláknál csakis az állam által ellenőrzött vizsgáit képesített tanítók alkalmazhatók, m. p. a különféle felekezetekhez tartozó iskolás-gyermekek arányához mérten az illető v.-felekezetekhez tartozók is alkalmazandók, mindesetre úgy, hogy a kisebbségben levő felekezetekre is legalább egy ahhoz tartozó

tanító essék. Minden iskola, mely ezen igénynek meg nem felel s az állami tanfelügyelő ellenőrzése mellett nem tartja vizsgálatait, nyilvánossági jogát elveszti.

V. Az isk.-szék, általában az oktatás szellemi részének intézése, a tanító, fölötti biráskodás és felügyeletre nézve mandátummal nem bír s az anyagiak körül is a községi tagok évenként tartandó ösgyülésén a tv. alapján hozott határozatok értelmében járhat el, mely alkalommal egy harmada kisorsolandó és új választás alá vetendő. *)

VI. A tanév egyszerü zárünnepélyvel fejeztetik be. A vizsgálat pedig az áll. tflő v. annak képviselője jelenlétében több napon át s a tulajdonképpi nyilvánosság nélkül tartandó, s arra szolgál, hogy minden tanuló egyenként egy-egy magasb osztályba felvétele előtt, arra való tényleges képességét igazolja. Tekintetbe véve azt, hogy a folytonos ügyelet és őrizet mellett a tanítás eredményét ugyis még egyszer és nyilv. számon kérni nem jelentene egyebet, mint hogy a felügyeleti közegek, az őrizettel együtt a t. helyes eljárás a iránt felvállalt kötelesség alól kivonják magukat — az eddigi u. n. zárvizsgálat haszon- és czéltalan intézménye teljesen elejtetik, egyszersmind a jelzett vizsg. rendszer következetes keresztülvitele a felügyeleti rendszer tökéletesen más, az önállóság és felelősség alapjára fektetését indolválja. Mert, ha a tflő egyszeri megjelenése alkalmával oly rendszeres vizsgálat tartatik, mely mindennemü tanító és nevelő képessége és tanításbeli ügyességének kiderítésére is alkalmas — akkor annak szükségképpi követelménye, hogy ezen egyedüli felügyeleti teendővel csakis a néptanítás minden fokozatán maga is keresztül ment, a tanügy minden részletében jártasságát gyakorlat utján kimutatott, és utoljára, mint nálunk is már évek óta tervezve volt, hiv. teendőinek ismeretét is külön vizsga utján igazolt szakférflu volna megbizható, ki aztán nem egy egész megye, hanem csak egy-egy járás v. nagy község iskoláinak ügyét vezetné. **)

*) Ezen választás alkalmával csakis az *írni-olvasni* tudó lakosok bírnak szavazati joggal s csak olyak választhatók, kik rendes és lehetőleg magasb iskolázáson mentek keresztül. A már egyszer bünyenyítés alatt volt szülőkön kívül azok sem bírnak semmi esetre vál. joggal, kik gyermekeiket notoricusan rosszul nevelik s azokkal durván bánnak v. példájuk által bűnök, szenvedélyekre csábitják. Az ilyen helyett a község külön gyámot is rendelhet, vagy ha kell, saját költségükön egyébként is gondoskodhatik gyermekeik neveléséről. (L. IV. czikk, 56—64. l. és VII. cz. 3 fejt.) Az illető polit. v. vallási községben működő összes tanítók hivatalból tagjai az isk.-széknek, annak minden tanácskozásaiban részt vesznek, és annyiban bírnak szavazattal a vitás ügyek eldöntése körül, amennyiben az egyházak ex offo képviselői.

**) Egyszersmind pedig a lelkiismeretes tanító nem jutna azon kényszerhelyetbe, hogy az adott viszonyokkal való folytonos küzdelembe belefáradva, végre a „nyilv.“ vizsgálatot szintén azon a „czélú szentesítő“ eszközül felhasználja, milyenné a félrevezetett közvélemény s az azt képviselő „érdeklődők“ erőszakolják, hanem a becsületes fáradozásainak méltó elismerése és ügyekezéttel aránylagos előbbrevitelre nyiló kilátás folytonos haladásra serkentené.

VII. A szülők érdeklődését ébren tartandó és elejét veendő annak, hogy az isk.-szék megválasztásával a gyermekeik nevelése iránti felelősség alól kivonván magukat, egészen arra bizzák az isk. ügy intézését, a ttestület és isk.-széknek havonként tartandó együttes értekezletére szintén meghivandók (azok kivételével, kik nev. joguktól elejtettek) és azok egész folyamata alatt, a személyes ügyeket kivéve, egyszerre jelen lévén, kívántató esetben egyenként is, felvilágosittassanak a házi nevelés és gyermekeik körüli ügyelet iránti teendőik, valamint azoknak az iskolában tapasztalt előmenetelük v. hiányaik orvoslása iránt. Ezzel egyetemben az írásbeli havi „Értesítő“ elejtetik s a helyett a gy. egy-egy magasb fokozatra való képességét igazoló s ált. szülő bizonyítvány (l. VII. cz. 2. fej.) szolgálанд a tanulók úgy mint a szülők közti üdvös verseny felkötésére. Azonkívül az iskolának a szülői házzal ilyszerü közvetlen egybekötetése azon tekintetben is előnyösebb, mert az oly nagy tömeg, ha egyszer megnyerünk sikerült az iskolánk, nem oly könnyen enged mindennemü befolyásnah, mint a suttyomban tanácskozó és határozó isk.-szék.

VII. A közoktatás ügy szervezendő, hogy az alsó népisk., felső népisk., közép- és felső szakiskolai folyamra 4—4 év szabtván, az első három fokon minden tanulóra nézve *közös* és egyformán *kötelező* legyen az oktatás minden tanulóra nézve. Még pedig mindegyik magasb fokra lépésre bizonyítványa alapján nem képesített tanuló az illető magasabb iskola mellett nyitandó *előkészítő osztályban* póttanálásra szorilandó. Épp úgy a népiskola 1. osztályába óvoda v. gyermekkertből bizonyítványt fel nem mutató 5—6 éves tanulók felveendők nem volnának, hanem egy a mellett nyitandó előkészítő osztályt kellene előbb látogatniok. *)

IX. A népisk. összes tananyag és annak kezelési módjának a tanító kézikönyvei, illetve tudatában kellvén csak foglaltatnia, a tanuló kezébe az azokat megemésztethető alakban reproducáló olvasókönyv és iránygyakorlati füzetek kivül más tanszer sehogysen lesz adandó. Még pedig a helyett, hogy vegyes nyelvü tanulókkal szemben a hazai nyelvet a tous prix anyanyelvvé dactetálnók, mondassék ki tvesen, hogy a m. nyelv ismerete minden

*) A javasolt szervezet mellett elejét vehetnők azon visszasságoknak, melyek az egy és ugyanazon osztályt többször végző s így az oktatás iránt többé nem érdeklődő tanulók és általában az u. n. *isméltő* oktatással való haszontalan vesződségből származnak, hanem véget vethetnénk azon folytonos recriminatóknak is, melylyel minden alsóbb rendü okt. intézmény a felsőbb s az egész oktatási rendszer a szülők részéről illetetik, kik a különféle jellegü iskolába járó gyermekeik oktatására, minduntalan változó tankönyvekre hozott nagy áldozataik mellett utóbb keserűen csalatkoznak, ha azok a czélt eltévesztve, egyszersmind e gyak. életre megkívántató ismeretekkel sem bírnak. Egyszersmind el is esnek az osztályrendszer következetes keresztül vitele ellen fölhozott főindok. Mert a tanulóikat az egész népisk. folyamon át vezetni elegendő képességet nem szerzett tanítók, illetve nótanítók, az előkészítő osztályokban mindenesetre alkalmazhatók volnának azért.

tanulóra v. állam polgárra nézve kötelező. De aztán használtassék is föl az iskolában minden azon célra vezető eszköz. Jelesül a m. olvasókönyv szerkesztessék úgy, hogy az illető osztály tanulóinak felfogási képességén túl eső tárgyakkal még nevei sem forduljanak abban elő, úgy, hogy a más nyelvű olv.-könyv annak (az alsó osztályban szó-, a felsőkben értelem szerinti) hű fordítása legyen. *)

X. A népiskolai egész folyam egyedüli tárgya egyáltalában csak a „beszéd és értelem gyakorlása“ lehetvén és célja a gyak. életben kívántató ügyességekre és polg. ténykedésre való előkészítés — minden-, szak- (ideértve a tornázást is) külön s a rendesen kívül oktatásnak mellőzése mellett — a munka- és iparoktatásnak kellend azzal egybeköttetnie. Még pedig úgy, hogy a gyermekkert folytatását képező alsó osztályokban, az ismertetendő tárgyak, pl. egy kis ház mint egy játszva előállítás, egy kis kert vagy szőlő tényleges mivélése képezné a fél napi gyak. oktatás tárgyát; a középosztályokban a szükségrendő föld- s természetrajzi és tani taneszközök rajzolása, készítése, prapárlása; végre a felső fokon már komoly munka és ipar-oktatásnak volna helye, mindig délelőtt; úgy, hogy az elméleti oktatásnak és a készített tárgyak ismertetése, használatának a délutáni órák szenteltetnének. **)

XI. Ezzel egyetemben a polg. köteleességek gyakorlása, a takarító- és fogyasztó egyletek kicsiben alakításának sem szabadna az isk. hatáskörén kívül esnie. A tanulók s z a v a z á s útján kitüntetés, vezéri tiszttel megbízása, a hanyagság vesztegetés miatt a választásból kizárása, mint az Amerikában eziránt tett kísérletek mutatják, nemhogy hátrányára szolgálna az isk. rendtartásnak, a gyermekeket korán a becsület, józanság, kötelesség és önuralom útjain haladásban gyakorolja. A takarító- és fogyasztó egyesülésnek az isk. k ö n y v t á r intézményével egybekötése, korán rávinné a gyer-

*) Az 1. osztályban az interlineáris fordítást tartalmazó, a 2. osztályban az olvasmányt mindjárt az átellenes oldalon a gyermek anyanyelvén visszádo egy olvasókönyvet s csak a felsőbb osztályban kellene szerintünk két külön olvkönyvet használni. Csak így válhatnék a két nyelven való oktatás valóban miveltető s gyümölcsözővé, ha egyszersmind a tanulónak a m. nyelv ismeretében hátramaradásának pótlására szolgálna különösen az előkészítő osztály.

**) Ezen rendszer következetes kerestülvitele mellett az eddig 12—13 éves korukban kilépett s valamely mesterség tanulására ment tanulók sem volnának kivonhatók az iskola jótékony befolyása alól és a „legények“, mesterek erkölcsrontó s kegyetlen bánásmódjának áldozatul odavetve. Mert ezek is különféle mesteremberek vezetése alatt az illető ipariskolák helyiségeiben tanulhatnák a mesterséget s egyszersmind a rendes délutáni oktatásban is részt vehetnének, még pedig ugyanazon tanító vezetése alatt, ki az 1. osztálytól kezdve oktatta őket. Sőt az árvák v. vagyontalan szülők gyermekei, kik csak azért dobatnak oda a „műhelyek“, egész nemzedékeket elsatnyító métélyeinek áldozatul, hogy tápot, ruhát nyerhessenek, községi v. állami költségen teljes ellátásban is volnának részesítendőek. Az ily kiadás nemcsak gazdagon gyümölcsözne az egész társadalomra majdan háramló erkölcsi és anyagi haszonban, hanem ha éppen nem biznának ebben, az illető tanulók a reájuk fordított költség külön, adójukon kívül s azzal együttesen megtérítésére is volnának kötelezhetők.

mekeket az associáció és erőcombináció megbecsülhetlen előnyeire s egyszersmind a szülőknek is nagy könnyebbsége, örömére szolgálna, ha azokban gyermekeik útján részt véve, csekély, a közönséges költségek felét sem tevő díjért könyveket, írószereket nyerhetnének s azonkívül a nyereség, kamat, illetve a készített munkák fejében szép kis tőkével is birna gyermekük nevelésének befejezésekor.

XII. Mindezekre nézve azonban megkívántató, hogy a tanítók képzése és díjazása, szellemi és anyagi önállósítása körül lemondjon a társadalom az eddig elfoglalt szűk-marku és szűkkeblű álláspontról. Jelesül fizetése, úgy mint nyugdíja az általa oktatott tanulók száma és szolgálati éveivel fokozatosan emelkedő legyen. Ehhez képest pedig kell, hogy a közoktatás jeleztük három első fokozatán keresztülment és legalább 4 évi képezdei folyamatot végzett legyen minden tanító s a nagy városok, különösen pedig a főv. tanítói még ennél különb és különös képzésben részesüljenek. *) Mert ha oda nem visszük, hogy a „tanítótestületek“ egyéb „liberalis“ szakkörökéhez teljesen hasonló szervezetet nyerjenek, nehogy „rólunk nélkülünk“ intézkedhessék a legalárendeltebb közeg is legszentebb ügyeinkről: ha ki nem vívjuk azt, hogy bármely nyilv. tiszt viselője a tanítónál, bármely közügy az oktatásnál előbbre valónak ne tartassék s valamint a bírák függetlensége egészen áthelyezésükig tves biztosítékokkal vétetik körül, a tanító s vele a nemzet főbenjáró ügye az avatlanok garázdálkodása a külső formát és szolgalelkűséget a szellemi öntevékenységnek, a régi czopfos s alantjáró „iskola-mestert“ az új szellemben mívelt és önérzétes tanítónak elébetevő irányzat szabad kényére ne bizassék, s annak akarata ellenére is, önkényt nem lépünk ki a korszellem által kitzűzött útra — addig szó sem lehet arról, hogy legnagyobb erőlködésünk daczára a népet, a szülőket megnyerhessük ügyünknek; akkor lemondhatunk arról is, hogy az, minden a papiroson tett szép reform mellett a szabadság és haladás szellemében fejlődhessék. Az iskolának élni, az életnek iskolázni! Ez legyen irányadónk, világító fáklyánk minden viszontagság és keserv között, melylyel tövises pályánkon taláلكozunk. (L. előbbi czikk, 3. fej.)

*) Ekkor a tanítók maguk az előléptetés minden útját nyitva látva, egymaguktól fogják minden erőiket a tanításügyének előbbrevitele s saját ön- és továbbképzésükre felhasználni. De be sem várva a sült galambot, már addig is évenként a szünidőben minden járás tanítói külön maguk rendezhetnének 1—2 hótig tartó valóban továbbképző összejöveteleket melyekre az áll. tffő (s a mívelt közönség is) meghívandó volna, ki épp úgy, mint a jelesb tanítók közül önkényt vállalkozók előadást tarthatnának, eszméiket, évközben tett tapasztalataikat s a vizsgálatok eredményét egymással közölhetnék. — Így tulajdonképpi belügyeink intézése sem fogna egy „központi“, minden tevékenységet magába felszívó testületre bízani, hanem csak az egyes körök akarata és véleményének *végrehajtása* volna ennek egyedüli teendője.

Z á r s z ó.

Jelen munka azon különös fátum alatt áll, hogy még mielőtt létezett nem csak történelme volt, hanem élénk vita is folyt már miatta. Ily körülmény mellett a szerzőnek bizonytalansággal kétszeresen kötelességében áll a nyájias olvasót néhány felvilágosító sorral a dolog mibenléte iránt tájékoztatni.

Midőn az aradv. t. e. ezelőtt egy évvel azon pályakérdést tüzte ki, hogy: „Vannak-e a liberális elvek és intézkedések a tanügy természetével szemben, melyek ennek szabad fejlődését megakadályozzák s a népnevelés közvetlen intézőinek hatáskörét s az ügy tekintélyét csontkítják?” — szerzőnek épp oly kevésbé volt eszeágában a verseny jutalmát bárki elől elfogni, mint ahogy, mint addig is távol volt attól, hogy saját szerény véleményének tanügyünk körül győzelemre juttatása vagy csekélységének előtérbe tolása által, bármely tekintetben feltűnést okozzon. Különösen, ami az ily életbe vágó kérdéseket illeti, számot vetett azon a dolog természetéből folyó ténynyel, hogy az olyak pályázat utján eldöntésénél, mindig az ált. uralkodó v. az azt kiíró véleménye s meggyőződésének győzelemre juttatása képezi a főczélt s az azzal tökéletesen meg nem egyező munka csak nagy ritkán és kivételesen diadalmaskodhatik; ez esetben is csak akkor, ha egy Rousseauéhoz hasonló, elragadó, a benső tüztől forró s vakító fényben tündöklő tollal rendelkezik az illető. Hogy mindezek hiányában s a dolog nehézségeinek sulyba vetése mellett is mégis eltökélte magát szerző a kemény porondra kiszállni, annak tulajdonítandó, hogy a pályakérdés kitűzése alkalmával, részben annak bonyolódott természetete, részben a díj csekélysége miatt (5 arany volt kitűzve) éppen egy fővárosi tanító jóindulatu ugyan, de a szőnyegen forgott ügyre nézve ártalmas észrevételeket tett, melyeket a pályadíjat kitűzőtt egylet méltán zokon vehetett. (L. „Nn. l.“ 1877. 12. s 18. sz. s „Az aradv. t. e. Közl.“ u. e. évi 4. sz.) Éppen mert a kérdés „nemcsak hogy ált. pacd. tapasztalatot, ismeretet és olvasottságot feltételez, hanem a mellett még tvhozási tartalmu is“ — félő volt, hogy a munkadíj kevésléssére nógató felszólalás következtében az ily nagy horderejű kérdést napirendre tűzőtt egylet elismerésre méltó buzgalma is azon fagypontra szálland nemes igyekezetének meddőségét látva, melyen a többi hazai t. egyletek már régen tengnek. Éppen mert ugyan e buzgó czikkiró ugyancsak a „Nn. l.“-ban (1877. 14. sz.) nyilvánított azon nézeteit osztá szerző, hogy t. i. „szellemi erőket kell érvényre és mozgásba hozni, szelle-

mi concurrentiát kell életbe léptetni,“ és szerinte is — midőn látjuk, hogy a „tanügy új korszaka óta a *szédelgőknek* áll a világ a tanügy terén is“ — „kormány, hatóságok st. bámulatot *tapintatosság* és következetességgel majd mindig a legméltatlanabb egyéneket tüntetik ki“ és minden oly kísérlet, mely valami „kézzel fogható“-tól függ, meghiusul — legalább magunk lelkesüljünk az erk. jutalomért, — nem vélte bevárandonak azt, hogy az akadémia, min. st. méltattassék a nev. ügyét zsiros díjakra, hanem megírta a pályamunkát, nehogy magunk tüntessük föl magunkat oly gyámoltalanoknak, amilyenek közönségesen tartják a tanítószágot. Szükségtelen megjegyezni, hogy szerzőnek, valamint indoka nem volt, úgy örömeire sem szolgált az, a munka nagyságával semmilyen arányban nem álló kis „pengő pénz,“ hanem ami valóban jól esett neki, midőn a pályadíjat elnyerte, azon kevés, még élő és munkálkodó tanfőrfiú elismerése volt, kik mindnyájunk közös érdeke iránt lelkesülni képesek még azon fogyasztó közöny és nyomasztó légkör közepett is, mely néhány év óta tanügyünkre nehezedett. Különösen pedig benső megelégedésére kelle szolgálnia, hogy a szükségképpen csak futtában érintett és legrövidebbre foglalt alapelvek ált. helyesléseivel találkozottak mindazoknak, kik megövták még itéletük azon tisztaságát, mely megkívántató arra, hogy a jelen sűrű ködén keresztül a személyes érdek orrhosszaságán túl is láthassunk. Ez indította szerzőt arra, hogy a dolognak még alaposabban és higadtábban utána nézve ugyanazon tárgyilagossággal, melynek a díj elnyerését leginkább köszönheti (l. az Ar. t. e. „Közlönye“ szerkesztőjének az 1877. 5. sz. közölt pályaművet bevezető jó indulatu sorait,) nemcsak bíráltilag földerítse tanügyünk hiányait, hanem a pusztá negatív teréről lelépve, positiv irányban kifejtse az ott mintegy csak megpendített eszméket s azok alapján konkrét javaslatokkal lépjen az olvasó s tanügyünk irányában érdeklődő közönség elé. Ennek józan itéletére bizzuk a fölött dönteni, hogy mennyire sikerült ez nekünk.

Legjobb igyekezettel törekedtünk a szabadság követelményeit, oly szabatos és konkrét alakba önteni, amint a tényleges és bevágó gyökeres reformoknak éppen nem kedvező viszonyaink megkövetelik. Ha még a kézen fekvő és többé el nem odázható reformeszméket sem birtuk volna kellőképp indokolni s itt ott hézag és darabosság mutatkoznék még, tulajdonitassék szerző túleröltető hiv. teendőinek, melyek minduntalan a mindennapi kötelesség terére hívák, leginkább pedig azon sajnós körülménynek, hogy az ilyszerű munkák nálunk még mindig nem találnak oly pártolást, mely lehetővé tenné, hogy az író tekintet nélkül az anyagi áldozatokra, a szelleme előtt lebegő eszmét minden körvonalában szabadon és megszorítás nélkül minden részletében kifejthesse. De így is megtettünk mindent, amit csak a közvetlenül a forrásokból merített indokolásra nézve megtehettünk.

A tudományos aparátus használása távol attól, hogy az újabb divatba jutott oly valamivel tüntetésnek vétethetnék, amit mások mondtak, inkább nagyon is szükségesnek látszott az ellenséges tábor nagyképű szóvivőinek practicájával szemben, kik tarthatlan állásuk védelmezésére a világ összes tudományait, sőt azoknak legszabadabb elvű szóvivőit is contributió alá vetni nem átaltnak. Ha sikerült a valódi tapasztalaton nyugvó tudomány verőfényének csak egy vékony sugarát is hazai tanügyünk felé terelni; ha sikerült bebizonyítanunk, hogy az „ősz theoriák“ azon részen vannak, hol az egyediség teljes elnyomásában látják a politika, nevelés s kormányzat netovábbját; ha ezen vészes irányzattal szemben, mely földrészünk keleti oldalán most üli diadalát, kinutatnunk sikerült, hogy csak a szabadság, felvilágosodás s az egyedi sajátosság érvényre juttatásában rejlik a nemzet valódi üdve és hatalma; ha csak egy homokszemet is hordhattunk a nemzeti nevelés épületéhez, — akkor gazdag jutalom vár abból egy jövő nemzedékre, mely itélni fog az élők és halottak fölött és áldani fogja azokat, kik érdekében hűségesen fáradoztak, átkozni v. — tébolydába küldeni pedig azokat, kik még mindig minden a szabad eszmékért küzdöt s a világot az ő erőszakos „hiszem“-jeik szerint igazgattatni nem akarót dőrének szerettek híresztelni. S ha meg nem érhetjük, ha erőnk gyenge volt arra, semhogy a benső meggyőződés gyujtó hangján szólva felkölhettük s a munka, kötelesség, öntevékenység és haladás terére hívhattuk volna a nemzet nevelőinek szunnyadozó lelkületét — akkor, midőn letesszük ezen tollat, melyet sem anyagi jutalom, sem az erk. elismerés, sem feltűnési viszketeg vagy személyes ambitió nem vezetett soha, vigasztalódást és felbátorítást találunk az amer. szabadság szeretetreméltó védőjének szavaiban. „A szabadságot, jogot és igazságot mindannyian védhetjük, mindannyian hozzá járulhatunk azon hatalmas alkotványhoz, melyet felállítani oly nehéz! — Ez a mi földadatunk. A dicsőség az építőmestert, a fáradság a munkást illeti meg!“ —

Budapest, 1878. aug. elején.

Rónai Ferencz.

Függelék.

Az 1876. évi XXVIII. tvcz. a népiskolai hatóságokról.

1. §. A népiskolai ügy közigazgatását a vallás- és közoktatásügyi minister s annak vezetése alatt a törvényhatóságok és azoknak közigazgatási bizottságai, a tanfelügyelők, a községi hatóságok s az iskolaszékek eszközlik az 1868. XXXVIII. törvényczikk, a közigazgatási bizottságról szóló 1876. VI. t. cz. és a jelen törvény értelmében.

2. §. Mindegyik vármegye (kerület, szék, vidék) a határa között fekvő s önálló törvényhatósági joggal bíró városokkal együtt külön tankerületet képez, úgy mindazonáltal, hogy ezen városok népiskolai ügyei, saját közigazgatási bizottságaik hatáskörébe tartoznak. — Budapest főváros külön tankerületet képez.

3. §. A tanfelügyelőt az oktatáshoz és a közigazgatás ügyeihez értő egyének közül a vallás- és közoktatásügyi minister nevezi ki, különös tekintettel azokra, kik az oktatás és iskolai igazgatás terén magukat gyakorlatilag is kitüntették.

Egy tanfelügyelő rendszerint csak egy tankerületben működik; kivételesen azonban több kisebb szomszédos tankerületnek is lehet egy tanfelügyelője. A vallás- és közoktatásügyi minister, ha a tankerület területének és népességének nagyságánál fogva a teendőik halmozottsága igényli, állandó szakértő segédet avagy segédeket nevezhet a tanfelügyelő mellé, úgyszintén szükség esetében egyes szakértőket az iskolák szakszerű vizsgálatával bízhat meg, mely esetben azok napidíjat kapnak és utiköltségeik megtérítetnek; ezen felül ideiglenesen megbízhat ahhoz értő és önként vállalkozó egyéneket az iskolalátogatásokban való segédkezéssel. A tankerületbe tanfelügyelők, segédek és megbízottak akként alkalmazandók, hogy az államkormány ezen közegei minden iskolát évenként legalább egyszer meglátogathassanak. — A tanfelügyelők és segédek rendes fizetést húznak.

4. §. A hitfelekezeti iskolák fölött az állami főfelügyeletet a vallás- és közoktatásügyi minister a 3. §-ban említett közegei által gyakorolja a fennálló törvények értelmében.

5. §. A tanfelügyelő a közigazgatási bizottságnak tagja és tanügyi előadója; a bizottságnak népiskolai ügyekre vonatkozó határozatai az ő jelenlétében hozatnak.

A tanfelügyelő főbb teendői:

1. Köteles a tankerületében levő állami, községi, hitfelekezeti, társulati és magán alsó és felső népoktatási, úgy szintén a kisdedővő összes intézeteket maga, vagy segéde vagy az iskolalátogatásokkal ideiglenesen megbízottak által minél gyakrabban, évenként azonban legalább egyszer meglátogatni, illetőleg meglátogatni, s azokban a népoktatási törvény pontos végrehajtására felügyelni. — E czélból úgy a polgári, mint a hitfelekezeti iskolaszékekkel s községi és egyházközségi hatóságokkal, úgy szintén az iskolák felsőbb hatóságaival, valamint a társulati és magán intézetek felsőségeivel közvetlenül is érintkezhetik. — 2. Az állam népiskolai tanintézetek irányában a jelen s a közigazgatási bizottságról szóló törvény értelmében, és a vallás- és közoktatásügyi minister utasításai és rendeletei szerint intézkedik. — 3. Az iskolákban az oktatásra és nevelésre való szakszerű felügyeletet, illetőleg főfelügyeletet gyakorolja. E czélból: a) a nem állami és nem községi tanintézetek illetékes felsőségei az iskolákban használt tanterveket és tankönyveket, melyeket a hitfelekezetek az 1868. XXXVIII. törvényczikk értelmében szabadon állapíthatnak meg, kötelesek a tanfelügyelővel közölni; hasonlóul kötelesek a tanítók is a tanfelügyelőnek, illetőleg segédének vagy a 3-ik §. értelmében megbízottaknak az általuk használt tanterveket, tankönyveket és taneszközöket az iskolalátogatások alkalmával elő-

mutatni. Ha a tanfelügyelő a használt tankönyvek vagy taneszközök között olyanokat talál, melyek sem a kormány, sem az illető iskola saját illetékes felhatósága által engedélyezve nincsenek, vagy éppen az államkormány által el vannak tiltva: ezek elkoboztatása iránt, valamint azon tanítók elleni további eljárás tekintetéből, kik ily tankönyveket használnak, a közigazgatási bizottsághoz azonnal jelentést tesz. *b*) A tanfelügyelő felügyel, illetőleg felügyeltet (3. §.) arra is, hogy a törvényben kötelezett tantárgyak az iskolákban mily terjedelemben és az illetékes felsőség által megállapított tanterv szerint tanítatnak-e? E tekintetben, ha hiányokat tapasztal, figyelmezteti a tanítót, értesíti az iskola illetékes felsőségét, és a mikor szükséges, jelentést tesz a miniszternek. — 4. Felügyel, hogy az iskolák külső ügyei az illető polgári avagy hitközségi előljárók által a törvény értelmében rendben tartassanak. 5. Olyan ügyekben, melyek nem tartoznak a közigazgatási bizottság hatáskörébe, a községi hatóságnál, vagy az ügy minősége szerint a községi iskolaszékeknél maga intézkedik, s ezen intézkedéséről, ha szükségesnek látja, az illető járási tisztviselőt is közvetlenül értesíti.

A törvényhatóság járási (vagy azoknak megfelelő) tisztviselőihez intézendő rendeleteket illetőleg azonban a közigazgatási bizottságról szóló 1876. VI-ik törvény 23. §-a értelmében jár el, vagy szükség eseteiben az ugyanazon törvény 19. §-ában írt intézkedést eszközöli ki. — 6. Felügyel a népiskolákban a közegészségi állapotról s úgy az 1868: XXXVIII. törvényzcikk 27. és 28. §§-aiban, valamint a közegészségügy rendezéséről szóló 1876. XIV. tv. cz. 27—35. §§-aiban foglalt rendeletek megtartására. *†*) — 7. A tanügyi statisztikai adatokat a polgári avagy hitközségi hatóságoktól közvetlenül, szükség esetén a közigazgatási tisztviselők segítségével bekívánja, s azokat egybeállítva, a közigazgatási bizottsághoz és a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez beszolgáltatja. — 8. A tankerületében levő állami tanítóképezdek és tanítónképezdek igazgatótanácsában elnököl, e teendőjében azonban őt a vallás- és közoktatási miniszter mással is helyettesítheti. 6. §. A közigazgatási bizottság az 1876. évi VI-ik törvény határozatai értelmében és azokban megszabott teendőin felül: 1) Tanácskozik a törvényhatóság összes népoktatási viszonyairól, és a mennyiben a fenálló törvények értelmében jogosítva van, a mennyiben pedig az intézkedés saját hatáskörét meghaladja, a törvényhatósághoz, illetőleg a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez jelentést tesz. — 2) Intézkedik az iránt, hogy a közokt. miniszternek az iskolai törvény végrehajtására vonatkozó rendeletei, valamint a tanfelügyelőnek a törvény, a miniszter utasításai, avagy a közigazgatási bizottság határozatai értelmében kelt intézkedései, a községi és felekezeti iskolai hatóságok által kellő időben foganatosítottassanak; hogy általában a törvényhatósági tisztviselők a tanfelügyelőt törvényes eljárásában és az 1876. évi VI. t. cz. 30. és 32. §-alban körülírt teendők teljesítésében az illető iskolai hatóságokat támogassák és felügyeljenek arra, hogy a községi és felekezeti iskolai hatóságok az iskolaügyben kötelességeiket rendesen teljesítsék. **) — 3) Intézkedik az iránt, hogy a községi előljáróságok a tanköteles gyermekeket minden tanévet megelőzőleg két hónappal összeírják, s ez összeírás egy példányát az illető iskolai hatóságoknak pontosan beküldjék. 4) Felterjesztést tesz a közoktatásügyi miniszterhez azon felekezeti iskolák meg-

**) Az 1876. VI. t. 30 §-a értelmében a közigazg. bizottság az illető közig. járási közeg által felügyeltet arra, hogy a népiskolában oly könyvek, melyek sem a kormány, sem a felek. iskolákat illetőleg jogosult hatóság által engedélyezve nincsenek, v. a kormány által éppen tiltva vannak, ne használtassanak, hogy a kötelező gyermekek a tv. értelmében iskolába járjanak; hogy a tanítók fizetése rendszeresen kiszolgáltassék; hogy az épületek kellő karban legyenek. A 32. §. szerint felügyel arra, hogy a min. a 30. §-ra vonatkozó intézkedései végrehajtottassanak, nemkülönben, hogy a felek. hatóságoknak az illető ügyekre vonatkozó rendeletei végrehajtásában amennyiben a tv-ken alapulnak s az állam illetékes hatóságai és szakközegeinek tves intézkedéseivel nem ellenkeznek — a közig. közegek segédkezet nyújtsanak.

†) L. ezeket az utolsó lapon.

intése iránt, melyekről a tanfelügyelő jelentéseiből meggyőződött, hogy a törvénynek meg nem felelnek. A hol pedig a felekezeti iskola a vallás- és közoktatásügyi minister által a felekezeti főhatóságok útján féle évi időközökben ismételt háromszori megintás után sem felel meg a törvénynek: községi vagy állami iskola felállítását hozza javaslatba a ministernél. 5) Felügyel az 1868: XXXVIII. törvénycikk 35. §-ában elrendelt iskolai adó kivetésére. A hol szükségesnek látja, ez iskolaadó kivetését elrendeli, s ezen adó kulcsát, az idézett törvény korlátai közt meghatározza. 6) Felterjesztést tesz a közoktatásügyi ministerhez a tankerületben szükséges népiskolai intézetek felállítása vagy segélyezése, valamint a törvényellenes vagy épen ártalmas tanintézetek megszüntetése iránt. — 7) A községi iskolaszékek által megvizsgált számadásokat és az állami népiskolák számadásait a hatósági számvevői közegek igénybevételével felülvizsgálja, az állami és az állam által segélyezett községi iskolák számadásait felülvizsgálás után a közoktatásügyi ministerhez felterjeszti. E rendelkezés nem vonatkozik az állami tanító- és tanítónő-képezdekre s azokkal összekötött gyakorló iskolákra. — 8) A tankerületi iskolatanácsok megszűnven, a közigazgatási bizottság intézkedik a jelen törvényben nem említett mindazon ügyekben is, melyeket fennálló törvények a tankerületi iskolatanácsokhoz utasítanak. — 9) A közigazgatási bizottság a közigazgatás összes ágának állapotáról, valamint saját működéséről félévenként a minsterelnökhöz és a törvényhatóság közgyűléséhez intézendő jelentésében részletesen kiterjeszkedik a hatósága alatt levő népoktatásügy állására és e részben tett intézkedéseire s egész működésére is (közigazgatási bizottságról szóló tv. 64., 65., 70. §§.) ††) Ezen kívül, valahányszor szükséges, vagy egyes esetekben arra felhívatik, jelentést tesz a vallás- és közoktatásügyi ministerhez.

7. §. A közigazgatási bizottság:

1. Az állami és községi népiskolákra nézve a szülőknek a tanítókkal való ügyeiben és általában mindazon ügyekben, melyekben első fokon az iskolaszék s ennek nem létében a gondnokság határozott: — másod fokon; — a községi iskolaszék vagy gondnokság és a tanító közötti panaszokban pedig első fokon határoz. — Határozatai ellen a felek a vallás- és közoktatásügyi ministerhez folyamodhatnak; másod fokon hozott határozata ellen azonban csak azon esetben, ha ezen határozat az első foku határozattól eltér.

2. Fegyelmi vizsgálatot indíthat, a vallás- és közoktatásügyi minister rendeléfére pedig köteles indítani a községi elöljáróságok bármely tagja ellen: a) ha az megsérti vagy hanyagul teljesíti a törvényben és szabály- vagy kormányrendeletekben az iskolaügy iránt megszabott kötelességet; b) ha iskolaügyre vonatkozó, s a törvényhatóság, illetőleg a kormány által nyilván vagy hallgatólág még helyben nem hagyott vagy megmásított olyan határozatot vagy szabályrendeletet hajt végre, mely felsőbb jóváhagyás előtt végre nem hajtható. Ily esetekben a községek rendezéséről szóló 1871. évi XVIII. törvénycikk módosítását és kiegészítését tartalmazó 1876. V. törvénycikk értelmében intézkedik. — 3. Állami vagy községi népiskolában alkalmazott akár segéd, akár ideiglenes, akár rendes tanító ellen, az iskolaszék (gondnokság) feljelentésére vagy a nélkül is fegyelmi vizsgálatot rendelhet el, a vallás- és közoktatásügyi minister rendelkezésére pedig elrendelni köteles a tanító erkölcsi kihágása, vagy hivatali vétsége miatt. A tanító hivatali vétséget követ el: hanyagság, a növendékekkel durva bánásmód által s általában a törvényben vagy azon alapuló rendelkezésben kiszabott hivatalos kötelességének akár mulasztással, akár más módon megsértése által. — A közigazgatási bizottság azon tanítót, ki ellen fegyelmi vizsgálat indítatik, a vizsgálat elrendelésével egyidejűleg felfüggesztheti hivatalától. Azon tanítót pedig, ki büntető vizsgálat alatt áll, mindenesetre felfüggeszti. Határozatai a vallás- és közoktatásügyi ministerhez fellebbezhetők. A hozott határozat végrehajtását a fellebezés nem akadályozza. — 4. Tanító ellen a fegyelmi vizsgálatot kis és nagy községben a szolgabíró (dulló stb.), rendezett tanácsu és törvényhatósági joggal bíró városban a polgármester teljesíti. — A vizsgálat foganatosításának idejéről az előbbi pontban említett közegek a tanfelügyelőt értesíteni kötelesek;

††) L. a könyv végén.

— a tanfelügyelő vagy megbízottja a vizsgálatnál jelen lehet. — A vizsgálatnál az iskolaszék vagy gondnokság mindig meghallgatandó. — A vizsgálat befejeztével a fegyelmi bíraskodást a közigazgatási bizottság fegyelmi válaszmánya gyakorolja. — A vizsgálat eredményéhez és a vétség fokozatahoz képest kiszabható fegyelmi büntetések a következők: a) megintás vagy dorgálás; b) pénzbírság, mely a tanító összes fizetésének 10° -áig terjedhet; c) szerzett nyugdíj igényének elvesztése; d) állomásáról elmozdítás. — Az ítéletek a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez a kézbesítéstől számított 8 nap alatt felelbevezhetők, a c) vagy d) alatt irt büntetések alkalmazásának eseteiben pedig a bizottság elnöke által nyolcvan nap alatt a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez felülvizsgálás végett hivatalból felterjesztendők. A felelbezés a közigazgatási bizottság elnökénél nyujtandó be. Ezen §. 3. és 4. pontjaiban foglalt rendelkezések az állami tanító- és tanítóno-képezdek s azok gyakorló iskoláinak tanítóira nem vonatkoznak.

5. Az államkormány által eltiltott tankönyveket vagy taneszközöket a közigazgatási bizottság haladéktalanul elkoboztatja, sőt ily esetben az elnök is köteles a közigazgatási bizottságról szóló törvény 19. §. értelmében intézkedni. — Az államkormány által eltiltott tankönyv vagy taneszköz használata büntetendő cselekményt képez, mely a körülmények szerint 300 frtig terjedhető bírsággal, vagy 3 hóig terjedhető fogsággal, vagy a tanítót illetőleg hivatalvesztéssel is sújtható. — A közigazgatási bizottság az ügyet szabályszerű bírói eljárás végett a kir. törvényszéknek átadja. Egyidejűleg a tanítót hivatalától és fizetésétől felfüggesztést elrendelheti v. ha felek. isk. tanítója: jelentést tesz a v. és közokt. min.-nek ki az illető egyházi főhatóság útján a vétkes tanítónak állomásától és fizetésétől felfüggesztését elrendelheti.

8. §. A népoktatás ügyének előmozdítása és fejlesztése végett a törvényhatósági képviselő testület a tanügy iránt érdeklődő, és abban jártas egyénekből állandó népmvelési bizottságot alakít, melynek az iskolalátogatásokkal ideiglenesen megbízottakon kívül a törvényhatóság területén lévő vallásfelekezettek egy-egy választottja és a törvényhatóság területén levő állami s községi tanítók, valamint mindegyik vallásfelekezet tanítói közül a törvényhatósági közgyűlés által választott egy-egy tanító is tagja. Ezen bizottság szervezetét a törvényhatóság szabályrendelettel állapítja meg. — E bizottság véleményezési és indítványozási joggal bír a törvényhatóság összes népiskolai ügyeire nézve. Ennélfogva ezen ügyek előmozdítása és fejlesztése céljából javaslatokat terjeszthet a közigazgatási bizottsághoz; ugy szintén véleményt ad minden oly népoktatási ügyben, mely a közigazgatási bizottság által e végett hozzáutasítottatik.

9. §. A községi népoktatási intézetek a polgári község, a felekezeti a hitközség alatt állanak. — Ehez képest minden, úgy polgári, mint hitközségben, a mely népiskolát tart fenn, legalább 5 választott tagból álló iskolaszék alakítottatik. — E tagokat a kebelbeli lakosok közül — lehetőleg az oktatásügyhöz értő, de minden esetre irni, olvasni tudó — egyénekből a község képviselőtestülete, illetőleg a hitközség képviselőtestülete, választja. A hol a hitközség sem a törvény, sem az 1868; XXXVIII. törvénycikk életbeléptetést megelőző gyakorlat alapján szervezett képviselettel nem bír, ott az iskolaszék tagjait az illetékes felekezeti főhatóság által megállapítandó szabályzat szerint mindazok választják, a kik, mint a hitközség tagjai, vagy azon kívül is, az iskola fentartásához állandóan járulnak. Ezen választási jogot nem gyakorolhatják azok, kik a községi törvény (1871. XVIII.) 39. §. a) b) c) és d) pontjai által a községi választásokból ki vannak zárva. — *) A felek. iskolaszéknek az illetékes lelkész mindenesetre tagja. — A polgári községi iskolaszéknek a választott tagokon kívül minden helybeli hitfelekezetnek rendes lelkésze és a községi népiskolai tanító vagy, a

*) Az 1871. XVIII. tv. 39. §. szerint választó joggal nem bírnak: a) A hadsereg, (hadi tengerészet) állományában tetteleg szolgáló katonák, valamint a tetteleg állományban álló honvédek; b) Akik valamely büntény miatt vizsg. fogságban vannak. e) Akik valamely büntény miatt elmarasztaltattak, a marasztaló ítélet kihirdetésétől a büntetés egész tartama alatt. d) Csőd alatt levők.

hol több tanító van, a tanító-testület képviselője is, tanácskozási és szavazati joggal bíró tagjai. — A hol az isk.-községben legalább 15 tanító van, ott a tanítók maguk közül két, a hol pedig legalább 30 tanító van, három képviselőt választhatnak. — Több egymáshoz közel fekvő község is alakíthat egy közös községi iskolaszéket, sőt a közigazgatási bizottság is elrendelheti ily közös iskolaszék alakítását. Az ily közös iskolaszékek tagjainak létszámát s azon arányt, melyben az egyes községek tagokat választanak, az e végből egyesült községek szabad egyezkedéssel állapítják meg. Ha nem tudnának megegyezni, mind a tagok létszámát, mind az egyes községek által választandó számarányát illetőleg a közigazgatási bizottság határoz. — A községi iskolaszékek ügyrendjét a vallás- és közoktatástügyi miniszter szabályrendelettel állapítja meg.

10. §. A községi iskolaszék tagjai három évre választatnak, azonban mindannyiszor újra választhatók.

11. §. Ha a polgári község a 10. §. értelmében iskolaszékét a három év letelte után négy hét alatt sem választaná meg: az iskolaszék tagjait a község tagjaiból a törvényhatósági közigazgatási bizottság nevezi ki, s ha kinevezettek azt el nem vállalják és az iskolaszéket ily módon sem lehetne megalakítani: a községi iskola részére gondnokot nevez ki. A kinevezés azonban csak egy évre érvényes; ez idő elmúltával csak az esetben újítandó meg, ha a község választási jogával akkor sem élne. — A hitfelekezetek e részbeni mulasztását a tanfelügyelő a közoktatástügyi miniszterhez feljeleníti, ki a felekezeti főhatóság útján az iskolaszék megválasztását, ha szükséges, záros határidő alatt elrendeli.

12. §. Választások érvényességére a községi iskolaszék választott tagjai két harmadának, más érvényes határozat hozására azok általános többségének jelenléte szükséges.

13. §. Az iskolaszék teendői: 1. A községi iskolaszék a tanítót a törvényhatósági közigazgatási bizottság egy küldöttjének elnöklete alatt választja, mely választás a közigazgatási bizottság jóváhagyása alá terjesztetik. A közigazgatási bizottság oly egyént is bizhat meg, a ki nem tagja. Okleveles tanítókat avagy tanítóképezdét végzett egyéneket segéd-tanítóknak meghívhat. — Ha az iskolaszék a szükségessé vált segéd-tanítói állomást betölteni elmulasztaná, vagy annak betöltését halogatná, a segéd-tanítót a tanfelügyelő nevezi ki, s eljárásáról a közigazgatási bizottságnak jelentést tesz. — A helybeli iskolákat egy tagja által hetenként legalább egyszer meglátogatgatja; — a tandíjra nézve az illetékes községi hatósággal egyetértőleg határoz; — örökölik, hogy a tanköteles gyermekek beirasának, és rendszeren járjanak az iskolába; — a mulasztók szüleit vagy gondviselőit első ízben megintí, azután a mulasztások jegyzékét legalább minden két hétben a községi előljáróságnak a büntetések kiszabása s végrehajtása végett átadja; — felügyel a tanításra s az iskolai törvények és felsőbb rendeletek pontos végrehajtására; felügyel az iskolai alap kezelésére, s az illetékes előljárósággal egyetértőleg gondoskodik annak gyarapításáról; — a községi hatósággal egyetértőleg intézkedik az iskolai épületek kellő javítása, az iskoláknak taneszközökkel való ellátása és a tanítók illetményének pontos kiszolgáltatásáról. — A tanulók szülei v. gondviselői és a tanító között fenforgó panaszokban és az iskolai fegyelem ügyeiben elsőfokulag határoz, határozata ellen mindkét fél a tvhatósági közig. bizottsághoz feltehetőleg; — az évi vizsgálaton jelen van; — gondnoktól számot kér s számadásait megvizsgálja; — végre eljárásáról a községnek évenként legalább két ízben, sürgős és fontosabb esetekben többször is jelentést tesz. — 2. A felekezeti iskolaszék szervezetét és teendőit a fennebbiek szem előtt tartása mellett a felek. iskolaügyet vezető illetékes főhatóság szabja meg, azonban az iskolamulasztók irányában köteles úgy járni el, mint a községi iskolaszékekre nézve meg van állapítva. 3. Mind a községi, mind a hitfelekezeti iskolaszék a néptanítók nyugdíjazásáról szóló törvény értelmében reábizottakat végrehajtja.

14. §. A községi iskolaszék az iskolák száma szerint, egy vagy több gondnokot választ, ki az iskola vagyonát az iskolaszék utasítása szerint kezeli, az épületeket javíttatja, a fizetéseket kiszolgáltatja és évenként az iskolaszék elé részletes és okmányokkal igazolt számadást terjeszt. — E számadások, miután a községi iskolaszék által megvizsgálatnak, fölülvizsgálat végett a községhez, s

onnan a törvényhatósági közigazgatási bizottsághoz tétetnek át. — Azon városokban, hol a népoktatási költségek a kormány engedélye folytán a közköltség előirányzatban nyernek fedezetet, a város képviselő-testülete akként intézkedhetik, hogy a népiskolák anyagi ellátása a közpénztárból történjék.

15. §. Az állami iskolákhoz a vallás- és közoktatási miniszter az iskolaszékek helyett gondnokságokat állít, s azok teendőit és ügyrendjét rendeletileg állapítja meg.

16. §. Budapest város-részenként több iskolai községre osztatik, ugyanannyi iskolaszékkel. — Ez iskolaszékek a városrészek választói által három évre választatnak; tagjaik azonban újra választhatók. — A fővárosi isk.-székek hivataluknál fogva tanácskozó és szavazattal bíró tagjai az iskolaközségbeli lelkesek felekezeti külfömbég nélkül, s a közs.-tanítótestület két képviselője.

Ezen isk.-székek teendői ugyanazok, a melyek a 13. §-ban elősorolvák, a tanítók választásán, meghívásán, elhelyezésén és elmozdításán kívül, mely teendők Budapesten, a főváros rendezéséről szóló 1872: XXXVI. törvényzikk 110. §-a szerint a fővárosi tanácsot illetik, s az iskolai vagyon és alap kezelésére való felügyeleten kívül, a melyet Budapesten közvetlen a fővárosi tanács és törvényhatósági bizottság gyakorol.*) — A fők. összes közművelődési és közoktatási ügyeinek összehangzóan fejleszthetése és előmozdítása végett a főváros törvényhatósági bizottsága saját kebeléből, a közoktatási ügyek előadásával megbízott tanácsos elnöklété alatt állandó közoktatásügyi bizottságot alakít. — E bizottság szervezetét a fővárosi törvényhatóság szabályrendelettel akkép állapítja meg, hogy abban a fővárosi községi tanári és tanítói testület képviselve legyen, s ülésében a kellő felvilágosítások megadása végett a fővárosi kerületi tanfelügyelő vagy ennek helyettese is részt vehessen. — Ezen közokt.-ügyi bizottság véleményezési és indítványozási joggal bír a főváros összes közművelődési, közoktatási és nevelési ügyeire nézve; ezen ügyek szervezését illetőleg a fővárosi tanács és törvényhatósági bizottság által mindenkor meghallgatandó; kijelölési jogot gyakorol a tanárok és tanítók választásánál; egyszersmind véleményt ad minden közoktatási ügyben, a mely a közigazgatási bizottság által e végett hozzáutasittatik. A közoktatási ügyek közvetlen ellenőrzése s a bizottsági tárgyalások előkészítése végett ezen közoktatásügyi bizottság albizottságokat választ, tekintettel a fővárosi polgári iskolákra, a szakoktatásra, elemi népiskolákra és a kisedelővő-intézetekre. A főváros területén levő polgári iskolák kivételnek az iskolaszékek hatósága alól s ezek teendőit a polgári iskolákra nézve a közoktatásügyi bizottságnak polgári iskolai albizottsága látja el. — Mindazon ügyekben, melyek az isk.-székektől e törvény szerint a közigazgatási bizottsághoz vitetnek felebb, valamint a polgári iskolai albizottság intézkedéseire nézve is Budapesten a fővárosi tanácshoz, s a tanács határozatai ellen a törvényhatósági közigazgatási bizottsághoz történik a felebbvitel. — 17. §. Addig is, míg a tv. hozás a volt határörvidéki területen levő népiskolák ügyeit véglegesen rendezné: az 1873: XXVII. t. cz. 2-ik §-ának b) pontjának és 25-ik §-ában foglalt intézkedések azon ügyekre vonatkozólag is fentartatnak, melyekről a jelen törvény rendelkezik. — A v.- és közoktatásügyi miniszter felhatalmaztatik, hogy az 1871: június 8 án kibocsátott szabályrendelet határozatait, a mennyiben az 1876: VI. t. cz. és a jelen törvény intézkedései szükségessé teszik, a viszonyokhoz alkalmazva, rendeletileg módosíthassa.

18. §. Az 1868. XXXVIII. törvényzikk 116., 117., 118., 119., 120., 121., 122., 123., 124., 125., 126., 127., 128., 129., 130., 131., 132., 136., és 137. §-a hatályon kívül tétetnek. — 19. §. E végrehajtásával a v.- és közokt. miniszter bizatik meg.

*) Az 1872. XXXVI. tv. (Bpest fők. tvhat. rendezéséről) 110. §. „A tanári és tanítói személyzetet, a tanügyi szakbizottság, illetőleg az 1868. XXXVIII. tvez. értelmében is az isk.-tanács kijelölése alapján, továbbá a pénztári letéti, adóhivatali és egyéb számadalasi kötelezettségben álló szak-, kezelő és segédszemélyzetet és a vár. szolgálatban állók közül mind azokat, ki e tv. értelmében a bizottság választása alá nem esnek, élethossziglan a tanács fogja választani. A választás módját a közgyűlés szabályrendelettel állapítja meg.

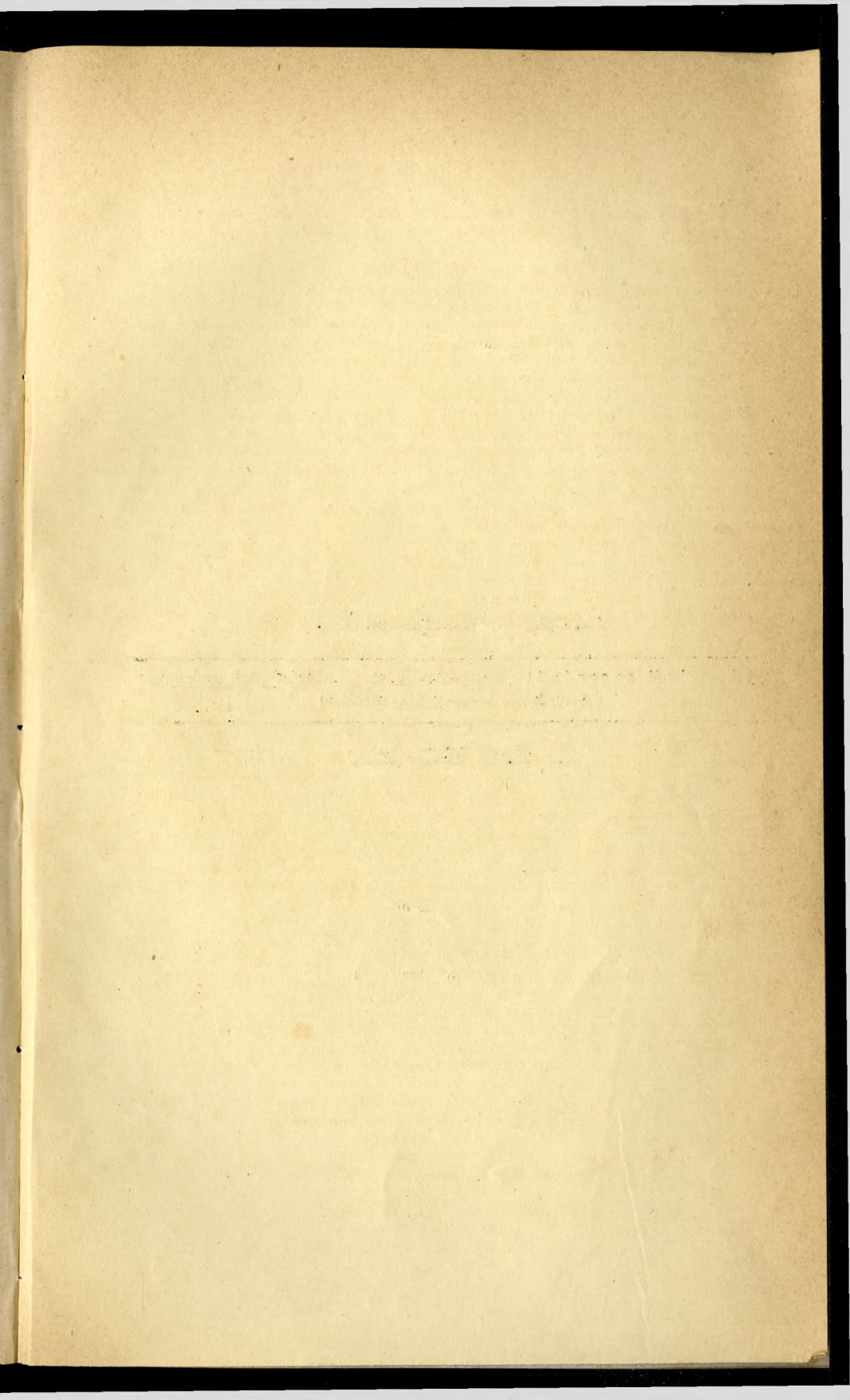
A tvben idézett 1876. VI. és XIV. tvczikkcek a közig. bizottság javasolási joga s az isk. közegészség körüli eljárásra vonatkozó intézkedései a következők:

†) Az 1876. XIV. tvcz. illető §§. következőképp szólnak: 27. §. A népiskolák közegészségi tekintetben a tvhatóság felügyelete alá helyeztetnek, a felügyeletet a tvhatóság a keblében lévő közig. bizottság vezetése és ellenőrzése mellett tisztí orvosai s más tisztviselői által gyakorolja. 28. §. Ragályos betegségben szenvedő tanulók a tanoda látogatásától mindaddig eltiltandók, míg orvosi bizonylat által ki nem mutatták, hogy tökéletesen meggyógyultak és általuk ragályozás nem történhetik. 29. §. A tanodában felmerült ragályos köresetről a tanoda előljárósága, illetőleg a tanító tartozik a hatóságot azonnal értesíteni. — 30. §. Ha valahol oly ragályos v. járványos köresetei mutatkoznak, mely kór a tanulók egészségét nagy mérvben veszélyezteti, ez a közhatalóság által a belügyi és közoktatási miniszternek haladéktalanul bejelentendő, s egyszersmind a közönség tudomására is juttatandó. 31. §. Az ily hivatalos értesítés után kötelezettenek a szülők és gyámok mindazon tanulókat a tanodától távol tartani, kik ragályos vagy járványos beteggel érintkezésben voltak. 32. §. A tanodai előljáróságnak jogában áll e körülményről magának személyes meggyőződést szerezni, valamint a ragálygyámus tanulókat a tanodába csak kielégítő orvosi bizonylat alapján bocsátani. 33. §. Ha a ragályozás magában a tanodában történt, vagy ha a gyermekek és ifjak közt nayszámú köresetek fordulnak elő: a tanoda a betegülések tökéletes megszűntéig, a közigazgatási hatóság által bezáratható, miről azonban mindenkor a belügyi és közoktatási miniszter értesítendő. 34. §. Ezen rendszabályok járvány alkalmával az összes felsőbb tanodákra is kiterjesztendők. — (A tud. és műegyetemek ily okbeli bezáratása azonban a tvhatóság előterjesztése alapján a belügyminiszter által a közokt. min. meghallgatásával történhetik.) — 35. §. Az ezen rendszabályok ellen vétők, az eset súlyosságához képest 100 forintig, esetleg 20 napi fogságig terjedhető büntetéssel fenytendők.

††) Az 1876. VI. tvcz. idézett §§. következőképp szólnak: 64. §. Minden félévben tüzetes jelentést tesz a közigazgatás összes ágának állapotáról, a *tvk. tapasztalt hiányairól*, a felmerült bajok és nehézségekről és az azok elenyésztése végett tett intézkedéseiről, ezek sikeréről és az általa a múlt félévben elintéztett fegy- és felebbezési ügyekről. — Ez alkalommal *javaslatba* hozhatja azon intézkedéseket, a melyeket csak a kormány tehet meg, v. melyek a tvhozás által megteendők. 65. §. Ezen jelentés a min.-elnökhöz intézendő, ki azt a többi miniszterekkel közli — 70. §. A 64. §. első bekezdésében jelzett jelentést a tvhatósági közgyűléshez is fölterjeszti. — Ugyanakkor megteszi javaslatait azokra nézve, amik szabályrendelettel v. határozattal a közgyűlés által elrendelhetők. Jelentése-kapcsában a közgyűlés tudomására hozza a 64. §. 2. bek. értelmében a kormányhoz felterjesztett javaslatait.

Értelemzavaró sajtóhibák:

9. l.	7. sor	fel.	„birhassa“ h. o. „birhasson.“
18. „	2. „	„	„5426“ h. o. „és 426. l.“
„	15. „	fel.	„lennie“ h. o. „lenniök.“
64. „	4. „	„	„egy“ h. o. „az egyik.“
65. „	8. „	al.	„kellene“ után kimaradt: „bízni.“
80. „	7. „	„	„közégek“ után kimaradt: „előtt.“
„	8. „	„	„abból“ után kimaradt: „a gyermek.“
83. „	10. „	„	(Jegyzet) „eloszlatandó“ után kimaradt: „hogy magzataikat a r. k. vallásra kényszerítik v. elcsábítják.“
105. „	8. „	„	„hatóság“ h. o. „hatóságok.“
109. „	4. „	fel.	„azok“ után hiányzik „által.“
115. „	6. „	„	„jár el“ után értendő: „a közig. bizottság.“
118. „	4. „	al.	„vizsgáit“ h. o. „vizsgán.“
119. „	8. „	fel.	„járhat“ után hiányzik „csak.“
120. „	Jegyzet 1. sor	„	„mellett“ után hiányzik „nemcsak“
124. „	8. „	f.	„meltattassék“ h. o. „meltattassák.“

Ára, könyvkereskedőknél.

vagy közvetlenül szerzőnél (Budapesten, pósta: Császárfürdő) utalványon
megrendelve, bérment megküldéssel

1 frt 50 kr.

